

श्री गणेशाय नमः

ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्

अथ प्रथमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

ततोऽब्रवीन्मयः पार्थ वासुदेवस्य संनिधौ
प्राञ्जलि श्लक्ष्णया वाचा पूजयित्वा पुनः पुनः १
अस्माच्च कृष्णात्संकुद्धात्पावकाच्च दिधक्षतः
त्वया त्रातोऽस्मि कौन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते २

अर्जुन उवाच

कृतमेव त्वया सर्वं स्वस्ति गच्छ महासुर
प्रीतिमान्भव मे नित्यं प्रीतिमन्तो वयं च ते ३

मय उवाच

युक्तमेतत्त्वयि विभो यथात्थ पुरुषर्षभ
प्रीतिपूर्वमहं किञ्चित्कर्तुमिच्छामि भारत ४
अहं हि विश्वकर्मा वै दानवानां महाकविः
सोऽह वै त्वत्कृते किञ्चित्कर्तुमिच्छामि पाण्डव ५

अर्जुन उवाच

प्राणकृच्छ्राद्विमुक्तं त्वमात्मानं मन्यसे मया
एवं गते न शक्यामि किञ्चित्कारयितुं त्वया ६
न चापि तव संकल्पं मोघमिच्छामि दानव
कृष्णस्य क्रियतां किञ्चित्तथा प्रतिकृतं मयि ७

वैशम्पायन उवाच

चोदितो वासुदेवस्तु मयेन भरतर्षभ
मुहूर्तमिव संदध्यौ किमयं चोद्यतामिति ८
चोदयामास तं कृष्णः सभा वै क्रियतामिति
धर्मराजस्य दैतेय यादृशीमिह मन्यसे ९
यां कृतां नानुकुर्युस्ते मानवाः प्रेक्ष्य विस्मिताः
मनुष्यलोके कृत्स्नेऽस्मिस्तादृशीं कुरु वै सभाम् १०

यत्र दिव्यानभिप्रायान्पश्येम विहितांस्त्वया
 आसुरान्मानुषांश्चैव तां सभां कुरु वै मय ११
 प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं संप्रहृष्टो मयस्तदा
 विमानप्रतिमां चक्रे पाण्डवस्य सभां मुदा १२
 ततः कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजे युधिष्ठिरे
 सर्वमेतद्यथावेद्य दर्शयामासतुर्मयम् १३
 तस्मै युधिष्ठिरः पूजां यथार्हमकरोत्तदा
 स तु तां प्रतिजग्राह मयः सत्कृत्य सत्कृतः १४
 स पूर्वदेवचरितं तत्र तत्र विशां पते
 कथयामास दैतेयः पाण्डुपुत्रेषु भारत १५
 स कालं कंचिदाश्वस्य विश्वकर्मा प्रचिन्त्य च
 सभां प्रचक्रमे कर्तुं पाण्डवानां महात्मनाम् १६
 अभिप्रायेण पार्थानां कृष्णस्य च महात्मनः
 पुण्येऽहनि महातेजाः कृतकौतुकमङ्गलः १७
 तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठान्पायसेन सहस्रशः
 धनं बहुविधंदत्त्वा तेभ्य एव च वीर्यवान् १८
 सर्वर्तुगुणसंपन्नां दिव्यरूपां मनोरमाम्
 दशकिष्कुसहस्रां तां मापयामास सर्वतः १९
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि प्रथमोऽध्यायः १

अथ द्वितीयोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 उषित्वा खाण्डवप्रस्थे सुखवासं जनार्दनः
 पार्थे प्रीतिसमायुक्तैः पूजनार्होऽभिपूजितः १
 गमनाय मतिं चक्रे पितुर्दर्शनलालसः
 धर्मराजमथामन्त्र्य पृथां च पृथुलोचनः २
 ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना जगद्वन्द्यः पितृष्वसुः
 स तथा मूर्ध्नुपाघ्रातः परिष्वक्तश्च केशवः ३
 ददर्शानन्तरं कृष्णो भगिनीं स्वां महायशाः
 तामुपेत्य हृषीकेशः प्रीत्या वाष्पसमन्वितः ४

अथर्वं तथ्यं हितं वाक्यं लघु युक्तमनुत्तमम्
 उवाच भगवान्भद्रां सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ५
 तथा स्वजनगामीनि श्रावितो वचनानि सः
 संपूजितश्चाप्यसकृच्छिरसा चाभिवादितः ६
 तामनुज्ञाप्य वाष्णीयः प्रतिनन्द्य च भामिनीम्
 ददर्शानन्तरं कृष्णां धौम्यं चापि जनार्दनः ७
 ववन्दे च यथान्यायं धौम्यं पुरुषसत्तमः
 द्रौपदीं सान्त्वयित्वा च आमन्त्र्य च जनार्दनः ८
 भ्रातृभ्यगमद्धीमान्पार्थेन सहितो बली
 भ्रातृभिः पञ्चभिः कृष्णो वृतः शक्र इवामरैः ९
 अर्चयामास देवांश्च द्विजांश्च यदुपुंगवः
 माल्यजप्य नमस्कारैर्गन्धैरुच्चावचैरपि
 स कृत्वा सर्वकार्याणि प्रतस्थे तस्थुषां वरः १०
 स्वस्ति वाच्यार्हतो विप्रान्दधिपात्रफलाक्षतैः
 वसु प्रदाय च ततः प्रदक्षिणमवर्तत ११
 काञ्चनं रथमास्थाय तादर्यकेतनमाशुगम्
 गदाचक्रासिशाङ्गाद्यैरायुधैश्च समन्वितम् १२
 तिथावथ च नक्षत्रे मुहूर्ते च गुणान्विते
 प्रययौ पुण्डरीकाक्षः सैन्यसुग्रीववाहनः १३
 अन्वारुरोह चाप्येनं प्रेम्णा राजा युधिष्ठिरः
 अपास्य चास्य यन्तारं दारुकं यन्तृसत्तमम्
 अभीषून्संप्रजग्राह स्वयं कुरुपतिस्तदा १४
 उपारुह्यार्जुनश्चापि चामरव्यजनं सितम्
 रुक्मदण्डं बृहन्मूर्ध्नि दुधावाभिप्रदक्षिणम् १५
 तथैव भीमसेनोऽपि यमाभ्यां सहितो वशी
 पृष्ठतोऽनुययौ कृष्णमृत्विक्पौरजनैर्वृतः १६
 स तथा भ्रातृभिः सार्धं केशवः परवीरहा
 अनुगम्यमानः शुशुभे शिष्यैरिव गुरुः प्रियैः १७
 पार्थमामन्त्र्य गोविन्दः परिष्वज्य च पीडितम्
 युधिष्ठिरं पूजयित्वा भीमसेनं यमौ तथा १८

परिष्वक्तो भृशं ताभ्यां यमाभ्यामभिवादितः
ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः १६
निवर्तयित्वा च तदा पाण्डवान्सपदानुगान्
स्वां पुरीं प्रययौ कृष्णः पुरंदर इवापरः २०
लोचनैरनुजग्मुस्ते तमादृष्टिपथात्तदा
मनोभिरनुजग्मुस्ते कृष्णं प्रीतिसमन्वयात् २१
अतृप्तमनसामेव तेषां केशवदर्शने
क्षिप्रमन्तर्दधे शौरिश्चक्षुषां प्रियदर्शनः २२
अकामा इव पार्थास्ते गोविन्दगतमानसाः
निवृत्योपययुः सर्वे स्वपुरं पुरुषर्षभाः
स्यन्दनेनाथ कृष्णोऽपि समये द्वारकामगात् २३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वितीयोऽध्यायः २

अथ तृतीयोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
अथाब्रवीन्मयः पार्थमर्जुनं जयतां वरम्
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि क्षिप्रमेष्यामि चाप्यहम् १
उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति
यक्ष्यमाणेषु सर्वेषु दानवेषु तदा मया
कृतं मणिमयं भाण्डं रम्यं बिन्दुसरः प्रति २
सभायां सत्यसन्धस्य यदासीद्वृषपर्वणः
आगमिष्यामि तद्दृह्य यदि तिष्ठति भारत ३
ततः सभां करिष्यामि पाण्डवाय यशस्विने
मनःप्रह्लादिनीं चित्रां सर्वरत्नविभूषिताम् ४
अस्ति बिन्दुसरस्येव गदा श्रेष्ठा कुरूद्वह
निहिता यौवनाश्वेन राज्ञा हत्वा रणे रिपून्
सुवर्णबिन्दुभिश्चित्रा गुर्वी भारसहा दृढा ५
सा वै शतसहस्रस्य संमिता सर्वघातिनी
अनुरूपा च भीमस्य गाण्डीवं भवतो यथा ६
वारुणश्च महाशंखो देवदत्तः सुघोषवान्

सर्वमेतत्प्रदास्यामि भवते नात्र संशयः
 इत्युक्त्वा सोऽसुरः पार्थ प्रागुदीचीमगादिशम् ७
 उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति
 हिरण्यशृङ्गो भगवान्महामणिमयो गिरिः ८
 रम्यं बिन्दुसरोनाम यत्र राजा भगीरथः
 दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः ९
 यत्रेष्ट्वा सर्वभूतानामीश्वरेण महात्मना
 आहताः क्रतवो मुख्याः शतं भरतसत्तम १०
 यत्र यूपा मणिमयाश्चित्याश्चापि हिरण्यमयाः
 शोभार्थं विहितास्तत्र न तु दृष्टान्ततः कृताः ११
 यत्रेष्ट्वा स गतः सिद्धिं सहस्राक्षः शचीपतिः
 यत्र भूतपतिः सृष्ट्वा सर्वलोकान्सनातनः
 उपास्यते तिग्मतेजा वृतो भूतैः सहस्रशः १२
 नरनारायणौ ब्रह्मा यमः स्थाणुश्च पञ्चमः
 उपासते यत्र सत्रं सहस्रयुगपर्यये १३
 यत्रेष्टं वासुदेवेन सत्रैर्वर्षसहस्रकैः
 श्रद्धधानेन सततं शिष्टसंप्रतिपत्तये १४
 सुवर्णमालिनो यूपाश्चित्याश्चाप्यति भास्वराः
 ददौ यत्र सहस्राणि प्रयुतानि च केशवः १५
 तत्र गत्वा स जग्राह गदां शङ्खं च भारत
 स्फाटिकं च सभाद्रव्यं यदासीद्दृषपर्वणः
 किंकरैः सह रक्षोभिरगृह्णात्सर्वमेव तत् १६
 तदाहत्य तु तां चक्रे सोऽसुरोऽप्रतिमां सभाम्
 विश्रुतां त्रिषु लोकेषु दिव्यां मणिमयीं शुभाम् १७
 गदां च भीमसेनाय प्रवरां प्रददौ तदा
 देवदत्तं च पार्थाय ददौ शङ्खमनुत्तमम् १८
 सभा तु सा महाराज शातकुम्भमयद्रुमा
 दशकिष्कुसहस्राणि समन्तादायताभवत् १९
 यथा वह्नेर्यथार्कस्य सोमस्य च यथैव सा
 भ्राजमाना तथा दिव्या बभार परमं वपुः २०

प्रतिघ्नतीव प्रभया प्रभामर्कस्य भास्वराम्
 प्रबभौ ज्वलमानेव दिव्या दिव्येन वर्चसा २१
 नगमेघप्रतीकाशा दिवमावृत्य विष्टिता
 आयता विपुला श्लक्ष्णा विपाप्मा विगतक्लमा २२
 उत्तमद्रव्यसंपन्ना मणिप्राकारमालिनी
 बहुरत्ना बहुधना सुकृता विश्वकर्मणा २३
 न दाशार्ही सुधर्मा वा ब्रह्मणो वापि तादृशी
 आसीद्रूपेण संपन्ना यां चक्रेऽप्रतिमां मयः २४
 तां स्म तत्र मयेनोक्ता रक्षन्ति च वहन्ति च
 सभामष्टौ सहस्राणि किंकरा नाम राक्षसाः २५
 अन्तरिक्षचरा घोरा महाकाया महाबलाः
 रक्ताक्षाः पिंगलाक्षाश्च शुक्तिकर्णाः प्रहारिणः २६
 तस्यां सभायां नलिनीं चकाराप्रतिमां मयः
 वैडूर्यपत्रविततां मणिनालमयाम्बुजाम् २७
 पद्मसौगन्धिकवतीं नानाद्विजगणायुताम्
 पुष्पितैः पङ्कजैश्चित्रां कूर्ममत्स्यैश्च शोभिताम् २८
 सूपतीर्थामकलुषां सर्वर्तुसलिलां शुभाम्
 मारुतेनैव चोद्धूतैर्मुक्ताबिन्दुभिराचिताम् २९
 मणिरत्नचितां तां तु केचिदभ्येत्य पार्थिवाः
 दृष्ट्वापि नाभ्यजानन्त तेऽज्ञानात्प्रपतन्त्युत ३०
 तां सभामभितो नित्यं पुष्पवन्तो महाद्रुमाः
 आसन्नानाविधा नीलाः शीतच्छाया मनोरमाः ३१
 काननानि सुगन्धीनि पुष्करिण्यश्च सर्वशः
 हंसकारण्डवयुताश्चक्रवाकोपशोभिताः ३२
 जलजानां च माल्यानां स्थलजानां च सर्वशः
 मारुतो गन्धमादाय पाण्डवान्स्म निषेवते ३३
 ईदृशीं तां सभां कृत्वा मासैः परिचतुर्दशैः
 निष्ठितां धर्मराजाय मयो राज्ञे न्यवेदयत् ३४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि तृतीयोऽध्यायः ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

ततः प्रवेशनं चक्रे तस्यां राजा युधिष्ठिरः
 अयुतं भोजयामास ब्राह्मणानां नराधिपः १
 घृतपायसेन मधुना भक्ष्यैर्मूलफलैस्तथा
 अहतैश्चैव वासोभिर्माल्यैरुच्चावचैरपि २
 ददौ तेभ्यः सहस्राणि गवां प्रत्येकशः प्रभुः
 पुण्याहघोषस्तत्रासीद्विवस्पृगिव भारत ३
 वादित्रैर्विविधैर्गीतैर्गन्धैरुच्चावचैरपि
 पूजयित्वा कुरुश्रेष्ठो दैवतानि निवेश्य च ४
 तत्र मल्ला नटा भल्लाः सूता वैतालिकास्तथा
 उपतस्थुर्महात्मानं सप्तरात्रं युधिष्ठिरम् ५
 तथा स कृत्वा पूजां तां भ्रातृभिः सह पाण्डवः
 तस्यां सभायां रम्यायां रेमे शक्रो यथा दिवि ६
 सभायामृषयस्तस्यां पाण्डवैः सह आसते
 आसांचक्रुर्नरेन्द्राश्च नानादेशसमागताः ७
 असितो देवलः सत्यः सर्पमाली महाशिराः
 अर्वावसुः सुमित्रश्च मैत्रेयः शुनको बलि ८
 बको दाल्भ्यः स्थूलशिराः कृष्णद्वैपायनः शुकः
 सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो व्यासशिष्यास्तथा वयम् ९
 तित्तिरियाज्ञवल्क्यश्च ससुतो लोमहर्षणः
 अप्सुहोम्यश्च धौम्यश्च अणीमारुडव्यकौशिकौ १०
 दामोष्णीषस्त्रैवणिश्च पर्णादो घटजानुकः
 मौञ्जायनो वायुभक्षः पाराशर्यश्च सारिकौ ११
 बलवाकः शिनीवाकः सुत्यपालः कृतश्रमः
 जातूकर्णः शिखावांश्च सुबलः पारिजातकः १२
 पर्वतश्च महाभागो मार्कण्डेयस्तथा मुनिः
 पवित्रपाणिः सावर्णिर्भालुकिर्गालवस्तथा १३
 जङ्घाबन्धुश्च रैभ्यश्च कोपवेगश्रवा भृगुः
 हरिबभ्रुश्च कौण्डिन्यो बभ्रुमाली सनातनः १४

कक्षीवानौशिजश्चैव नाचिकेतोऽथ गौतमः
 पैङ्गो वराहः शुनकः शाण्डिल्यश्च महातपाः
 कर्करो वेणुजङ्घश्च कलापः कठ एव च १५
 मुनयो धर्मसहिता धृतात्मानो जितेन्द्रियाः
 एते चान्ये च बहवो वेदवेदाङ्गपारगाः १६
 उपासते महात्मानं सभायामृषिसत्तमाः
 कथयन्तः कथाः पुण्या धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः १७
 तथैव क्षत्रियश्रेष्ठा धर्मराजमुपासते
 श्रीमान्महात्मा धर्मात्मा मुञ्जकेतुर्विवर्धनः १८
 संग्रामजिद्दुर्मुखश्च उग्रसेनश्च वीर्यवान्
 कक्षसेनः क्षितिपतिः क्षेमकश्चापराजितः
 काम्बोजराजः कमलः कम्पनश्च महाबलः १९
 सततं कम्पयामास यवनानेक एव यः
 यथासुरान्कालकेयान्देवो वज्रधरस्तथा २०
 जटासुरो मद्रकान्तश्च राजा कुन्तिः कुणिन्दश्च किरातराजः
 तथाङ्गवङ्गौ सह पुण्ड्रकेण पाण्ड्योड्राजौ सह चान्द्रकेण २१
 किरातराजः सुमना यवनाधिपतिस्तथा
 चाणूरो देवरातश्च भोजो भीमरथश्च यः २२
 श्रुतायुधश्च कालिगो जयत्सेनश्च मागधः
 सुशर्मा चेकितानश्च सुरथोऽमित्रकर्षणः २३
 केतुमान्वसुदानश्च वैदेहोऽथ कृतक्षणः
 सुधर्मा चानिरुद्धश्च श्रुतायुश्च महाबलः २४
 अनूपराजो दुर्धर्षः क्षेमजिच्च सुदक्षिणः
 शिशुपालः सहसुतः करुषाधिपतिस्तथा २५
 वृष्णीनां चैव दुर्धर्षाः कुमारा देवरूपिणः
 आहुको विपृथुश्चैव गदः सारण एव च २६
 अक्रूरः कृतवर्मा च सात्यकिश्च शिनेः सुतः
 भीष्मकोऽथाहतिश्चैव द्युमत्सेनश्च वीर्यवान्
 केकयाश्च महेष्वासा यज्ञसेनश्च सौमकिः २७
 अर्जुनं चापि संश्रित्य राजपुत्रा महाबलाः

अशिक्षन्त धनुर्वेदं रौरवाजिनवाससः २८
 तत्रैव शिक्षिता राजन्कुमारा वृष्णिनन्दनाः
 रौक्मिणेश्च साम्बश्च युयुधानश्च सात्यकिः २९
 एते चान्ये च बहवो राजानः पृथिवीपते
 धनञ्जयसखा चात्र नित्यमास्ते स्म तुम्बुरुः ३०
 चित्रसेनः सहामात्यो गन्धर्वाप्सरसस्तथा
 गीतवादित्रकुशलाः शम्यातालविशारदाः ३१
 प्रमाणेऽथ लयस्थाने किंनराः कृतनिश्रमाः
 संचोदितास्तुम्बुरुणा गन्धर्वाः सहिता जगुः ३२
 गायन्ति दिव्यतानैस्ते यथान्यायं मनस्विनः
 पाण्डुपुत्रानृषींश्चैव रमयन्त उपासते ३३
 तस्यां सभायामासीनाः सुव्रताः सत्यसंगराः
 दिवीव देवा ब्रह्माणं युधिष्ठिरमुपासते ३४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ४

पञ्चमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 तथा तत्रोपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु
 महत्सु चोपविष्टेषु गन्धर्वेषु च भारत १
 लोकाननुचरन्सर्वानागमत्तां सभामृषिः
 नारदः सुमहातेजा ऋषिभिः सहितस्तदा २
 पारिजातेन राजेन्द्र रैवतेन च धीमता
 सुमुखेन च सौम्येन देवर्षिरमितद्युतिः
 सभास्थान्पाण्डवान्द्रष्टुं प्रीयमाणो मनोजवः ३
 तमागतमृषिं दृष्ट्वा नारदं सर्वधर्मवित्
 सहसा पाण्डवश्रेष्ठः प्रत्युत्थायानुजैःसह
 अभ्यवादयत प्रीत्या विनयावनतस्तदा ४
 तदर्हमासनं तस्मै संप्रदाय यथाविधि
 अर्चयामास रत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् ५
 सोऽचितः पाण्डवैः सर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः

धर्मकामार्थसंयुक्तं पप्रच्छेदं युधिष्ठिरम् ६
 नारद उवाच
 कच्चिदरथाश्च कल्पन्ते धर्मे च रमते मनः
 सुखानि चानुभूयन्ते मनश्च न विहन्यते ७
 कच्चिदाचरितां पूर्वैर्नरदेवपितामहैः
 वर्तसे वृत्तिमक्षीणां धर्मार्थसहितां नृषु ८
 कच्चिदर्थेन वा धर्मं धर्मेणार्थमथापि वा
 उभौ वा प्रीतिसारेण न कामेन प्रबाधसे ९
 कच्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर
 विभज्य काले कालज्ञं सदा वरद सेवसे १०
 कच्चिद्राजगुणैः षड्भिः सप्तोपायांस्तथानघ
 बलावलं तथा सम्यक्चतुर्दश परीक्षसे ११
 कच्चिदात्मानमन्वीक्ष्य परांश्च जयतां वर
 तथा संधाय कर्माणि अष्टौ भारत सेवसे १२
 कच्चित्प्रकृतयः षट् ते न लुप्ता भरतर्षभ
 आढ्यास्तथाव्यसनिनः स्वनुरक्ताश्च सर्वशः १३
 कच्चिन्न तर्कैर्दूर्तैर्वा ये चाप्यपरिशङ्किताः
 त्वत्तो वा तव वामात्यैर्भिद्यते जातु मन्त्रितम् १४
 कच्चित्संधिं यथाकालं विग्रहं चोपसेवसे
 कच्चिद्वृत्तिमुदासीने मध्यमे चानुवर्तसे १५
 कच्चिदात्मसमा बुद्ध्या शुचयो जीवितक्षमाः
 कुलीनाश्चानुरक्ताश्च कृतास्ते वीर मन्त्रिणः १६
 विजयो मन्त्रमूलो हि राज्ञां भवति भारत
 सुसंवृतो मन्त्रधनैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः १७
 कच्चिन्निद्रावशं नैषि कच्चित्काले विबुध्यसे
 कच्चिच्चापररात्रेषु चिन्तयस्यर्थमर्थवित् १८
 कच्चिन्मन्त्रयसे नैकः कच्चिन्न बहुभिः सह
 कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो न राष्ट्रमनुधावति १९
 कच्चिदर्थान्विनिश्चित्य लघुमूलान्महोदयान्
 क्षिप्रमारभसे कर्तुं न विघ्नयसि तादृशान् २०

कच्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः परोक्षास्ते विशङ्किताः
 सर्वे वा पुनरुत्सृष्टाः संसृष्टं ह्यत्र कारणम् २१
 कच्चिद्राजन्कृतान्येव कृतप्रायाणि वा पुनः
 विदुस्ते वीर कर्माणि नानवाप्तानि कानिचित् २२
 कच्चित्कारणिकाः सर्वे सर्वशास्त्रेषु कोविदाः
 कारयन्ति कुमारांश्च योधमुख्यांश्च सर्वशः २३
 कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकं क्रीणासि परिडतम्
 परिडतो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं परम् २४
 कच्चिद्दुर्गाणि सर्वाणि धनधान्यायुधोदकैः
 यन्त्रैश्च परिपूर्णानि तथा शिल्पिधनुर्धरैः २५
 एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः
 राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् २६
 कच्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च
 त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सि तीर्थानि चारकैः २७
 कच्चिद्द्विषामविदितः प्रतियत्तश्च सर्वदा
 नित्ययुक्तो रिपून्सर्वान्वीक्षसे रिपुसूदन २८
 कच्चिद्विनयसंपन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः
 अनसूयुरनुप्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः २९
 कच्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः
 हुतं च होष्यमाणं च काले वेदयते सदा ३०
 कच्चिदङ्गेषु निष्णातो ज्योतिषां प्रतिपादकः
 उत्पातेषु च सर्वेषु दैवज्ञः कुशलस्तव ३१
 कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः
 जघन्याश्च जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः ३२
 अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहाञ्शुचीन्
 श्रेष्ठाञ्श्रेष्ठेषु कच्चित्त्वं नियोजयसि कर्मसु ३३
 कच्चिन्नोग्रेण दण्डेन भृशमुद्वेजितप्रजाः
 राष्ट्रं तवानुशासन्ति मन्त्रिणो भरतर्षभ ३४
 कच्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा
 उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः ३५

कच्चिद्धृष्टश्च शूरश्च मतिमान्धृतिमाञ्शुचिः
 कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिस्तव ३६
 कच्चिद्धलस्य ते मुख्याः सर्वेयुद्धविशारदाः
 दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः ३७
 कच्चिद्धलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम्
 संप्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विकर्षसि ३८
 कालातिक्रमणाद्ध्येते भक्तवेतनयोर्भृताः
 भर्तुः कुप्यन्ति दौर्गत्यात्सोऽनर्थः सुमहान्स्मृतः ३९
 कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः
 कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषु संत्यजन्ति सदा युधि ४०
 कच्चिन्नैको बहूनर्थान्सर्वशः सांपरायिकान्
 अनुशास्सि यथाकामं कामात्मा शासनातिगः ४१
 कच्चित्पुरुषकारेण पुरुषः कर्म शोभयन्
 लभते मानमधिकं भूयो वा भक्तवेतनम् ४२
 कच्चिद्विद्याविनीतांश्च नराञ्ज्ञानविशारदान्
 यथार्हं गुणतश्चैव दानेनाभ्यवपद्यसे ४३
 कच्चिद्द्वारान्मनुष्याणां तवार्थं मृत्युमेयुषाम्
 व्यसनं चाभ्युपेतानां विभर्षि भरतर्षभ ४४
 कच्चिद्भयादुपनतं क्लीबं वा रिपुमागतम्
 युद्धे वा विजितं पार्थ पुत्रवत्परिरक्षसि ४५
 कच्चित्त्वमेव सर्वस्याः पृथिव्याः पृथिवीपते
 समश्च नाभिशङ्क्यश्च यथा माता यथा पिता ४६
 कच्चिद्व्यसनिनं शत्रुं निशम्य भरतर्षभ
 अभियासि जवेनैव समीक्ष्य त्रिविधं बलम् ४७
 पार्ष्णिमूलं च विज्ञाय व्यवसायं पराजयम्
 बलस्य च महाराज दत्त्वा वेतनमग्रतः ४८
 कच्चिच्च बलमुख्येभ्यः परराष्ट्रे परंतप
 उपच्छन्नानि रत्नानि प्रयच्छसि यथार्हतः ४९
 कच्चिदात्मानमेवाग्रे विजित्य विजितेन्द्रियः
 पराञ्जिगीषसे पार्थ प्रमत्तानजितेन्द्रियान् ५०

कच्चित्ते यास्यतः शत्रून्पूर्वं यान्ति स्वनुष्ठिताः
 साम दानं च भेदश्च दण्डश्च विधिवद्गुणाः ५१
 कच्चिन्मूलं दृढं कृत्वा यात्रां यासि विशां पते
 तांश्च विक्रमसे जेतुं जित्वा च परिरक्षसि ५२
 कच्चिदष्टांगसंयुक्ता चतुर्विधबला चमूः
 बलमुख्यैः सुनीता ते द्विषतां प्रतिबाधनी ५३
 कच्चिल्लवं च मुष्टिं च परराष्ट्रे परंतप
 अविहाय महाराज विहंसि समरे रिपून् ५४
 कच्चित्स्वपरराष्ट्रेषु बहवोऽधिकृतास्तव
 अर्थान्समनुतिष्ठन्ति रक्षन्ति च परस्परम् ५५
 कच्चिदभ्यवहार्याणि गात्रसंस्पर्शकानि च
 घ्रेयाणि च महाराज रक्षन्त्यनुमतास्तव ५६
 कच्चित्कोशं च कोष्ठं च वाहनं द्वारमायुधम्
 आयश्च कृतकल्याणैस्तव भक्तैरनुष्ठितः ५७
 कच्चिदाभ्यन्तरेभ्यश्च बाह्येभ्यश्च विशां पते
 रक्षस्यात्मानमेवाग्रे तांश्च स्वेभ्यो मिथश्च तान् ५८
 कच्चिन्न पाने द्यूते वा क्रीडासु प्रमदासु च
 प्रतिजानन्ति पूर्वाह्णे व्ययं व्यसनजं तव ५९
 कच्चिदायस्य चार्धेन चतुर्भागेन वा पुनः
 पादभागैस्त्रिभिर्वापि व्ययः संशोध्यते तव ६०
 कच्चिज्जातीन्गुरून्वृद्धान्वण्डिजः शिल्पिनः श्रितान्
 अभीक्ष्णमनुगृह्णासि धनधान्येन दुर्गतान् ६१
 कच्चिदायव्यये युक्ताः सर्वे गणकलेखकाः
 अनुतिष्ठन्ति पूर्वाह्णे नित्यमायव्ययं तव ६२
 कच्चिदर्थेषु संप्रौढान्हितकामाननुप्रियान्
 नापकर्षसि कर्मभ्यः पूर्वमप्राप्य किल्बिषम् ६३
 कच्चिद्विदित्वा पुरुषानुत्तमाधममध्यमान्
 त्वं कर्मस्वनुरूपेषु नियोजयसि भारत ६४
 कच्चिन्न लुब्धाश्चौरा वा वैरिणो वा विशां पते
 अप्राप्तव्यवहारा वा तव कर्मस्वनुष्ठिताः ६५

कच्चिन्न लुब्धैश्चौरैर्वा कुमारैः स्त्रीबलेन वा
 त्वया वा पीड्यते राष्ट्रं कच्चित्पुष्टाः कृषीवलाः ६६
 कच्चिद्राष्ट्रेतडागानि पूर्णानि च महान्ति च
 भागशो विनिविष्टानि न कृषिर्देवमातृका ६७
 कच्चिद्धीजं च भक्तं च कर्षकायावसीदते
 प्रतिकं च शतं वृद्ध्या ददास्यृणमनुग्रहम् ६८
 कच्चित्स्वनुष्ठिता तात वार्त्ता ते साधुभिर्जनैः
 वार्त्तायां संश्रितस्तात लोकोऽय सुखमेधते ६९
 कच्चिच्छुचिकृतः प्राज्ञाः पञ्च पञ्च स्वनुष्ठिताः
 क्षेमं कुर्वन्ति संहत्य राजञ्जनपदे तव ७०
 कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थंगामा नगरवत्कृताः
 ग्रामवच्च कृता रक्षा ते च सर्वे तदर्पणाः ७१
 कच्चिद्धलेनानुगताः समानि विषमाणि च
 पुराणचौराः साध्यक्षाश्चरन्ति विषये तव ७२
 कच्चित्स्त्रियः सान्त्वयसि कच्चित्ताश्च सुरक्षिताः
 कच्चिन्न श्रद्धास्यासां कच्चिद्बुद्धं न भाषसे ७३
 कच्चिच्चारान्निशि श्रुत्वा तत्कार्यमनुचिन्त्य च
 प्रियाण्यनुभवञ्शेषे विदित्वाभ्यन्तरं जनम् ७४
 कच्चिद्द्वौ प्रथमौ यामौ रात्र्यांसुप्त्वा विशां पते
 संचिन्तयसि धर्मार्थौ याम उत्थाय पश्चिमे ७५
 कच्चिद्दर्शयसे नित्यं मनुष्यान्समलंकृतान्
 उत्थाय काले कालज्ञः सह पाण्डव मन्त्रिभिः ७६
 कच्चिद्रक्ताम्बरधराः खड्गहस्ताः स्वलंकृताः
 अभितस्त्वामुपासन्ते रक्षणार्थमरिन्दम ७७
 कच्चिद्दण्ड्येषु यमवत्पूज्येषु च विशां पते
 परीक्ष्य वर्तसे सम्यगप्रियेषु प्रियेषु च ७८
 कच्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्नियमेन वा
 मानसं वृद्धसेवाभिः सदा पार्थापकर्षसि ७९
 कच्चिद्द्वैद्याश्चिकित्सायामष्टाङ्गायां विशारदाः
 सुहृदश्चानुरक्ताश्च शरीरे ते हिताः सदा ८०

कच्चिन्न मानान्मोहाद्वा कामाद्वापि विशां पते
 अर्थिप्रत्यर्थिनः प्राप्तानपास्यसि कथंचन ८१
 कच्चिन्न लोभान्मोहाद्वा विश्रम्भात्प्रणयेन वा
 आश्रितानां मनुष्याणां वृत्तिं त्वं संरुणत्सि च ८२
 कच्चित्पौरा न सहिता ये च ते राष्ट्रवासिनः
 त्वया सह विरुध्यन्ते परैः क्रीताः कथंचन ८३
 कच्चित्ते दुर्बलः शत्रुर्बलेनोपनिपीडितः
 मन्त्रेण बलवान्कश्चिदुभाभ्यां वा युधिष्ठिर ८४
 कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां भूमिपालाः प्रधानतः
 कच्चित्प्राणांस्त्वदर्थेषु संत्यजन्ति त्वया हताः ८५
 कच्चित्ते सर्वविद्यासु गुणतोऽचा प्रवर्तते
 ब्राह्मणानां च साधूनां तव निःश्रेयसे शुभा ८६
 कच्चिद्धर्मे त्रयीमूले पूर्वैराचरितैः जनैः
 वर्तमानस्तथा कर्तुं तस्मिन्कर्मणि वर्तसे ८७
 कच्चित्तव गृहेऽन्नानिस्वादून्यश्नन्ति वै द्विजाः
 गुणवन्ति गुणोपेतास्तवाध्यक्षं सदक्षिणम् ८८
 कच्चित्क्रतूनेकचित्तो वाजपेयांश्च सर्वशः
 पुराडरीकांश्च कात्स्न्येन यतसे कर्तुमात्मवान् ८९
 कच्चिज्ज्ञातीन्गुरून्वृद्धान्दैवतां स्तापसानपि
 चैत्यांश्च वृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ९०
 कच्चिदेषा च ते बुद्धिर्वृत्तिरेषा च तेऽनघ
 आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थदर्शिनी ९१
 एतया वर्तमानस्य बुद्ध्या राष्ट्रं न सीदति
 विजित्य च महीं राजा सोऽत्यन्तं सुखमेधते ९२
 कच्चिदार्यो विशुद्धात्मा क्षारितश्चौरकर्मणि
 अट्टशशास्त्रकुशलैर्न लोभाद्बुध्यते शुचिः ९३
 पृष्ठो गृहीतस्तत्कारी तज्जैर्दृष्टः सकारणः
 कच्चिन्न मुच्यते स्तेनो द्रव्यलोभान्नरर्षभ ९४
 व्युत्पन्ने कच्चिदाढ्यस्य दरिद्रस्य च भारत
 अर्थान्न मिथ्या पश्यन्ति तवामात्या हता धनैः ९५

नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम्
अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं क्षिप्तचित्तताम् ६६
एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च चिन्तनम्
निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ६७
मङ्गलस्याप्रयोगं च प्रसङ्गं विषयेषु च
कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश ६८
कच्चित्ते सफला वेदाः कच्चित्ते सफलं धनम्
कच्चित्ते सफला दाराः कच्चित्ते सफलं श्रुतम् ६९
युधिष्ठिर उवाच
कथं वै सफला वेदाः कथं वै सफलं धनम्
कथं वै सफला दाराः कथं वै सफलं श्रुतम् १००
नारद उवाच
अग्निहोत्रफला वेदा दत्तभुक्तफलं धनम्
रतिपुत्रफला दाराः शीलवृत्तफलं श्रुतम् १०१
वैशम्पायन उवाच
एतदारुव्याय स मुनिर्नारदः सुमहातपाः
पप्रच्छानन्तरमिदं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् १०२
नारद उवाच
कच्चिदभ्यागता दूराद्वणिजो लाभकारणात्
यथोक्तमवहार्यन्ते शुल्कं शुल्कोपजीविभिः १०३
कच्चित्ते पुरुषा राजन्पुरे राष्ट्रे च मानिताः
उपानयन्ति परयानि उपधाभिरवञ्चिताः १०४
कच्चिच्छृणोषि वृद्धानां धर्मार्थसहिता गिरः
नित्यमर्थविदां तात तथा धर्मानुदर्शिनाम् १०५
कच्चित्ते कृषितन्त्रेषु गोषु पुष्पफलेषु च
धर्मार्थं च द्विजातिभ्यो दीयते मधुसर्पिषी १०६
द्रव्योपकरणं कच्चित्सर्वदा सर्वशिल्पिनाम्
चातुर्मास्यावरं सम्यङ्निनयतं संप्रयच्छसि १०७
कच्चित्कृतं विजानीषे कर्तारं च प्रशंससि
सतां मध्ये महाराज सत्करोषि च पूजयन् १०८

कच्चित्सूत्राणि सर्वाणि गृह्णासि भरतर्षभ
 हस्तिसूत्राश्वसूत्राणि रथसूत्राणि चाभिभो १०६
 कच्चिदभ्यस्यते शश्वद्गृहे ते भरतर्षभ
 धनुर्वेदस्य सूत्रं च यन्त्रसूत्रं च नागरम् ११०
 कच्चिदस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मदण्डश्च तेऽनघ
 विषयोगाश्च ते सर्वे विदिताः शत्रुनाशनाः १११
 कच्चिदग्निभयाञ्चैव सर्पव्यालभयात्तथा
 रोगरक्षोभयाञ्चैव राष्ट्रं स्वं परिरक्षसि ११२
 कच्चिदन्धांश्च मूकांश्च पङ्गून्व्यङ्गानबान्धवान्
 पितेव पासि धर्मज्ञ तथा प्रब्रजितानपि ११३
 वैशम्पायन उवाच
 एताः कुरूणामृषभो महात्मा श्रुत्वा गिरो ब्राह्मणसत्तमस्य
 प्रणम्य पादावभिवाद्य हृष्टो राजाब्रवीन्नारदं देवरूपम् ११४
 एवं करिष्यामि यथा त्वयोक्तं प्रज्ञा हि मे भूय एवाभिवृद्धा
 उक्त्वा तथा चैव चकार राजा लेभे महीं सागरमेखलां च ११५
 नारद उवाच
 एवं यो वर्तते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे
 स विहत्येह सुसुखी शक्रस्यैति सलोकताम् ११६
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ५

अथषष्ठोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 संपूज्याथाभ्यनुज्ञातो महर्षेर्वचनात्परम्
 प्रत्युवाचानुपूर्व्येण धर्मराजो युधिष्ठिरः १
 भगवन्त्याय्यमाहैतं यथावद्धर्मनिश्चयम्
 यथाशक्ति यथान्यायं क्रियतेऽयं विधिर्मया २
 राजभिर्यद्यथा कार्यं पुरा तत्तन्न संशयः
 यथान्यायोपनीतार्थं कृतं हेतुमदर्थवत् ३
 वयं तु सत्पथं तेषां यातुमिच्छामहे प्रभो
 न तु शक्यं तथा गन्तुं यथा तैर्नियतात्मभिः ४

एवमुक्त्वा स धर्मात्मा वाक्यं तदभिपूज्य च
 मुहूर्तात्प्राप्तकालं च दृष्ट्वा लोकचरं मुनिम् ५
 नारदं स्वस्थमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः
 अपृच्छत्पाण्डवस्तत्र राजमध्ये महामतिः ६
 भवान्संचरते लोकान्सदा नानाविधान्बहून्
 ब्रह्मणा निर्मितान्पूर्वं प्रेक्षमाणो मनोजवः ७
 ईदृशी भवता काचिद्दृष्टपूर्वा सभा क्वचित्
 इतो वा श्रेयसी ब्रह्मंस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ८
 तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य धर्मराजस्य भाषितम्
 पाण्डवं प्रत्युवाचेदं स्मयन्मधुरया गिरा ९
 मानुषेषु न मे तात दृष्टपूर्वा न च श्रुता
 सभा मणिमयी राजन्यथेयं तव भारत १०
 सभां तु पितृराजस्य वरुणस्य च धीमतः
 कथयिष्ये तथेन्द्रस्य कैलासनिलयस्य च ११
 ब्रह्मणश्च सभां दिव्यां कथयिष्ये गतक्लमाम्
 यदि ते श्रवणे बुद्धिर्वर्तते भरतर्षभ १२
 नारदेनैवमुक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः
 प्राञ्जलिभ्रातृभिः सार्धं तैश्च सर्वैर्नृपैर्वृतः १३
 नारदं प्रत्युवाचेदं धर्मराजो महामनाः
 सभाः कथय ताः सर्वाः श्रोतुमिच्छामहे वयम् १४
 किं द्रव्यास्ताः सभा ब्रह्मन्किं विस्ताराः किमायताः
 पितामहं च के तस्यां सभायां पर्युपासते १५
 वासवं देवराजं च यमं वैवस्वतं च के
 वरुणं च कुबेरं च सभायां पर्युपासते १६
 एतत्सर्वं यथातत्त्वं देवर्षे वदतस्तव
 श्रोतुमिच्छाम सहिताः परं कौतूहलं हि नः १७
 एवमुक्तः पाण्डवेन नारदः प्रत्युवाच तम्
 क्रमेण राजन्दिव्यास्ताः श्रूयन्तामिह नः सभाः १८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षष्ठोऽध्यायः ६

सप्तमोऽध्यायः

नारद उवाच

शक्रस्य तु सभा दिव्या भास्वरा कर्मभिर्जिता
 स्वयं शक्रेण कौरव्य निर्मितार्कसमप्रभा १
 विस्तीर्णा योजनशतं शतमध्यर्धमायता
 वैहायसी कामगमा पञ्चयोजनमुच्छ्रिता २
 जराशोकक्लमापेता निरातङ्गा शिवा शुभा
 वेश्मासनवती रम्या दिव्यपादपशोभिता ३
 तस्यां देवेश्वरः पार्थ सभायां परमासने
 आस्ते शच्या महेन्द्रागया श्रिया लक्ष्म्या च भारत ४
 बिभ्रद्भूपुरनिर्देश्यं किरीटी लोहिताङ्गदः
 विरजोम्बरश्चित्रमाल्यो ह्रीकीर्तिद्युतिभिः सह ५
 तस्यामुपासते नित्यं महात्मानं शतक्रतुम्
 मरुतः सर्वतो राजन्सर्वे च गृहमेधिनः
 सिद्धा देवर्षयश्चैव साध्या देवगणास्तथा ६
 एते सानुचराः सर्वे दिव्यरूपाः स्वलंकृताः
 उपासते महात्मानं देवराजमरिंदमम् ७
 तथा देवर्षयः सर्वे पार्थ शक्रमुपासते
 अमला धूतपाप्मानो दीप्यमाना इवाग्नयः
 तेजस्विनः सोमयुजो विपापा विगतक्लमाः ८
 पराशरः पर्वतश्च तथा सावर्णिगालवौ
 शङ्खश्च लिखितश्चैव तथा गौरशिरा मुनिः ९
 दुर्वासाश्च दीर्घतपा याज्ञवल्क्योऽथ भालुकिः
 उद्दालकः श्वेतकेतुस्तथा शाटचायनः प्रभुः १०
 हविष्मांश्च गविष्ठश्च हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः
 हृद्यश्चोदरशाण्डिल्यः पाराशर्यः कृषीह्वलः ११
 वातस्कन्धो विशाखश्च विधाता काल एव च
 अनन्तदन्तस्त्वष्टा च विश्वकर्मा च तुम्बुरुः १२
 अयोनिजा योनिजाश्च वायुभक्षा हुताशिनः
 ईशानं सर्वलोकस्य वज्रिणं समुपासते १३

सहदेवः सुनीथश्च वाल्मीकिश्च महातपाः
 समीकः सत्यवांश्चैव प्रचेताःसत्यसंगरः १४
 मेधातिथिर्वाग्देवः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः
 मरुत्तश्च मरीचिश्च स्थाणुश्चात्रिर्महातपाः १५
 कक्षीवान्गौतमस्तार्क्ष्यस्तथा वैश्वानरो मुनिः
 मुनिः कालकवृक्षीय आश्राव्योऽथ हिरण्यदः
 संवर्तो देवहव्यश्च विष्वक्सेनश्च वीर्यवान् १६
 दिव्या आपस्तथौषध्यः श्रद्धा मेघा सरस्वती
 अर्थो धर्मश्च कामश्च विद्युत्श्चापि पाण्डव १७
 जलवाहास्तथा मेघा वायवः स्तनयित्त्वः
 प्राची विग्यज्ञवाहाश्च पावकाः सप्तविंशतिः १८
 अग्नीषोमौ तथेन्द्राग्नी मित्रोऽथ सवितार्यमा
 भगो विश्वे च साध्याश्च शुक्रो मन्थी च भारत १९
 यज्ञाश्च दक्षिणाश्चैव ग्रहाः स्तोभाश्च सर्वशः
 यज्ञवाहाश्च ये मन्त्राः सर्वे तत्र समासते २०
 तथैवाप्सरसो राजन्गन्धर्वाश्च मनोरमाः
 नृत्यवादित्रगीतैश्च हास्यैश्च विविधैरपि
 रमयन्ति स्म नृपते देवराजं शतक्रतुम् २१
 स्तुतिभिर्मङ्गलैश्चैव स्तुवन्तः कर्मभिस्तथा
 विक्रमैश्च महात्मानं बलवृत्रनिषूदनम् २२
 ब्रह्मराजर्षयः सर्वे सर्वे देवर्षयस्तथा
 विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः २३
 स्रग्विणो भूषिताश्चान्ये यान्ति चायान्ति चापरे
 बृहस्पतिश्च शुक्रश्च तस्यामाययतुः सह २४
 एते चान्ये च बहवो यतात्मानो यतव्रताः
 विमानैश्चन्द्रसंकाशैः सोमवत्प्रियदर्शनाः
 ब्रह्मणो वचनाद्राजन्भृगुः सप्तर्षयस्तथा २५
 एषा सभा मया राजन्दृष्टा पुष्करमालिनी
 शतक्रतोर्महाराज याम्यां शृणु ममानघ २६

इति महाभारते सभापर्वणि सप्तमोऽध्यायः ७

अष्टमोऽध्यायः

नारद उवाच

कथयिष्ये सभां दिव्यां युधिष्ठिर निबोध ताम्
 वैवस्वतस्य यामर्थे विश्वकर्मा चकार ह १
 तैजसी सा सभा राजन्वभूव शतयोजना
 विस्तारायामसंपन्ना भूयसी चापि पाण्डव २
 अर्कप्रकाशा भ्राजिष्णुः सर्वतः कामचारिणी
 नैवातिशीता नात्युष्णा मनसश्च प्रहर्षिणी ३
 न शोको न जरा तस्यां क्षुत्पिपासे न चाप्रियम्
 न च दैन्यं क्लमो वापि प्रतिकूलं न चाप्युत ४
 सर्वे कामाः स्थितास्तस्यां ये दिव्या ये च मानुषाः
 रसवच्च प्रभूतं च भक्ष्यभोज्यमरिन्दम ५
 पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः
 रसवन्ति च तोयानि शीतान्युष्णानिचैव ह ६
 तस्यां राजर्षयः पुण्यास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः
 यमं वैवस्वतं तात प्रहृष्टाः पर्युपासते ७
 ययातिर्नहुषः पूरुमान्धाता सोमको नृगः
 त्रसदस्युश्च तुरयः कृतवीर्यः श्रुतश्रवाः ८
 अरिप्रणुत्सुसिंहश्च कृतवेगः कृतिर्निमिः
 प्रतर्दनः शिबिर्मत्स्यः पृथ्वक्षोऽथ बृहद्रथः ९
 एडो मरुत्तः कुशिकः सांकाश्यः सांकृतिर्भवः
 चतुरश्वः सदश्वोर्मिः कार्तवीर्यश्च पार्थिवः १०
 भरतस्तथा सुरथः सुनीथो नैषधो नलः
 दिवोदासोऽथ सुमना अम्बरीषो भगीरथः ११
 व्यश्वः सदश्वो बध्न्यश्वः पञ्चहस्तः पृथुश्रवाः
 रुषद्गुर्वृषसेनश्च क्षुपश्च सुमहाबलः १२
 रुषदश्वो वसुमनाः पुरुकुत्सो ध्वजी रथी
 आर्षिषेणो दिलीपश्च महात्मा चाप्युशीनरः १३
 औशीनरः पुण्डरीकः शर्यातिः शरभः शुचिः
 अङ्गोऽरिष्टश्च वेनश्च दुःषन्तः सञ्जयो जयः १४

भाङ्गास्वरिः सुनीथश्च निषधोऽथ त्विषीरथः
 करन्धमो बाह्लिकश्च सुद्युम्नो बलवान्मधुः १५
 कपोतरोमा तृणकः सहदेवार्जुनो तथा
 रामो दाशरथिश्चैव लक्ष्मणोऽथ प्रतर्दनः १६
 अलर्कः कक्षसेनश्च गयो गौराश्च एव च
 जामदग्न्योऽथ रामोऽत्र नाभागसगरौ तथा १७
 भूरिद्युम्नो महाश्वश्च पृथ्वश्चो जनकस्तथा
 वैन्यो राजा वारिषेणः पुरुजो जनमेजयः १८
 ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्तश्च राजोपरिचरस्तथा
 इन्द्रद्युम्नो भीमजानुर्गयः पृष्ठो नयोऽनघः १९
 पद्मोऽथ मुचुकुन्दश्च भूरिद्युम्नः प्रसेनजित्
 अरिष्टनेमिः प्रद्युम्नः पृथुगश्वोऽजकस्तथा २०
 शतं मत्स्या नृपतयः शतं नीपाः शतं हयाः
 धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीतिर्जनमेजयाः २१
 शतं च ब्रह्मदत्तानामीरिणां वैरिणां शतम्
 शन्तनुश्चैव राजर्षिः पाण्डुश्चैव पिता तव २२
 उशद्गवः शतरथो देवराजो जयद्रथः
 वृषादर्भिश्च राजर्षिर्धाम्ना सह समन्त्रिणा २३
 अथापरे सहस्राणि ये गताः शशबिन्दवः
 इष्ट्वाश्वमेधैर्बहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः २४
 एते राजर्षयः पुण्याः कीर्तिमन्तो बहुश्रुताः
 तस्यां सभायां राजर्षे वैवस्वतमुपासते २५
 अगस्त्योऽथ मतङ्गश्च कालो मृत्युस्तथैव च
 यज्वानश्चैव सिद्धाश्च ये च योगशरीरिणः २६
 अग्निष्वात्ताश्च पितरः फेनपाश्चोष्मपाश्च ये
 स्वधावन्तो बर्हिषदो मूर्तिमन्तस्तथापरे २७
 कालचक्रं च साक्षाच्च भगवान्हव्यवाहनः
 नरा दुष्कृतकर्माणो दक्षिणायनमृत्यवः २८
 कालस्य नयने युक्ता यमस्य पुरुषाश्च ये
 तस्यां शिंशपपालाशास्तथा काशकुशादयः

उपासते धर्मराजं मूर्तिमन्तो निरामयाः २६
 एते चान्ये च बहवः पितृराजसभासदः
 अशक्याः परिसंख्यातुं नामभिः कर्मभिस्तथा ३०
 असंबाधा हि सा पार्थ रम्या कामगमा सभा
 दीर्घकालं तपस्तप्त्वा निर्मिता विश्वकर्मणा ३१
 प्रभासन्ती ज्वलन्तीव तेजसा स्वेन भारत
 तामुग्रतपसो यान्ति सुव्रताः सत्यवादिनः ३२
 शान्ताः संन्यासिनः सिद्धाः पूताः पुण्येन कर्मणा
 सर्वे भास्वरदेहाश्च सर्वे च विरजोम्बराः ३३
 चित्राङ्गदाश्चित्रमाल्याः सर्वे ज्वलितकुरुडलाः
 सुकृतैः कर्मभिः पुण्यैः परिवर्हेर्विभूषिताः ३४
 गन्धर्वाश्च महात्मानः शतशश्चाप्सरोगणाः
 वादित्रं नृत्तगीतं च हास्यं लास्यं च सर्वशः ३५
 पुण्याश्च गन्धाः शब्दाश्च तस्यां पार्थ समन्ततः
 दिव्यानि माल्यानि च तामुपतिष्ठन्ति सर्वशः ३६
 शतं शतसहस्राणि धर्मिणां तं प्रजेश्वरम्
 उपासते महात्मानं रूपयुक्ता मनस्विनः ३७
 ईदृशी सा सभा राजन्पितृराज्ञो महात्मनः
 वरुणस्यापि वक्ष्यामि सभां पुष्करमालिनीम् ३८
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टमोऽध्यायः ८

नवमोऽध्यायः

नारद उवाच

युधिष्ठिर सभा दिव्या वरुणस्य सितप्रभा
 प्रमाणेन यथा याम्या शुभ्रप्राकारतोरणा १
 अन्तः सलिलमास्थाय विहिता विश्वकर्मणा
 दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युता २
 नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि
 अवतानैस्तथा गुल्मैः पुष्पमञ्जरिधारिभिः ३
 तथा शकुनयस्तस्यां नानारूपा मृदुस्वराः

अनिर्देश्या वपुष्मन्तः शतशोऽथ सहस्रशः ४
 सा सभा सुखसंस्पर्शा न शीता न च घर्मदा
 वेश्मासनवती रम्या सिता वरुणपालिता ५
 यस्यामास्ते स वरुणो वारुणया सह भारत
 दिव्यरत्नाम्बरधरो भूषणैरुपशोभितः ६
 स्रग्विणो भूषिताश्चापि दिव्यमाल्यानुकर्षिणः
 आदित्यास्तत्र वरुणं जलेश्वरमुपासते ७
 वासुकिस्तक्षकश्चैव नागश्चैरावतस्तथा
 कृष्णश्च लोहितश्चैव पद्मश्चित्रश्च वीर्यवान् ८
 कम्बलाश्वतरौ नागौ धृतराष्ट्रबलाहकौ
 मणिमान्कुरडलधरः कर्कोटकधनञ्जयौ ९
 प्रह्लादो मूषिकादश्च तथैव जनमेजयः
 पताकिनो मण्डलिनः फणवन्तश्च सर्वशः १०
 एते चान्ये च बहवः सर्पास्तस्यां युधिष्ठिर
 उपासते महात्मानं वरुणं विगतक्लमाः ११
 बलिवैरोचनो राजा नरकः पृथिवीजयः
 प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च कालखञ्जाश्च सर्वशः १२
 सुहनुर्दुर्मुखः शंखः सुमनाः सुमतिः स्वनः
 घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा १३
 विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपोऽथ महाशिराः
 दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा दशावरः १४
 कैटभो विटटूतश्च संह्लादश्चेन्द्रतापनः
 दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे रुचिरकुण्डलाः १५
 स्रग्विणो मौलिनः सर्वे तथा दिव्यपरिच्छदाः
 सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः १६
 ते तस्यां वरुणं देवं धर्मपाशस्थिताः सदा
 उपासते महात्मानं सर्वे सुचरितव्रताः १७
 तथा समुद्राश्चत्वारो नदी भागीरथी च या
 कालिन्दी विदिशा वेणुणा नर्मदा वेगवाहिनी १८
 विपाशा च शतद्रुश्च चन्द्रभागा सरस्वती

इरावती वितस्ता च सिन्धुर्देवनदस्तथा १६
 गोदावरी कृष्णवेरणा कावेरी च सरिद्वरा
 एताश्चान्याश्च सरितस्तीर्थानि च सरांसि च २०
 कूपाश्च सप्रस्रवणा देहवन्तो युधिष्ठिर
 पल्वलानि तडागानि देहवन्त्यथ भारत २१
 दिशस्तथा मही चैव तथा सर्वे महीधराः
 उपासते महात्मानं सर्वे जलचरास्तथा २२
 गीतवादित्रवन्तश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः
 स्तुवन्तो वरुणं तस्यां सर्व एव समासते २३
 महीधरा रत्नवन्तो रसा येषु प्रतिष्ठिताः
 सर्वे विग्रहवन्तस्ते तमीश्वरमुपासते २४
 एषा मया संपतता वारुणी भरतर्षभ
 दृष्टपूर्वा सभा रम्या कुबेरस्य सभां शृणु २५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि नवमोऽध्यायः ६

दशमोऽध्यायः

नारद उवाच
 सभा वैश्रवणी राजञ्शतयोजनमायता
 विस्तीर्णा सप्ततिश्चैव योजनानि सितप्रभा १
 तपसा निर्मिता राजन्स्वयं वैश्रवणेन सा
 शशिप्रभा खेचरीणां कैलासशिखरोपमा २
 गुह्यकैरुह्यमाना सा खे विषक्तेव दृश्यते
 दिव्या हेममयैरुच्चैः पादपैरुपशोभिता ३
 रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धा मनोरमा
 सिताभ्रशिखराकारा प्लवमानेव दृश्यते ४
 तस्यां वैश्रवणो राजा विचित्राभरणाम्बरः
 स्त्रीसहस्रावृतः श्रीमानास्ते ज्वलितकुण्डलः ५
 दिवाकरनिभे पुण्ये दिव्यास्तरणसंवृते
 दिव्यपादोपधाने च निषरणः परमासने ६
 मन्दराणामुदाराणां वनानि सुरभीणि च

सौगन्धिकानां चादाय गन्धान्गन्धवहः शुचिः ७
 नलिन्याश्चालकारव्यायाश्चन्दनानां वनस्य च
 मनोहृदयसंहादी वायुस्तमुपसेवते ८
 तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः
 दिव्यतानेन गीतानि गान्ति दिव्यानि भारत ९
 मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रसेना शुचिस्मिता
 चारुनेत्रा घृताची च मेनका पुञ्जिकस्थला १०
 विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचा उर्वशी इरा
 वर्गा च सौरभेयी च समीची बुद्धुदा लता ११
 एताः सहस्रशश्चान्या नृत्तगीतविशारदाः
 उपतिष्ठन्ति धनदं पाण्डवाप्सरसां गणाः १२
 अनिशं दिव्यवादित्रैर्नृत्तैर्गीतैश्च सा सभा
 अशून्या रुचिरा भाति गन्धर्वाप्सरसां गणैः १३
 किंनरा नाम गन्धर्वा नरा नाम तथापरे
 मणिभद्रोऽथ धनदः श्वेतभद्रश्च गुह्यकः १४
 कशेरको गरडकरडुः प्रद्योतश्च महाबलः
 कुस्तुम्बुरुः पिशाचश्च गजकर्णो विशालकः १५
 वराहकर्णः सान्द्रोष्ठः फलभक्षः फलोदकः
 अङ्गचूडः शिखावर्तो हेमनेत्रो विभीषणः १६
 पुष्पाननः पिङ्गलकः शोणितोदः प्रवालकः
 वृक्षवास्यनिकेतश्च चीरवासाश्च भारत १७
 एते चान्ये च बहवो यक्षाः शतसहस्रशः
 सदा भगवती च श्रीस्तथैव नलकूबरः १८
 अहं च बहुशस्तस्यां भवन्त्यन्ये च मद्भिधाः
 आचार्याश्चाभवंस्तत्र तथा देवर्षयोऽपरे १९
 भगवान्भूतसंघैश्च वृतः शतसहस्रशः
 उमापतिः पशुपतिः शूलधृग्भगनेत्रहा २०
 त्र्यम्बको राजशार्दूल देवी च विगतक्लमा
 वामनैर्विकटैः कुब्जैः क्षतजाक्षैर्मनोजवैः २१
 मांसमेदोवसाहारैरुग्रश्रवणदर्शनैः

नानाप्रहरणैर्घोरैर्वारिव महाजवैः

वृतः सखायमन्वास्ते सदैव धनदं नृप २२

सा सभा तादृशी राजन्मया दृष्टान्तरिक्षगा

पितामहसभां राजन्कथयिष्ये गतक्लमाम् २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि दशमोऽध्यायः १०

एकादशोऽध्यायः

नारद उवाच

पुरा देवयुगे राजन्नादित्यो भगवान्दिवः

आगच्छन्मानुषं लोकं दिदृक्षुर्विगतक्लमः १

चरन्मानुषरूपेण सभां दृष्ट्वा स्वयंभुवः

सभामकथयन्मह्यं ब्राह्मीं तत्त्वेन पाण्डव २

अप्रमेयप्रभां दिव्यां मानसीं भरतर्षभ

अनिर्देश्यां प्रभावेन सर्वभूतमनोरमाम् ३

श्रुत्वा गुणानहं तस्याः सभायाः पाण्डुनन्दन

दर्शनेप्सुस्तथा राजन्नादित्यमहमब्रुवम् ४

भगवन्द्रष्टुमिच्छामि पितामहसभामहम्

येन सा तपसा शक्या कर्मणा वापि गोपते ५

औषधैर्वा तथा युक्तैरुत वा मायया यया

तन्ममाचक्ष्व भगवन्पश्येयं तां सभां कथम् ६

ततः स भगवान्सूर्यो मामुपादाय वीर्यवान्

अगच्छतां सभां ब्राह्मीं विपापां विगतक्लमाम् ७

एवंरूपेति सा शक्या न निर्देष्टुं जनाधिप

क्षणेन हि बिभर्त्यन्यदनिर्देश्यं वपुस्तथा ८

न वेद परिमाणं वा संस्थानं वापि भारत

न च रूपं मया तादृग्दृष्टपूर्वं कदाचन ९

सुसुखा सा सभा राजन्न शीता न च घर्मदा

न क्षुत्पिपासे न ग्लानिं प्राप्य तां प्राप्नुवन्त्युत १०

नानारूपैरिव कृता सुविचित्रैः सुभास्वरैः

स्तम्भैर्न च धृता सा तु शाश्वती न च सा क्षरा ११

अति चन्द्रं च सूर्यं च शिखिनं च स्वयं प्रभा
 दीप्यते नाकपृष्ठस्था भासयन्तीव भास्करम् १२
 तस्यां स भगवानास्ते विदधद्देवमायया
 स्वयमेकोऽनिशं राजल्लोकाल्लोकपितामहः १३
 उपतिष्ठन्ति चाप्येनं प्रजानां पतयः प्रभुम्
 दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिः कश्यपस्तथा १४
 भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गौतमश्च तथाङ्गिराः
 मनोऽन्तरिक्षं विद्याश्च वायुस्तेजो जलं मही १५
 शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च भारत
 प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं भुवः १६
 चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्च गभस्तिमान्
 वायवः क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च १७
 एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः
 अर्थो धर्मश्च कामश्च हर्षो द्वेषस्तपो दमः १८
 आयान्ति तस्यां सहिता गन्धर्वाप्सरसस्तथा
 विंशतिः सप्तचैवान्ये लोकपालाश्च सर्वशः १९
 शुक्रो बृहस्पतिश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च
 शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे तथैव च २०
 मन्त्रो रथन्तरश्चैव हरिमान्वसुमानपि
 आदित्याः साधिराजानो नामद्वन्द्वैरुदाहताः २१
 मरुतो विश्वकर्मा च वसवश्चैव भारत
 तथा पितृगणाः सर्वे सर्वाणि च हवींष्यथ २२
 ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदश्च पाण्डव
 अथर्ववेदश्च तथा पर्वाणि च विशां पते २३
 इतिहासोपवेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः
 ग्रहा यज्ञाश्च सोमश्च दैवतानि च सर्वशः २४
 सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा
 मेधा धृतिः श्रुतिश्चैव प्रज्ञा बुद्धिर्यशः क्षमा २५
 सामानि स्तुतिशस्त्राणि गाथाश्च विविधास्तथा
 भाष्याणि तर्कयुक्तानि देहवन्ति विशां पते २६

क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिस्तथैव च
 अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट् च भारत २७
 संवत्सराः पञ्चयुगमहोरात्राश्चतुर्विधाः
 कालचक्रं च यद्विव्यं नित्यमक्षयमव्ययम् २८
 अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सुरसा विनता इरा
 कालका सुरभिर्देवी सरमा चाथ गौतमी २९
 आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विनावपि
 विश्वेदेवाश्च साध्याश्च पितरश्च मनोजवाः ३०
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च दानवा गुह्यकास्तथा
 सुपर्णागपशवः पितामहमुपासते ३१
 देवो नारायणस्तस्यां तथा देवर्षयश्च ये
 ऋषयो वालखिल्याश्च योनिजायोनिजास्तथा ३२
 यच्च किञ्चित्त्रिलोकेऽस्मिन्दृश्यते स्थाणुजङ्गमम्
 सर्वं तस्यां मया दृष्टं तद्विद्धि मनुजाधिप ३३
 अष्टाशीतिसहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम्
 प्रजावतां च पञ्चाशदृषीणामपि पाण्डव ३४
 ते स्म तत्र यथाकामं दृष्ट्वा सर्वे दिवोकसः
 प्रणम्य शिरसा तस्मै प्रतियान्ति यथागतम् ३५
 अतिथीनागतान्देवान्दैत्यान्नागान्मुनींस्तथा
 यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ३६
 महाभागानमितधीर्ब्रह्मा लोकपितामहः
 दयावान्सर्वभूतेषु यथार्हं प्रतिपद्यते ३७
 प्रतिगृह्य तु विश्वात्मा स्वयंभूरमितप्रभः
 सान्त्वमानार्थसंभोगैर्युनक्ति मनुजाधिप ३८
 तथा तैरुपयातैश्च प्रतियातैश्च भारत
 आकुला सा सभा तात भवति स्म सुखप्रदा ३९
 सर्वतेजोमयी दिव्या ब्रह्मर्षिगणसेविता
 ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमाना शुशुभे विगतक्लमा ४०
 सा सभा तादृशी दृष्टा सर्वलोकेषु दुर्लभा
 सभेयं राजशार्दूल मनुष्येषु यथा तव ४१

एता मया दृष्टपूर्वाः सभा देवेषु पाण्डव
तवेयं मानुषे लोके सर्वश्रेष्ठतमा सभा ४२
युधिष्ठिर उवाच

प्रायशो राजलोकस्ते कथितो वदतां वर
वैवस्वतसभायां तु यथा वदसि वै प्रभो ४३
वरुणस्य सभायां तु नागास्ते कथिता विभो
दैत्येन्द्राश्चैव भूयिष्ठाः सरितः सागरस्तथा ४४
तथा धनपतेर्यक्षा गुह्यका राक्षसास्तथा
गन्धर्वाप्सरसश्चैव भगवांश्च वृषध्वजः ४५
पितामहसभायां तु कथितास्ते महर्षयः
सर्वदेवनिकायाश्च सर्वशास्त्राणि चैव हि ४६
शतक्रतुसभायां तु देवाः संकीर्तिता मुने
उद्देशतश्च गन्धर्वा विविधाश्च महर्षयः ४७
एक एव तु राजर्षिर्हरिश्चन्द्रो महामुने
कथितस्ते सभानित्यो देवेन्द्रस्य महात्मनः ४८
किं कर्म तेनाचरितं तपो वा नियतव्रतम्
येनासौ सह शक्रेण स्पर्धते स्म महायशाः ४९
पितृलोकगतश्चापि त्वया विप्र पिता मम
दृष्टः पाण्डुर्महाभागः कथं चासि समागतः ५०
किमुक्तवांश्च भगवन्नेतदिच्छामि वेदितुम्
त्वत्तः श्रोतुमहं सर्वं परं कौतूहलं हि मे ५१
नारद उवाच

यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र हरिश्चन्द्रं प्रति प्रभो
तत्तेऽहं स्तंपवक्ष्यामि महात्म्यं तस्य धीमतः ५२
स राजा बलवानासीत्सम्राट् सर्वमहीक्षिताम्
तस्य सर्वे महीपालाः शासनावनताः स्थिताः ५३
तेनैकं रथमास्थाय जैत्रं हेमविभूषितम्
शस्त्रप्रतापेन जिता द्वीपाः सप्त नरेश्वर ५४
स विजित्य महीं सर्वा सशैलवनकाननाम्
आजहार महाराज राजसूयं महाक्रतुम् ५५

तस्य सर्वे महीपाला धनान्याजहुराज्ञया
 द्विजानां परिवेष्टारस्तस्मिन्यज्ञे च तेऽभवन् ५६
 प्रादाच्च द्रविणं प्रीत्या याजकानानरेश्वरः
 यथोक्तं तत्र तैस्तस्मिंस्ततः पञ्चगुणाधिकम् ५७
 अतर्पयच्च विविधैर्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तथा
 प्रासर्पकाले संप्राप्ते नानादिग्भ्यः समागतान् ५८
 भद्रयैर्भोज्यैश्च विविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः
 रत्नौघतर्पितैस्तुष्टैर्द्विजैश्च समुदाहृतम्
 तेजस्वी च यशस्वी च नृपेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ५९
 एतस्मात्कारणात्पार्थ हरिश्चन्द्रो विराजते
 तेभ्यो राजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धि भरतर्षभ ६०
 समाप्य च हरिश्चन्द्रो महायज्ञं प्रतापवान्
 अभिषिक्तः स शुशुभे साम्राज्येन नराधिप ६१
 ये चान्येऽपि महीपाला राजसूयं महाक्रतुम्
 यजन्ते ते महेन्द्रेण मोदन्ते सह भारत ६२
 ये चापि निधनं प्राप्ताः संग्रामेष्वपलायिनः
 ते तत्सदः समासाद्य मोदन्ते भरतर्षभ ६३
 तपसा ये च तीव्रेण त्यजन्तीह कलेवरम्
 तेऽपि तत्स्थानमासाद्य श्रीमन्तो भान्ति नित्यशः ६४
 पिता च त्वाह कौन्तेय पाण्डुःकौरवनन्दनः
 हरिश्चन्द्रे श्रियं दृष्ट्वा नृपतौ जातविस्मयः ६५
 समर्थोऽसि महीं जेतुं भ्रातरस्ते वशे स्थिताः
 राजसूयं क्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेति भारत ६६
 तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र संकल्पं कुरु पाण्डव
 गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वेः सह सलोकताम् ६७
 बहुविघ्नश्च नृपते क्रतुरेष स्मृतो महान्
 छिद्रायत्र हि वाञ्छन्ति यज्ञघ्ना ब्रह्मराक्षसाः ६८
 युद्धं च पृष्ठगमनं पृथिवीक्षयकारकम्
 किञ्चिदेव निमित्तं च भवत्यत्र क्षयावहम् ६९
 एतत्संचिन्त्य राजेन्द्र यत्क्षमं तत्समाचर

अप्रमत्तोस्थितो नित्यं चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे
भव एधस्व मोदस्व दानैस्तर्पय च द्विजान् ७०
एतत्ते विस्तरेणोक्तं यन्मां त्वं परिपृच्छसि
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि दाशार्हनगरीं प्रति ७१
वैशम्पायन उवाच

एवमारख्याय पार्थेभ्यो नारदो जनमेजय
जगाम तैर्वृतो राजनृषिभिर्यैः समागतः ७२
गते तु नारदे पार्थो भ्रातृभिः सह कौरव
राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास भारत ७३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकादशोऽध्यायः ११

द्वादशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
ऋषेस्तद्वचनं श्रुत्वा निशश्वास युधिष्ठिरः
चिन्तयन् राजसूयाप्तिं न लेभे शर्म भारत १
राजर्षीणां हि तं श्रुत्वा महिमानं महात्मनाम्
यज्वनां कर्मभिः पुण्यैर्लोकप्राप्तिं समीक्ष्य च २
हरिश्चन्द्रं च राजर्षिं रोचमानं विशेषतः
यज्वानं यज्ञमाहर्तुं राजसूयमियेष सः ३
युधिष्ठिरस्ततः सर्वानर्चयित्वा सभासदः
प्रत्यर्चितश्च तैः सर्वैर्यज्ञायैव मनो दधे ४
स राजसूयं राजेन्द्र कुरूणामृषभः क्रतुम्
आहर्तुं प्रवणं चक्रे मनःसंचिन्त्य सोऽसकृत् ५
भूयश्चाद्भुतवीर्योजा धर्ममेवानुपालयन्
किं हितं सर्वलोकानां भवेदिति मनो दधे ६
अनुगृह्णन्प्रजाः सर्वाः सर्वधर्मविदां वरः
अविशेषेण सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः ७
एवं गते ततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसञ्जनाः
न तस्य विद्यते द्वेष्टा ततोऽस्याजातशत्रुता ८
स मन्त्रिणः समानाय्य भ्रातृंश्च वदतां वरः

राजसूयं प्रति तदा पुनः पुनरपृच्छत ९
 ते पृच्छ्यमानाः सहिता वचोऽथ्य मन्त्रिणस्तदा
 युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं यियद्भूमिदमब्रुवन् १०
 येनाभिषिक्तो नृपतिर्वारुणं गुणमृच्छति
 तेन राजापि सन्कृत्स्नं सम्राड्गुणमभीप्सति ११
 तस्य सम्राड्गुणार्हस्य भवतः कुरुनन्दन
 राजसूयस्य समयं मन्यन्ते सुहृदस्तव १२
 तस्य यज्ञस्य समयः स्वाधीनः क्षत्रसंपदा
 साम्ना षडग्रयो यस्मिंश्चीयन्ते संशितव्रतैः १३
 दर्वीहोमानुपादाय सर्वान्यः प्राप्नुते क्रतून्
 अभिषेकं च यज्ञान्ते सर्वजित्तेन चोच्यते १४
 समर्थोऽसि महाबाहो सर्वे ते वशगा वयम्
 अविचार्य महाराज राजसूये मनः कुरु १५
 इत्येवं सुहृदः सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन्
 स धर्म्यं पाण्डवस्तेषां वचः श्रुत्वा विशां पते
 धृष्टमिष्टं वरिष्ठं च जग्राह मनसारिहा १६
 श्रुत्वा सुहृद्वचस्तच्च जानंश्चाप्यात्मनः क्षमम्
 पुनः पुनर्मनो दध्ने राजसूयाय भारत १७
 स भ्रातृभिः पुनर्धीमानृत्विग्भिश्च महात्मभिः
 धौम्यद्वैपायनाद्यैश्च मन्त्रयामास मन्त्रिभिः १८
 युधिष्ठिर उवाच
 इयं या राजसूयस्य सम्राडर्हस्य सुक्रतोः
 श्रद्धधानस्य वदतः स्पृहा मे सा कथं भवेत् १९
 वैशम्पायन उवाच
 एवमुक्त्वास्तु ते तेन राज्ञा राजीवलोचन
 इदमूचुर्वचः काले धर्मात्मानं युधिष्ठिरम्
 अर्हस्त्वमसि धर्मज्ञ राजसूयं महाक्रतुम् २०
 अथैवमुक्ते नृपतावृत्विग्भिर्ऋषिभिस्तथा
 मन्त्रिणो भ्रातरश्चास्य तद्वचः प्रत्यपूजयन् २१
 स तु राजा महाप्राज्ञः पुनरेवात्मनात्मवान्

भूयो विममृशे पार्थो लोकानां हितकाम्यया २२
 सामर्थ्ययोगं संप्रेक्ष्य देशकालौ व्ययागमौ
 विमृश्य सम्यक्च धिया कुर्वन्प्राज्ञो न सीदति २३
 न हि यज्ञसमारम्भः केवलात्मविपत्तये
 भवतीति समाज्ञाय यत्नतः कार्यमुद्ब्रहन् २४
 स निश्चयार्थं कार्यस्य कृष्णमेव जनार्दनम्
 सर्वलोकात्परं मत्वा जगाम मनसा हरिम् २५
 अप्रमेयं महाबाहुं कामाज्जातमजं नृषु
 पाण्डवस्तर्कयामास कर्मभिर्देवसंमितैः २६
 नास्य किञ्चिदविज्ञातं नास्य किञ्चिदकर्मजम्
 न स किञ्चिन्न विषहेदिति कृष्णममन्यत २७
 स तु तां नैष्ठिकीं बुद्धिं कृत्वा पार्थो युधिष्ठिरः
 गुरुवद्भूतगुरवे प्राहिणोद्दूतमञ्जसा २८
 शीघ्रगेन रथेनाशु स दूतः प्राप्य यादवान्
 द्वारकावासिनं कृष्णं द्वारवत्यां समासदत् २९
 दर्शनाकाङ्क्षिणं पार्थं दर्शनाकाङ्क्षयाच्युतः
 इन्द्रसेनेन सहित इन्द्रप्रस्थं ययौ तदा ३०
 व्यतीत्य विविधान्देशांस्त्वरान्दिप्रवाहनः
 इन्द्रप्रस्थगतं पार्थमभ्यगच्छञ्जनार्दनः ३१
 स गृहे भ्रातृवद्भ्रात्रा धर्मराजेन पूजितः
 भीमेन च ततोऽपश्यत्स्वसारं प्रीतिमान्पितुः ३२
 प्रीतः प्रीयेण सुहृदा रेमे स सहितस्तदा
 अर्जुनेन यमाभ्यां च गुरुवत्पर्युपस्थितः ३३
 तं विश्रान्तं शुभे देशे क्षणिनं कल्यमच्युतम्
 धर्मराजः समागम्य ज्ञापयत्स्वं प्रयोजनम् ३४
 युधिष्ठिर उवाच
 प्रार्थितो राजसूयो मे न चासौ केवलेप्सया
 प्राप्यते येन तत्तेह विदितं कृष्ण सर्वशः ३५
 यस्मिन्सर्वं संभवति यश्च सर्वत्र पूज्यते
 यश्च सर्वेश्वरो राजा राजसूयं स विन्दति ३६

तं राजसूयं सुहृदः कार्यमाहुः समेत्य मे
 तत्र मे निश्चिततमं तव कृष्ण गिरा भवेत् ३७
 केचिद्धि सौहृदादेव न दोषं परिचक्षते
 अर्थहेतोस्तथैवान्ये प्रियमेव वदन्त्युत ३८
 प्रियमेव परीप्सन्ते केचिदात्मनि यद्धितम्
 एवं प्रायाश्च दृश्यन्ते जनवादाः प्रयोजने ३९
 त्वं तु हेतूनतीत्यैतान्कामक्रोधौ व्यतीत्य च
 परमं नः क्षमं लोके यथावद्वक्तुमर्हसि ४०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वादशोऽध्यायः १२

त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीकृष्ण उवाच
 सर्वैर्गुणैर्महाराज राजसूयं त्वमर्हसि
 जानतस्त्वेव ते सर्वं किञ्चिद्धृदयामि भारत १
 जामदग्न्येन रामेण क्षत्रं यदवशेषितम्
 तस्मादवरजं लोके यदिदं क्षत्रसंज्ञितम् २
 कृतोऽय कुलसंकल्पः क्षत्रियैर्वसुधाधिप
 निदेशवाग्भिस्तत्ते ह विदितं भरतर्षभ ३
 एलस्येक्ष्वाकुवंशस्य प्रकृतिं परिचक्षते
 राजानः श्रेणिबद्धाश्च ततोऽन्ये क्षत्रिया भुवि ४
 एलवंश्यास्तु ये राजंस्तथैवेक्ष्वाकवो नृपाः
 तानि चैकशतं विद्धि कुलानि भरतर्षभ ५
 ययातेस्त्वेव भोजानां विस्तरोऽतिगुणो महान्
 भजते च महाराज विस्तरः स चतुर्दिशम् ६
 तेषां तथैव तां लक्ष्मीं सर्वक्षत्रमुपासते
 सोऽवनीं मध्यमां भुक्त्वा मिथोभेदेष्वमन्यत ७
 चतुर्युस्त्वपरो राजा यस्मिन्नेकशतोऽभवत्
 स साम्राज्यं जरासंधः प्राप्तो भवति योनितः ८
 तं स राजा महाप्राज्ञ संश्रित्य किल सर्वशः
 राजन्सेनापतिर्जातः शिशुपालः प्रतापवान् ९

तमेव च महाराज शिष्यवत्समुपस्थितः
 वक्रः करूषाधिपतिर्मायायोधी महाबलः १०
 अपरौ च महावीर्यौ महात्मानौ समाश्रितौ
 जरासन्धं महावीर्यं तौ हंसडिभकावुभौ ११
 दन्तवक्रः करूषश्च कलभो मेघवाहनः
 मूर्धा दिव्यं मणिं बिभ्रद्यं तं भूतमणिं विदुः १२
 मुरं च नरकं चैव शास्ति यो यवनाधिपौ
 अपर्यन्तबलो राजा प्रतीच्यां वरुणो यथा १३
 भगदत्तो महाराज बृद्धस्तव पितुः सखा
 स वाचा प्रणतस्तस्य कर्मणा चैव भारत १४
 स्नेहबद्धस्तु पितृवन्मनसा भक्तिमांस्त्वयि
 प्रतीच्यां दक्षिणं चान्तं पृथिव्याः पाति यो नृपः १५
 मातुलो भवतः शूरः पुरुजित्कुन्तिवर्धनः
 स ते संनतिमानेकः स्नेहतः शत्रुतापनः १६
 जरासंधं गतस्त्वेवं पुरा यो न मया हतः
 पुरुषोत्तमविज्ञातो योऽसौ चेदिषु दुर्मतिः १७
 आत्मानं प्रतिजानाति लोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम्
 आदत्ते सततं मोहाद्यः स चिह्नं च मामकम् १८
 वङ्गपुण्ड्रकिरातेषु राजा बलसमन्वितः
 पौण्ड्रको वासुदेवेति योऽसौ लोकेषु विश्रुतः १९
 चतुर्युः स महाराज भोज इन्द्रसखो बली
 विद्याबलाद्यो व्यजयत्पाण्ड्यक्रथककैशिकान् २०
 भ्राता यस्याहतिः शूरो जामदग्न्यसमो युधि
 स भक्तो मागधं राजा भीष्मकः परवीरहा २१
 प्रियाण्याचरतः प्रह्वान्सदा संबन्धिनः सतः
 भजतो न भजत्यस्मान्प्रियेषु व्यवस्थितः २२
 न कुलं न बलं राजन्नभिजानंस्तथात्मनः
 पश्यमानो यशो दीप्तं जरासंधमुपाश्रितः २३
 उदीच्यभोजाश्च तथा कुलान्यष्टादशाभिभो
 जरासंधभयादेव प्रतीचीं दिशमाश्रिताः २४

शूरसेना भद्रकारा बोधाः शाल्वाः पटञ्चराः
 सुस्थराश्च सुकुट्टाश्च कुणिन्दाः कुन्तिभिः सह २५
 शाल्वेयानां च राजानः सोदर्यानुचरैः सह
 दक्षिणा ये च पाञ्चालाः पूर्वाःकुन्तिषु कोशलाः २६
 तथोत्तरां दिशं चापि परित्यज्य भयार्दिताः
 मत्स्याः संन्यस्तपादाश्च दक्षिणां दिशमाश्रिताः २७
 तथैव सर्वपाञ्चाला जरासंधभयार्दिताः
 स्वराष्ट्रं संपरित्यज्य विद्रुताः सर्वतोदिशम् २८
 कस्यचित्त्वथ कालस्य कंसो निर्मथ्य बान्धवान्
 बार्हद्रथसुते देव्यावुपागच्छद्वृथामतिः २९
 अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्ना ते सहदेवानुजेऽबले
 बलेन तेन स ज्ञातीनभिभूय वृथामतिः ३०
 श्रैष्ठ्यं प्राप्तः स तस्यासीदतीवापनयो महान्
 भोजराजन्यवृद्धैस्तु पीडयमानैर्दुरात्मना ३१
 ज्ञातित्राणमभीप्सद्भिरस्मत्संभावना कृता
 दत्त्वाक्रूराय सुतनुं तामाहुकसुतां तदा ३२
 संकर्षणद्वितीयेन ज्ञातिकार्यं मया कृतम्
 हतौ कंससुनामानौ मया रामेण चाप्युत ३३
 भये तु समुपक्रान्ते जरासंधे समुद्यते
 मन्त्रोऽय मन्त्रितो राजन्कुलैरष्टादशावरैः ३४
 अनारमन्तो निघ्नन्तो महास्त्रैः शतघातिभिः
 न हन्याम वयं तस्य त्रिभिर्वर्षशतैर्बलम् ३५
 तस्य ह्यमरसंकाशौ बलेन बलिनां वरौ
 नामभ्यां हंसडिभकावित्यास्तां योधसत्तमौ ३६
 तावुभौ सहितौ वीरौ जरासंधश्च वीर्यवान्
 त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ३७
 न हि केवलमस्माकं यावन्तोऽन्ये च पार्थिवाः
 तथैव तेषामासीच्च बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ३८
 अथ हंस इति ख्यातः कश्चिदासीन्महानृपः
 स चान्यैः सहितो राजन्संग्रामेऽष्टादशावरैः ३९

हतो हंस इति प्रोक्तमथ केनापि भारत
 तच्छ्रुत्वा डिभको राजन्यमुनाम्भस्यमञ्जत ४०
 विना हंसेन लोकेऽस्मिन्नाहं जीवितुमुत्सहे
 इत्येतां मतिमास्थाय डिभको निधनं गतः ४१
 तथा तु डिभकं श्रुत्वा हंसः परपुरंजयः
 प्रपेदे यमुनामेव सोऽपि तस्यां न्यमञ्जत ४२
 तौ स राजा जरासंधः श्रुत्वाप्सु निधनं गतौ
 स्वपुरं शूरसेनानां प्रययौ भरतर्षभ ४३
 ततो वयममित्रघ्न तस्मिन्प्रतिगते नृपे
 पुनरानन्दिताः सर्वे मथुरायां वसामहे ४४
 यदा त्वभ्येत्य पितरं सा वै राजीवलोचना
 कंसभार्या जरासंधं दुहिता मागधं नृपम् ४५
 चोदयत्येव राजेन्द्र पतिव्यसनदुःखिता
 पतिघ्नं मे जहीत्येवं पुनः पुनररिंदम ४६
 ततो वयं महाराज तं मन्त्रं पूर्वमन्त्रितम्
 संस्मरन्तो विमनसो व्यपयाता नराधिप ४७
 पृथक्त्वेन द्रुता राजन्संक्षिप्य महतीं श्रियम्
 प्रपतामो भयात्तस्य सधनज्ञातिबान्धवाः ४८
 इति संचिन्त्य सर्वे स्म प्रतीचीं दिशमाश्रिताः
 कुशस्थलद्यं पुरीं रम्यां रैवतेनोपशोभिताम् ४९
 पुनर्निवेशनं तस्यां कृतवन्ता वयं नृप
 तथैव दुर्गसंस्कारं देवैरपि दुरासदम् ५०
 स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येयुः किं पुनर्वृष्णिपुंगवाः
 तस्यां वयममित्रघ्न निवसामोऽकुतोभयाः ५१
 आलोक्य गिरिमुख्यं तं माधवीतीर्थमेव च
 माधवाः कुरुशार्दूल परां मुदमवाप्नुवन् ५२
 एवं वयं जरासन्धादादितःकृतकिल्बिषाः
 सामर्थ्यवन्तः संबन्धाद्भवन्तं समुपाश्रिताः ५३
 त्रियोजनायतं सद्य त्रिस्कन्धं योजनादधि
 योजनान्ते शतद्वारं विक्रमक्रमतोरणम्

अष्टादशावरैर्नद्धं क्षत्रियैर्युद्धदुर्मदैः ५४
 अष्टादश सहस्राणि व्रातानां सन्ति नः कुले
 आहुकस्य शतं पुत्रा एकैकस्त्रिशतावरः ५५
 चारुदेष्यः सह भ्राता चक्रदेवोऽथ सात्यकिः
 अहं च रौहिणेयश्च साम्बः शौरिसमो युधि ५६
 एवमेते रथाः सप्त राजन्नन्यान्निबोध मे
 कृतवर्मा अनाधृष्टिः समीकः समितिंजयः ५७
 कह्लः शङ्कुर्निदान्तश्च सप्तैवैते महारथाः
 पुत्रौ चान्धकभोजस्य वृद्धो राजा च ते दश ५८
 लोकसंहनना वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः
 स्मरन्तो मध्यमं देशं वृष्णिमध्ये गतव्यथाः ५९
 स त्वं सम्राड्गुणैर्युक्तः सदा भरतसत्तम
 क्षत्रे सम्राजमात्मानं कर्तुमर्हसि भारत ६०
 न तु शक्यं जरासन्धे जीवमाने महाबले
 राजसूयस्त्वया प्राप्तुमेषा राजन्मतिर्मम ६१
 तेन रुद्धा हि राजानः सर्वे जित्वा गिरिव्रजे
 कन्दरायां गिरीन्द्रस्य सिंहेनेव महाद्विपाः ६२
 सोऽपि राजा जरासंधो यियद्भुर्वसुधाधिपैः
 आराध्य हि महादेवं निर्जितास्तेन पार्थिवाः ६३
 स हि निर्जित्य निर्जित्य पार्थिवान्पृतनागतान्
 पुरमानीय बद्ध्वा च चकार पुरुषव्रजम् ६४
 वयं चैव महाराज जरासन्धभयात्तदा
 मथुरां संपरित्यज्य गता द्वारवतीं पुरीम् ६५
 यदि त्वेनं महाराज यज्ञं प्राप्तुमिहेच्छसि
 यतस्व तेषां मोक्षाय जरासन्धबधाय च ६६
 समारम्भो हि शक्योऽय नान्यथा कुरुनन्दन
 राजसूयस्य कात्स्नर्येण कर्तुं मतिमतां वर ६७
 इत्येषा मे मती राजन्यथा वा मन्यसेऽनघ
 एवं गते ममाचक्ष्व स्वयं निश्चित्य हेतुभिः ६८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः १३

चतुर्दशोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच

उक्तं त्वया बुद्धिमता यन्नान्यो वक्तुमर्हति
संशयानां हि निर्मोक्ता त्वन्नान्यो विद्यते भुवि १
गृहे गृहे हि राजानः स्वस्य स्वस्य प्रियंकराः
न च साम्राज्यमाप्तास्ते सम्राट्शब्दो हि कृत्स्नभाक् २
कथं परानुभावज्ञः स्वं प्रशंसितुमर्हति
परेण समवेतस्तु यः प्रशस्तः स पूज्यते ३
विशाला बहुला भूमिर्बहुरत्नसमार्चिता
दूरं गत्वा विजानाति श्रेयो वृष्णिकुलोद्भव ४
शममेव परं मन्ये न तु मोक्षाद्भवेच्छमः
आरम्भे पारमेष्ठ्यं तु न प्राप्यमिति मे मतिः ५
एवमेवाभिजानन्ति कुले जाता मनस्विनः
कश्चित्कदाचिदेतेषां भवेच्छ्रेष्ठो जनार्दन ६
भीम उवाच

अनारम्भपरो राजा वल्मीक इव सीदति
दुर्बलश्चानुपायेन बलिनं योऽधितिष्ठति ७
अतन्द्रितस्तु प्रायेण दुर्बलो बलिनं रिपुम्
जयेत्सम्यङ्नयो राजनीत्यार्थानात्मनो हितान् ८
कृष्णे नयो मयि बलं जयः पार्थे धनञ्जये
मागधं साधयिष्यामो वयं त्रय इवाग्रयः ९

कृष्ण उवाच

आदत्तेऽथपरो बालो नानुबन्धमवेक्षते
तस्मादरिं न मृष्यन्ति बालमर्थपरायणम् १०
हित्वा करान्यौवनाश्वः पालनाच्च भगीरथः
कार्तवीर्यस्तपोयोगाद्बलात्तु भरतो विभुः
ऋद्ध्या मरुत्तस्तान्पञ्च सम्राज इति शुश्रुमः ११
निग्राह्यलक्षणं प्राप्तो धर्मार्थनयलक्षणैः
बार्हद्रथो जरासन्धस्तद्विद्धि भरतर्षभ १२
न चैनमनुरुध्यन्ते कुलान्येकशतं नृपाः

तस्मादेतद्वलादेव साम्राज्यं कुरुतेऽद्य सः १३
 रत्नभाजो हि राजानो जरासन्धमुपासते
 न च तुष्यति तेनापि बाल्यादनयमास्थितः १४
 मूर्धाभिषिक्तं नृपतिं प्रधानपुरुषं बलात्
 आदत्ते न च नो दृष्टोऽभागः पुरुषतः क्वचित् १५
 एवं सर्वान्वशे चक्रे जरासन्धः शतावरान्
 तं दुर्बलतरो राजा कथं पार्थ उपैष्यति १६
 प्रोक्षितानां प्रमृष्टानां राज्ञां पशुपतेर्गृहे
 पशूनामिव का प्रीतिर्जीविते भरतर्षभ १७
 क्षत्रियः शस्त्रमरणो यदा भवति सत्कृतः
 ननु स्म मागधं सर्वे प्रतिबाधेम यद्वयम् १८
 षडशीतिः समानीताः शेषा राजंश्चतुर्दश
 जरासन्धेन राजानस्ततः क्रूरं प्रपत्स्यते १९
 प्राप्नुयात्स यशो दीप्तं तत्र यो विघ्नमाचरेत्
 जयेद्यश्च जरासंधं स सम्राणिनयतं भवेत् २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः १४

पञ्चदशोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच
 सम्राड्गुणमभीप्सन्वै युष्मान्स्वार्थपरायणः
 कथं प्रहिणुयां भीमं बलात्केबलसाहसात् १
 भीमार्जुनावुभौ नेत्रे मनो मन्ये जनार्दनम्
 मनश्चक्षुर्विहीनस्य कीदृशं जीवितं भवेत् २
 जरासंधबलं प्राप्य दुष्पारं भीमविक्रमम्
 श्रमो हि वः पराजय्यात्किमु तत्र विचेष्टितम् ३
 अस्मिन्नर्थान्तरे युक्तमनर्थः प्रतिपद्यते
 यथाहं विमृशाम्येकस्तत्तावच्छ्रूयतां मम ४
 संन्यासं रोचये साधु कार्यस्यास्य जनार्दन
 प्रतिहन्ति मनो मेऽद्य राजसूयो दुरासदः ५
 वैशम्पायन उवाच

पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी
रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभाषत ६
अर्जुन उवाच
धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम्
प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभीप्सितम् ७
कुले जन्म प्रशंसन्ति वैद्याः साधु सुनिष्ठिताः
बलेन सदृशं नास्ति वीर्यं तु मम रोचते ८
कृतवीर्यकुले जातो निर्वीर्यः किं करिष्यति
क्षत्रियः सर्वशो राजन्यस्य वृत्तिः पराजये ९
सर्वैरपि गुणैर्हीनो वीर्यवान्हि तरेद्रिपून्
सर्वैरपि गुणैर्युक्तो निर्वीर्यः किं करिष्यति १०
द्रव्यभूता गुणाः सर्वे तिष्ठन्ति हि पराक्रमे
जयस्य हेतुः सिद्धिर्हि कर्म दैवं च संश्रितम् ११
संयुक्तो हि बलैः कश्चित्प्रमादान्नोपयुज्यते
तेन द्वारेण शत्रुभ्यः क्षीयते सबलो रिपुः १२
दैन्यं यथाबलवति तथा मोहो बलान्विते
तावुभौ नाशकौ हेतू राज्ञा त्याज्यौ जयार्थिना १३
जरासन्धविनाशं च राज्ञां च परिमोक्षणम्
यदि कुर्याम यज्ञार्थं किं ततः परमं भवेत् १४
अनारम्भे तु नियतो भवेदगुणनिश्चयः
गुणान्निःसंशयाद्राजन्नैर्गुण्यं मन्यसे कथम् १५
काषायं सुलभं पश्चान्मुनीनां शममिच्छताम्
साम्राज्यं तु तवेच्छन्तो वयं योत्स्यामहे परैः १६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः १५

षोडशोऽध्यायः

वासुदेव उवाच
जातस्य भारते वंशे तथा कुन्त्याः सुतस्य च
या वै युक्ता मतिः सेयमर्जुनेन प्रदर्शिता १
न मृत्योः समयं विद्य रात्रौ वा यदि वा दिवा

न चापि कंचिदमरमयुद्धेनापि शुश्रुमः २
 एतावदेव पुरुषैः कार्यं हृदयतोषणम्
 नयेन विधिदृष्टेन यदुपक्रमते परान् ३
 सुनयस्यानपायस्य संयुगे परमः क्रमः
 संशयो जायते साम्ये साम्यं च न भवेद्द्वयोः ४
 ते वयं नयमास्थाय शत्रुदेहसमीपगाः
 कथमन्तं न गच्छेम वृक्षस्येव नदीरयाः
 पररन्ध्रे पराक्रान्ताः स्वरन्ध्रावरणे स्थिताः ५
 व्यूढानीकैरनु बलैर्नोपियाद्वलवत्तरम्
 इति बुद्धिमतां नीतिस्तन्ममापीह रोचते ६
 अनवद्या ह्यसंबुद्धाः प्रविष्टाः शत्रुसद्य तत्
 शत्रुदेहमुपाक्रम्य तं कामं प्राप्नुयामहे ७
 एको ह्येव श्रियं नित्यं बिभर्ति पुरुषर्षभ
 अन्तरात्मेव भूतानां तत्क्षये वै बलक्षयः ८
 अथ चेत्तं निहत्याजौ शेषेणाभिसमागताः
 प्राप्नुयाम ततःस्वर्गं ज्ञातित्राणपरायणाः ९
 युधिष्ठिर उवाच
 कृष्ण कोऽय जरासन्धः किंवीर्यः किंपराक्रमः
 यस्त्वां स्पृष्ट्वाग्निसदृशं न दग्धः शलभो यथा १०
 कृष्ण उवाच
 शृणु राजञ्जरासन्धो यद्वीर्यो यत्पराक्रमः
 यथाचोपेक्षितोऽस्माभिर्बहुशः कृतविप्रियः ११
 अक्षौहिणीनां तिसृणामासीत्समरदर्पितः
 राजा बृहद्रथो नाम मगधाधिपतिः पतिः १२
 रूपवान्वीर्यसम्पन्नः श्रीमानतुलविक्रमः
 नित्यं दीक्षाकृशतनुः शतक्रतुरिवापरः १३
 तेजसा सूर्यसदृशः क्षमया पृथिवीसमः
 यमान्तकसमःकोपे श्रिया वैश्रवणोपमः १४
 तस्याभिजन संयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम
 व्याप्तेयं पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः १५

सकाशिराजस्य सुते यमजे भरतर्षभ
 उपयेमे महावीर्यो रूपद्रविणसंमते १६
 तयोश्चकार समयं मिथः स पुरुषर्षभः
 नातिवर्तिष्य इत्येवं पत्नीभ्यां संनिधौ तदा १७
 स ताभ्यां शुशुभे राजा पत्नीभ्यां मनुजाधिप
 प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यां करेणुभ्यामिव द्विपः १८
 तयोर्मध्यगतश्चापि रराज वसुधाधिपः
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये मूर्तिमानिव सागरः १९
 विषयेषु निमग्नस्य तस्य यौवनमत्यगात्
 न च वंशकरः पुत्रस्तस्याजायत कश्चन २०
 मङ्गलैर्बहुभिर्होमैः पुत्रकामाभिरिष्टिभिः
 नाससाद नृपश्रेष्ठः पुत्रं कुलविवर्धनम् २१
 अथ काक्षीवतः पुत्रं गौतमस्य महात्मनः
 शुश्राव तपसि श्रान्तमुदारं चण्डकौशिकम् २२
 यदृच्छयागतं तं तु वृक्षमूलमुपाश्रितम्
 पत्नीभ्यां सहितो राजा सर्वरत्नैरतोषयत् २३
 तमब्रवीत्सत्यधृतिः सत्यवागृषिसत्तमः
 परितुष्टोऽस्मि ते राजन्वरं वरय सुव्रत २४
 ततः सभार्यः प्रणतस्तमुवाच बृहद्रथः
 पुत्रदर्शनैराश्याद्ब्राह्मणदया गिरा २५
 बृहद्रथ उवाच
 भगवन्नाज्यमुत्सृज्य प्रस्थितस्य तपोवनम्
 किं वरेणाल्प भाग्यस्य किं राज्येनाप्रजस्य मे २६
 कृष्ण उवाच
 एतच्छ्रुत्वा मुनिर्ध्यानमगमत्क्षुभितेन्द्रियः
 तस्यैव चाम्रवृक्षस्य छायायां समुपाविशत् २७
 तस्योपविष्टस्य मुनेरुत्सङ्गे निपपात ह
 अवातमशुकादष्टमेकमाम्रफलं किल २८
 तत्प्रगृह्य मुनिश्रेष्ठो हृदयेनाभिमन्त्र्य च
 राज्ञे ददावप्रतिमं पुत्रसंप्राप्तिकारकम् २९

उवाच चमहाप्राज्ञस्तं राजानं महामुनिः
 गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्त मनुजाधिप ३०
 यथासमयमाज्ञाय तदा स नृपसत्तमः
 द्वाभ्यामेकं फलं प्रादात्पत्नीभ्यां भरतर्षभ ३१
 ते तदाम्रं द्विधा कृत्वा भक्षयामासतुः शुभे
 भावित्वादपि चार्थस्य सत्यवाक्यात्तथा मुनेः ३२
 तयोः समभवद्गर्भः फलप्राशनसंभवः
 ते च दृष्ट्वा नरपतिः परां मुदमवाप ह ३३
 अथ काले महाप्राज्ञ यथासमयमागते
 प्रजायेतामुभे राजञ्शरीरशकले तदा ३४
 एकाक्षिबाहुचरणे अर्धोदरमुखस्फिजे
 दृष्ट्वा शरीरशकले प्रवेपाते उभे भृशम् ३५
 उद्विग्ने सह संमन्थ्य ते भगिन्यौ तदाबले
 सजीवे प्राणिशकले तत्प्रजाते सुदुःखिते ३६
 तयोर्धात्र्यौ सुसंवीते कृत्वा ते गर्भसंप्लवे
 निर्गम्यान्तः पुरद्वारात्समुत्सृज्याशु जग्मतुः ३७
 ते चतुष्पथनिक्षिप्ते जरा नामाथ राक्षसी
 जग्राह मनुजव्याघ्र मांसशोणितभोजना ३८
 कर्तुकामा सुखवहे शकले सा तु राक्षसी
 संघट्टयामास तदा विधानबलचोदिता ३९
 ते समानीतमात्रे तु शकले पुरुषर्षभ
 एकमूर्तिकृते वीरः कुमारः समपद्यत ४०
 ततः सा राक्षसी राजन्विस्मयोत्फुल्ललोचना
 न शशाक समुद्बोहुं वज्रसारमयं शिशुम् ४१
 बालस्ताम्रतलं मुष्टिं कृत्वा चास्ये निधाय सः
 प्राक्रोशदतिसंरम्भात्सतोय इव तोयदः ४२
 तेन शब्देन संभ्रान्तः सहसान्तःपुरे जनः
 निर्जगाम नरव्याघ्र राज्ञा सह परंतप ४३
 ते चाबले परिग्लाने पयःपूर्णं पयोधरे
 निराशे पुत्रलाभाय सहसैवाभ्यगच्छताम् ४४

अथ दृष्ट्वा तथाभूते राजानं चेष्टसंततिम्
तं च बालं सुबलिनं चिन्तयामास राक्षसी ४५
नार्हामि विषये राज्ञो वसन्ती पुत्रगृद्धिनः
बालं पुत्रमुपादातुं मेघलेखेव भास्करम् ४६
सा कृत्वा मानुषं रूपमुवाच मनुजाधिपम्
बृहद्रथ सुतस्ते यं मदत्तः प्रतिगृह्यताम् ४७
तव पत्नीद्वये जातो द्विजातिवरशासनात्
धात्रीजनपरित्यक्तो मयायं परिरक्षितः ४८
ततस्ते भरतश्रेष्ठ काशिराजसुते शुभे
तं बालमभिपत्याशु प्रस्त्रवैरभिषिञ्चताम् ४९
ततः स राजा संहृष्टः सर्वं तदुपलभ्य च
अपृच्छन्नवहेमाभां राक्षसीं तामराक्षसीम् ५०
का त्वं कमलगर्भाभि मम पुत्रप्रदायिनी
कामया ब्रूहि कल्याणि देवता प्रतिभासि मे ५१
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षोडशोऽध्यायः १६

सप्तदशोऽध्यायः

राक्षस्युवाच
जरा नामास्मि भद्रं ते राक्षसी कामरूपिणी
तव वेश्मनि राजेन्द्र पूजिता न्यवसं सुखम् १
साहं प्रत्युपकारार्थं चिन्तयन्त्यनिशं नृप
तवेमे पुत्रशकले दृष्टवत्यस्मि धार्मिक २
संश्लेषिते मया दैवात्कुमारः समपद्यत
तव भाग्यैर्महाराज हेतुमात्रमहं त्विह ३
कृष्ण उवाच
एवमुक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत
स गृह्य च कुमारं तं प्राविशत्स्वगृहं नृपः ४
तस्य बालस्य यत्कृत्यं तच्चकार नृपस्तदा
आज्ञापयच्च राक्षस्या मागधेषु महोत्सवम् ५
तस्य नामाकरोत्तत्र प्रजापतिसमः पिता

जरया संधितो यस्माञ्जरासंधस्ततोऽभवत् ६
 सोऽवर्धत महातेजा मगधाधिपतेः सुतः
 प्रमाणबलसंपन्नो हुताहुतिरिवानलः ७
 कस्यचित्त्वथ कालस्य पुनरेव महातपाः
 मगधानुपचक्राम भगवांश्चण्डकौशिकः ८
 तस्यागमनसंहृष्टः सामात्यः सपुरः सरः
 सभार्यः सह पुत्रेण निर्जगाम बृहद्रथः ९
 पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तमर्चयामास भारत
 स नृपो राज्यसहितं पुत्रं चास्मै न्यवेदयत् १०
 प्रतिगृह्य तु तां पूजां पार्थिवाद्भगवानृषिः
 उवाच मागधं राजन्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ११
 सर्वमेतन्मया राजन्विज्ञातं ज्ञानचक्षुषा
 पुत्रस्तु शृणु राजेन्द्र यादृशोऽय भविष्यति १२
 अस्य वीर्यवतो वीर्यं नानुयास्यन्ति पार्थिवाः
 दैवैरपि विसृष्टानि शस्त्राण्यस्य महीपते
 न रुजं जनयिष्यन्ति गिरेरिव नदीरयाः १३
 सर्वमूर्धाभिषिक्तानामेष मूर्ध्नि ज्वलिष्यति
 सर्वेषां निष्प्रभकरो ज्योतिषामिव भास्करः १४
 एनमासाद्य राजानः समृद्धबलवाहनाः
 विनाशमुपयास्यन्ति शलभा इव पावकम् १५
 एष श्रियः समुदितां सर्वराज्ञां ग्रहीष्यति
 वर्षास्विवोद्धतजला नदीर्नदनदीपतिः १६
 एष धारयिता सम्यक्चातुर्वर्ण्यं महाबलः
 शुभाशुभमिव स्फीता सर्वसस्यधरा धरा १७
 अस्याज्ञावशगाः सर्वे भविष्यन्ति नराधिपाः
 सर्वभूतात्मभूतस्य वायोरिव शरीरिणः १८
 एष रुद्रं महादेवं त्रिपुरान्तकरं हरम्
 सर्वलोकेष्वतिबलः स्वयं द्रक्ष्यति मागधः १९
 एवं ब्रुवन्नेव मुनिः स्वकार्यार्थं विचिन्तयन्
 विसर्जयामास नृपं बृहद्रथमथारिहन् २०

प्रविश्य नगरं चैव ज्ञातिसंबन्धिभिवृतः
 अभिषिच्य जरासन्धं मगधाधिपतिस्तदा
 बृहद्रथो नरपतिः परां निर्वृतिमाययौ २१
 अभिषिक्ते जरासन्धे तदा राजा बृहद्रथः
 पत्नीद्वयेनानुगतस्तपोवनरतोऽभवत् २२
 तपोवनस्थे पितरि मातृभ्यां सह भारत
 जरासन्धः स्ववीर्येण पार्थिवानकरोद्वशे २३
 अथ दीर्घस्य कालस्य तपोवनगतो नृपः
 सभार्यः स्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वा बृहद्रथः २४
 तस्याऽस्ता हंसडिभकावशस्त्रनिधनावुभौ
 मन्त्रे मतिमतां श्रेष्ठौ युद्धशास्त्रविशारदौ २५
 यौ तौ मया ते कथितौ पूर्वमेव महाबलौ
 त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः २६
 एवमेष तदा वीर बलिभिः कुकुरान्धकैः
 वृष्णिभिश्च महाराज नीतिहेतोरुपेक्षितः २७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः १७

अष्टादशोऽध्यायः

वासुदेव उवाच
 पतितौ हंसडिभकौ कंसामात्यौ निपातितौ
 जरासन्धस्य निधने कालोऽयं समुपागतः १
 न स शक्यो रणे जेतुं सर्वैरपि सुरासुरैः
 प्राणयुद्धेन जेतव्यः स इत्युपलभामहे २
 मयि नीतिर्बलं भीमे रक्षिता चावयोर्जुनः
 साधयिष्यामि तं राजन्वयं त्रय इवाग्रयः ३
 त्रिभिरासादितोऽस्माभिर्विजने स नराधिपः
 न संदेहो यथा युद्धमेकेनाभ्युपयास्यति ४
 अवमानाच्च लोकस्य व्यायतत्वाच्च धर्षितः
 भीमसेनेन युद्धाय ध्रुवमभ्युपयास्यति ५
 अलं तस्य महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः

लोकस्य समुदीर्णस्य निधनायान्तको यथा ६
यदि ते हृदयं वेत्ति यदि ते प्रत्ययो मयि
भीमसेनार्जुनौ शीघ्रं न्यासभूतौ प्रयच्छ मे ७
वैशम्पायन उवाच

एवमुक्तो भगवता प्रत्युवाच युधिष्ठिरः
भीमपार्थो समालोक्य संप्रहृष्टमुखौ स्थितौ ८
अच्युताच्युत मा मैवं व्याहरामित्रकर्षण
पाण्डवानां भवान्नाथो भवन्तं चाश्रिता वयम् ९
यथा वदसि गोविन्द सर्वं तदुपपद्यते
न हि त्वमग्रतस्तेषां येषां लक्ष्मीः पराङ्मुखी १०
निहतश्च जरासंधो मोक्षिताश्च महीक्षितः
राजसूयश्च मे लब्धो निदेशे तव तिष्ठतः ११
क्षिप्रकारिन्यथा त्वेतत्कार्यं समुपपद्यते
मम कार्यं जगत्कार्यं तथा कुरु नरोत्तम १२
त्रिभिर्भवद्भिर्हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे
धर्मार्थं कामरहितो रोगार्त इव दुर्गतः १३
न शौरिणा विना पार्थो न शौरिः पाण्डवं विना
नाजेयोऽस्त्यनयोर्लोके कृष्णयोरिति मे मतिः १४
अयं च बलिनां श्रेष्ठः श्रीमानपि वृकोदरः
युवाभ्यां सहितो वीरः किं न कुर्यान्महायशाः १५
सुप्रणीतो बलौघो हि कुरुते कार्यमुत्तमम्
अन्धं बलं जडं प्राहुः प्रणेतव्यं विचक्षणैः १६
यतो हि निम्नं भवति नयन्तीह ततो जलम्
यतच्छिद्रं ततश्चापि नयन्ते धीधना बलम् १७
तस्मान्नयविधानज्ञं पुरुषं लोकविश्रुतम्
वयमाश्रित्य गोविन्दं यतामः कार्यसिद्धये १८
एवं प्रज्ञानयबलं क्रियोपायसमन्वितम्
पुरस्कुर्वीत कार्येषु कृष्ण कार्यार्थसिद्धये १९
एवमेव यदुश्रेष्ठं पार्थः कार्यार्थसिद्धये
अर्जुनः कृष्णमन्वेतु भीमोऽन्वेतु धनंजयम्

नयो जयो बलं चैव विक्रमे सिद्धिमेष्यति २०
 एवमुक्तास्ततः सर्वे भ्रातरो विपुलौजसः
 वार्ष्णेयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मागधं प्रति २१
 वर्चस्विनां ब्राह्मणानां स्नातकानां परिच्छदान्
 आच्छाद्य सुहृदां वाक्यैर्मनोज्ञैरभिनन्दिताः २२
 अमर्षादभितप्तानां ज्ञात्यर्थं मुख्यवाससाम्
 रविसोमाग्निवपुषां भीममासीत्तदा वपुः २३
 हतं मेने जरासंधं दृष्ट्वा भीमपुरोगमौ
 एककार्यसमुद्युक्तौ कृष्णौ युद्धेऽपराजितौ २४
 ईशौ हि तौ महात्मानौ सर्वकार्यप्रवर्तने
 धर्मार्थकामकार्याणां कार्याणामिव निग्रहे २५
 कुरुभ्यः प्रस्थितास्ते तु मध्येन कुरुजाङ्गलम्
 रम्यं पद्मसरो गत्वा कालकूटमतीत्य च २६
 गण्डकीयां तथा शोणं सदानीरां तथैव च
 एकपर्वतके नद्यः क्रमेणैत्य ब्रजन्ति ते २७
 संतीर्य सरयूं रम्यां दृष्ट्वा पूर्वांश्च कोसलान्
 अतीत्य जग्मुर्मिथिलां मालां चर्मणवतीं नदीम् २८
 उत्तीर्य गङ्गां शोणं च सर्वे ते प्राङ्मुखाखयः
 कुरवोरश्छदं जग्मुर्मागधं क्षेत्रमच्युताः २९
 ते शश्वद्गोधनाकीर्णमम्बुमन्तं शुभद्रुमम्
 गोरथं गिरिमासाद्य ददृशुर्मागधं पुरम् ३०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः १८

एकोनविंशोऽध्यायः

वासुदेव उवाच
 एष पार्थ महान्स्वादुः पशुमान्नित्यमम्बुमान्
 निरामयः सुवेश्माढ्यो निवेशो मागधः शुभः १
 वैहारो विपुलः शैलो वराहो वृषभस्तथा
 तथैवर्षिगिरिस्तात शुभाश्चैत्यकपञ्चमाः २
 एते पञ्चमहाशृङ्गाः पर्वताः शीतलद्रुमाः

रक्षन्तीवाऽभिसंहत्य संहताङ्गा गिरिव्रजम् ३
 पुष्पवेष्टित शाखाग्रैर्गन्धवद्भिर्मनोरमैः
 निगूढा इव लोध्राणां वनैः कामिजनप्रियैः ४
 शूद्रायां गौतमो यत्र महात्मा संशितव्रतः
 औशीनर्यामजनयत्काक्षीवादीन्सुतानृषिः ५
 गौतमः क्षयणादस्मादथासौ तत्र वेश्मनि
 भजते मागधं वंशं स नृपाणामनुग्रहात् ६
 अङ्गवङ्गादयश्चैव राजानः सुमहाबलाः
 गौतमक्षयमभ्येत्य रमन्ते स्म पुरार्जुन ७
 वनराजीस्तु पश्येमाः प्रियालानां मनोरमाः
 लोध्राणां च शुभाः पार्थ गौतमौकःसमीपजाः ८
 अर्बुदः शक्रवापी च पन्नगौ शत्रुतापनौ
 स्वस्तिकस्यालयश्चाऽत्र मणिनागस्य चोत्तमः ९
 अपरिहार्या मेघानां मागधेयं मणोः कृते
 कौशिको मणिमांश्चैव ववृधाते ह्यनुग्रहम् १०
 अर्थसिद्धिं त्वनपगां जरासंधोऽभिमन्यते
 वयमासादने तस्य दर्पमद्य निहन्म हि ११
 वैशम्पायन उवाच
 एवमुक्त्वा ततः सर्वे भ्रातरो विपुलौजसः
 वाष्णीयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मागधं पुरम् १२
 तुष्टपुष्टजनोपेतं चातुर्वर्ण्यजनाकुलम्
 स्फीतोत्सवमनाधृष्यमासेदुश्च गिरिव्रजम् १३
 तेऽथ द्वारमनासाद्य पुरस्य गिरिमुच्छ्रितम्
 बार्हद्रथैः पूज्यमानं तथा नगरवासिभिः १४
 यत्र माषादमृषभमाससाद बृहद्रथः
 तं हत्वा माषनालाश्च तिस्रो भेरीरकारयत् १५
 आनह्य चर्मणा तेन स्थापयामास स्वे पुरे
 यत्र ताः प्राणदम्भेर्यो दिव्यपुष्पावचूर्णितः १६
 मागधानां सुरुचिरं चैत्यकान्तं समाद्रवन्
 शिरसीव जिघासन्तो जरासन्धजिघांसवः १७

स्थिरं सुविपुलं शृङ्गं सुमहान्तं पुरातनम्
 अर्चितं माल्यदामैश्च सततं सुप्रतिष्ठितम् १८
 विपुलैर्बाहुभिर्वीरास्तेऽभि हत्याभ्यपातयन्
 ततस्ते मागधं दृष्ट्वा पुरं प्रविविशुस्तदा १९
 एतस्मिन्नैव काले तु जरासंधं समर्चयन्
 पर्यग्नि कुर्वन् नृपं द्विरदस्थं पुरोहिताः २०
 स्नातकव्रतिनस्ते तु बाहुशस्त्रा निरायुधाः
 युयुत्सवः प्रविविशुर्जरासन्धेन भारत २१
 भक्ष्यमाल्यापणानां च ददृशुः श्रियमुत्तमाम्
 स्फीतां सर्वगुणोपेतां सर्वकामसमृद्धिनीम् २२
 तां तु दृष्ट्वा समृद्धिं ते वीथ्यां तस्यां नरोत्तमाः
 राजमार्गेण गच्छन्तः कृष्णभीमधनंजयाः २३
 बलाद्ब्रूहीत्वा माल्यानि मालाकारान्महाबलाः
 विरागवसनाःसर्वे स्रग्विणो मृष्टकुण्डलाः २४
 निवेशनमथाजग्मुर्जरासन्धस्य धीमतः
 गोवासमिव वीक्षन्तः सिंहा हैमवता यथा २५
 शैलस्तम्भनिभास्तेषां चन्दनागुरुभूषिताः
 अशोभन्त महाराज बाहवो बाहुशालिनाम् २६
 तान्दृष्ट्वा द्विरदप्रख्याञ्जालस्कन्धानिवोद्गतान्
 व्यूढोरस्कान्मागधानां विस्मयः समजायत २७
 ते त्वतीत्य जनाकीर्णास्तिस्त्रः कक्ष्या नरर्षभाः
 अहंकारेण राजानमुपतस्थुर्महाबलाः २८
 तान्पाद्यमधुपर्कार्हान्मानार्हान्त्सत्कृतिं गतान्
 प्रत्युत्थाय जरासंध उपतस्थे यथाविधि २९
 उवाच चैतान्नाजासौ स्वागतं वोऽस्त्विति प्रभुः
 तस्य ह्येतद्व्रतं राजन्बभूव भुवि विश्रुतम् ३०
 स्नातकान्ब्राह्मणान्प्राप्ताञ्श्रुत्वा स समितिंजयः
 अप्यर्धरात्रे नृपतिः प्रत्युद्गच्छति भारत ३१
 तांस्त्वपूर्वेण वेषेण दृष्ट्वा नृपतिसत्तमः
 उपतस्थे जरासन्धो विस्मितश्चाभवत्तदा ३२

ते तु दृष्ट्वैव राजानं जरासन्धं नरर्षभाः
 इदमूचुरमित्रघ्नाः सर्वे भरतसत्तम ३३
 स्वस्त्यस्तु कुशलं राजन्निति सर्वे व्यवस्थिताः
 तं नृपं नृपशार्दूल विप्रैर्दन्त परस्परम् ३४
 तानब्रवीज्जरासन्धस्तदा यादवपाण्डवान्
 आस्यतामिति राजेन्द्र ब्राह्मणच्छद्यसंवृतान् ३५
 अथोपविविशुः सर्वे त्रयस्ते पुरुषर्षभाः
 संप्रदीप्तास्त्रयो लक्ष्म्या महाध्वर इवाग्रयः ३६
 तानुवाच जरासन्धः सत्यसन्धो नराधिपः
 विगर्हमाणः कौरव्य वेषग्रहणकारणात् ३७
 न स्नातकव्रता विप्रा बहिर्माल्यानुलेपनाः
 भवन्तीति नृलोकेऽस्मिन्विदितं मम सर्वशः ३८
 ते यूयं पुष्पवन्तश्च भुजैर्ज्याघातलक्षणैः
 बिभ्रतः क्षात्रमोजश्च ब्राह्मण्यं प्रतिजानथ ३९
 एवं विरागवसना बहिर्माल्यानुलेपनाः
 सत्यं वदत के यूयं सत्यं राजसु शोभते ४०
 चैत्यकं च गिरेः शृङ्गं भित्त्वा किमिव सद्य नः
 अद्वारेण प्रविष्टाः स्थ निर्भया राजकिल्बिषात् ४१
 कर्म चैतद्विलिङ्गस्य किं वाद्य प्रसमीक्षितम्
 वदध्वं वाचि वीर्यं च ब्राह्मणस्य विशेषतः ४२
 एवं च मामुपास्थाय कस्माच्च विधिनार्हणाम्
 प्रणीतां नो न गृह्णीत कार्यं किं चास्मदागमे ४३
 एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच महामनाः
 स्निग्धगम्भीरया वाचा वाक्यं वाक्यविशारदः ४४
 स्नातकव्रतिनो राजन्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः
 विशेषनियमाश्चैषामविशेषाश्च सन्त्युत ४५
 विशेषवांश्च सततं क्षत्रियः श्रियमर्छति
 पुष्पवत्सु ध्रुवा श्रीश्च पुष्पवन्तस्ततो वयम् ४६
 क्षत्रियो बाहुवीर्यस्तु न तथा वाक्यवीर्यवान्
 अप्रगल्भं वचस्तस्य तस्माद्बार्हद्रथे स्मृतम् ४७

स्ववीर्यं क्षत्रियाणां च बाहोर्धाता न्यवेशयत्
तद्विद्वक्षसि चेद्राजन्द्रष्टाऽस्यद्य न संशयः ४८
अद्वारेण रिपोर्गेहं द्वारेण सुहृदो गृहम्
प्रविशन्ति सदा सन्तो द्वारं नो वर्जितं ततः ४९
कार्यवन्तो गृहानेत्य शत्रुतो नार्हणां वयम्
प्रतिगृह्णीम तद्विद्धि एतन्नः शाश्वतं व्रतम् ५०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः १९

विंशोऽध्यायः

जरासन्ध उवाच
न स्मरेयं कदा वैरं कृतं युष्माभिरित्युत
चिन्तयंश्च न पश्यामि भवतां प्रति वैकृतम् १
वैकृते चासति कथं मन्यध्वं मामनागसम्
अरिं विब्रूत तद् विप्राः सतां समय एष हि २
अर्थधर्मोपघाताद्धि मनः समुपतप्यते
योऽनागसि प्रसृजति क्षत्रियोऽपि न संशयः ३
अतोऽन्यथाचरँल्लोके धर्मज्ञः सन्महाव्रतः
वृजिनां गतिमाप्नोति श्रेयसोऽप्युपहन्ति च ४
त्रैलोक्ये क्षत्रधर्माद्धि श्रेयांसं साधुचारिणाम्
अनागसं प्रजानानाः प्रमादादिव जल्पथ ५
वासुदेव उवाच
कुलकार्यं महाराज कश्चिदेकः कुलोद्भवः
वहते तन्नियोगाद्वै वयमभ्युत्थितास्त्रयः ६
त्वया चोपहता राजन्क्षत्रिया लोकवासिनः
तदागः क्रूरमुत्पाद्य मन्यसे किं त्वनागमम् ७
राजा राज्ञः कथं साधून्धिंस्यान्नृपतिसत्तम
तद्राज्ञः संनिगृह्य त्वं रुद्रायोपजिहीर्षसि ८
अस्मांस्तदेनो गच्छेत त्वया बार्हद्रथे कृतम्
वयं हि शक्ता धर्मस्य रक्षणे धर्मचारिणः ९
मनुष्याणां समालम्भो न च दृष्टः कदाचन

स कथं मानुषैर्देवं यष्टुमिच्छसि शंकरम् १०
 सवर्णो हि सवर्णानां पशुसंज्ञां करिष्यति
 कोऽन्य एवं यथा हि त्वं जरासन्ध वृथामतिः ११
 ते त्वां ज्ञाति क्षयकरं वयमार्तानुसारिणः
 ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थं विनियन्तुमिहागताः १२
 नास्ति लोके पुमानन्यः क्षत्रियेष्विति चैव यत्
 मन्यसे स च ते राजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः १३
 को हि जानन्नभिजनमात्मनः क्षत्रियो नृप
 नाविशेत्स्वर्गमतुलं रणानन्तरमव्ययम् १४
 स्वर्गं ह्येव समास्थाय रणयज्ञेषु दीक्षिताः
 यजन्ते क्षत्रिया लोकांस्तद्विद्धि मगधाधिप १५
 स्वर्गयोनिर्जयो राजन् स्वर्गयोनिर्महद्यशः
 स्वर्गयोनिस्तपो युद्धे मार्गः सोऽव्यभिचारवान् १६
 एष ह्येन्द्रो वैजयन्तो गुणो नित्यं समाहितः
 येनासुरान्पराजित्य जगत्पाति शतक्रतुः १७
 स्वर्गमास्थाय कस्य स्याद्विग्रहित्वं यथा तव
 मागधैर्विपुलैः सैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितैः १८
 मावमंस्थाः परान्नाजन्नास्ति वीर्यं नरे नरे
 समं तेजस्त्वया चैव केवलं मनुजेश्वर १९
 यावदेव न संबुद्धं तावदेव भवेत्तव
 विषह्यमेतदस्माकमतो राजन्ब्रवीमि ते २०
 जहि त्वं सदृशेष्वेव मानं दर्पं च मागध
 मा गमः ससुतामात्यः सबलश्च यमक्षयम् २१
 दम्भोद्भवः कार्तवीर्य उत्तरश्च बृहद्रथः
 श्रेयसो ह्यवमन्येह विनेशुः सबला नृपाः २२
 मुमुक्षुमाणास्त्वत्तश्च न वयं ब्राह्मणब्रुवाः
 शौरिरस्मि हृषीकेशो नृवीरौ पाण्डवाविमौ २३
 त्वामाह्वयामहे राजन्स्थिरो युध्यस्व मागध
 मुञ्च वा नृपतीन्सर्वान्मागमस्त्वं यमक्षयम् २४
 जरासन्ध उवाच

नाजितान्वै नरपतीनहमाददमि कांश्चन
जितः कः पर्यवस्थाता कोऽत्र यो न मया जितः २५
क्षत्रियस्यैतदेवाहुर्धर्म्यं कृष्णोपजीवनम्
विक्रम्य वशमानीय कामतो यत्समाचरेत् २६
देवतार्थमुपाकृत्य राज्ञः कृष्ण कथं भयात्
अहमद्य विमुञ्चेयं क्षात्रं व्रतमनुस्मरन् २७
सैन्यं सैन्येन व्यूढेन एक एकेन वा पुनः
द्वाभ्यां त्रिभिर्वा योत्स्येऽह युगपत्पृथगेव वा २८
वैशम्पायन उवाच

एवमुक्त्वा जरासन्धः सहदेवाभिषेचनम्
आज्ञापयत्तदा राजा युयत्सुर्भीमकर्मभिः २९
स तु सेनापती राजा सस्मार भरतर्षभ
कौशिकं चित्रसेनं च तस्मिन्युद्ध उपस्थिते ३०
ययोस्ते नामनी लोके हंसेति डिभकेति च
पूर्वसंकथिते पुम्भिर्नृलोके लोकसत्कृते ३१
तं तु राजन्विभुः शौरी राजानं बलिनां वरम्
स्मृत्वा पुरुषशार्दूलः शार्दूलसमविक्रमम् ३२
सत्यसन्धो जरासन्धं भुवि भीमपराक्रमम्
भागमन्यस्य निर्दिष्टं वध्यं भूमिभृदच्युतः ३३
नात्मनात्मवतां मुख्य इयेष मधुसूदनः
ब्रह्मणोऽज्ञा पुरस्कृत्य हन्तुं हलधरानुजः ३४
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि विंशोऽध्यायः २०

एक विंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
ततस्तं निश्चितात्मानं युद्धाय यदुनन्दनः
उवाच वाग्मी राजानं जरासन्धमधोक्षजः १
त्रयाणां केन ते राजन्योद्धुं वितरते मनः
अस्मदन्यतमेनेह सञ्जीभवतु को युधि २
एवमुक्तः स कृष्णेन युद्धं वव्रे महाद्युतिः

जरासंधस्ततो राजन्भीमसेनेन मागधः ३
धारयन्नगदान्मुख्यान्निर्वृतीर्वेदनानि च
उपतस्थे जरासन्धं युयुत्सुं वै पुरोहितः ४
कृतस्वस्त्ययनो विद्वान्ब्राह्मणेन यशस्विना
समनह्यञ्जरासन्धः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ५
अवमुच्य किरीटं स केशान्समनुमृज्य च
उदतिष्ठञ्जरासन्धो वेलातिग इवार्णवः ६
उवाच मतिमान्राजाभीमं भीमपराक्रमम्
भीम योत्स्ये त्वया सार्धं श्रेयसा निर्जितं वरम् ७
एवमुक्त्वा जरासन्धो भीमसेनमरिन्दमः
प्रत्युद्ययौ महातेजाः शक्रं बलिरिवासुरः ८
ततः संमन्त्र्य कृष्णेन कृतस्वस्त्ययनो बली
भीमसेनो जरासन्धमाससाद युयुत्सया ९
ततस्तौ नरशार्दूलौ बाहुशस्त्रौ समीयतुः
वीरौ परमसंहृष्टावन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ १०
तयोरथ भुजाघातान्निग्रहप्रग्रहात्तथा
आसीत्सुभीमसंहादो वज्रपर्वतयोरिव ११
उभौ परमसंहृष्टौ बलेनातिबलावुभौ
अन्योन्यस्यान्तरं प्रेप्सू परस्परजयैषिणौ १२
तद्भीममुत्सार्यजनं युद्धमासीदुपह्वरे
बलिनोः संयुगे राजन्वृत्रवासवयोरिव १३
प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामभ्याकर्षविकर्षणैः
आकर्षेतां तथान्योन्यं जानुभिश्चाभिजघ्नतुः १४
ततः शब्देन महता भर्त्सयन्तौ परस्परम्
पाषाणसंघातनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः १५
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव १६
कार्तिकस्य तु मासस्य प्रवृत्तं प्रथमेऽहनि
अनारतं दिवारात्रमविश्रान्तमवर्तत १७
तद्वृत्तं तु त्रयोदश्यां समवेतं महात्मनोः

चतुर्दश्यां निशायां तु निवृत्तो मागधः क्लमात् १८
तं राजानं तथा क्लान्तं दृष्ट्वा राजञ्जनार्दनः
उवाच भीमकर्माणं भीमं संबोधयन्निव १९
क्लान्तः शत्रुर्न कौन्तेय लभ्यः पीडयितुं रणे
पीड्यमानो हि कात्स्नर्येन जह्याञ्जीवितमात्मनः २०
तस्मात्ते नैव कौन्तेय पीडनीयो नराधिपः
सममेतेन युध्यस्व बाहुभ्यां भरतर्षभ २१
एवमुक्तः स कृष्णेन पाण्डवः परवीरहा
जरासंधस्य तद्रन्ध्रं ज्ञात्वा चक्रे मतिं वधे २२
ततस्तमजितं जेतुं जरासंधं वृकोदरः
संरभ्य बलिनां मुख्यो जग्राह कुरुनन्दनः २३
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकविंशोऽध्यायः १९

द्वाविंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
भीमसेनस्ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनम्
बुद्धिमास्थाय विपुलां जरासंध जिघांसया १
नायं पापो मया कृष्ण युक्तः स्यादनुरोधितुम्
प्राणेन यदुशार्दूल बद्धवङ्गणवाससा २
एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच वृकोदरम्
त्वरयन्पुरुषव्याघ्रो जरासंधवधेप्सया ३
यत्ते दैवं परं सत्त्वं यच्च ते मातरिश्वनः
बलं भीम जरासंधे दर्शयाशु तदद्य नः ४
एवमुक्तस्तदा भीमो जरासंधमरिन्दमः
उत्क्षिप्य भ्रामयद्राजन्बलवन्तं महाबलः ५
भ्रामयित्वा शतगुणं भुजाभ्यां भरतर्षभ
बभञ्ज पृष्ठे संक्षिप्य निष्पिष्य विननाद च ६
तस्य निष्पिष्यमाणस्य पाण्डवस्य च गर्जतः
अभवत्तुमुलो नादः सर्वप्राणिभयंकरः ७
वित्रेसुर्मागधाः सर्वे स्त्रीणां गर्भाश्च सुस्तुवुः

भीमसेनस्य नादेन जरासंधस्य चैव ह ८
 किं नु स्विद्धिमवान्भिन्नः किं नु स्विदीर्यते मही
 इति स्म मागधा जज्ञुर्भीमसेनस्य निस्वनात् ९
 ततो राजकुलद्वारि प्रसुप्तमिव तं नृपम्
 रात्रौ परासुमुत्सृज्य निश्चक्रमुररिंदमाः १०
 जरासंधरथं कृष्णो योजयित्वा पताकिनम्
 आरोप्य भ्रातरौ चैव मोक्षयामास बान्धवान् ११
 ते वै रत्नभुजं कृष्णं रत्नार्हं पृथिवीश्वराः
 राजानश्चक्रुरासाद्य मोक्षिता महतो भयात् १२
 अक्षतः शस्त्रसंपन्नो जितारिः सह राजभिः
 रथमास्थाय तं दिव्यं निर्जगाम गिरिव्रजात् १३
 यः स सोदर्यवान्नाम द्वियोधः कृष्णसारथिः
 अभ्यासघाती संदृश्यो दुर्जयः सर्वराजभिः १४
 भीमार्जुनाभ्यां योधाभ्यामास्थितः कृष्णसारथिः
 शशुभे रथवर्योऽसौ दुर्जयः सर्वधन्विभिः १५
 शक्रविष्णू हि संग्रामे चेरतुस्तारकामये
 रथेन तेन तं कृष्ण उपावृह्य ययौ तदा १६
 तप्तचामीकराभेण किङ्किणीजालमालिना
 मेघनिर्घोषनादेन जैत्रेणामित्रघातिना १७
 येन शक्रो दानवानां जघान नवतीर्नव
 तं प्राप्य समहृष्यन्त रथं ते पुरुषर्षभाः १८
 ततः कृष्णं महाबाहुं भ्रातृभ्यां सहितं तदा
 रथस्थं मागधा दृष्ट्वा समपद्यन्त विस्मिताः १९
 हयैर्दिव्यैः समायुक्तो रथो वायुसमो जवे
 अधिष्ठितः स शुशुभे कृष्णेनातीव भारत २०
 असङ्गी देवविहितस्तस्मिन्नथवरे ध्वजः
 योजनाद्दृशे श्रीमानिन्द्रायुधसमप्रभः २१
 चिन्तयामास कृष्णोऽथ गरुत्मन्तं स चाभ्ययात्
 क्षणे तस्मिन्स तेनासीच्चैत्ययूप इवोच्छ्रितः २२
 व्यादितास्यैर्महानादैः सह भूतैर्ध्वजालयैः

तस्थौ रथवरे तस्मिन् गरुत्मान्पन्नगाशनः २३
 दुर्निरीक्ष्यो हि भूतानां तेजसाभ्यधिकं बभौ
 आदित्य इव मध्याह्ने सहस्रकिरणावृतः २४
 न स सञ्जति वृक्षेषु शस्त्रैश्चापि न रिष्यते
 दिव्यो ध्वजवरो राजन्दृश्यते देवमानुषैः २५
 तमास्थाय रथं दिव्यं पर्जन्यसमनिस्वनम्
 निर्ययौ पुरुषव्याघ्रः पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः २६
 यं लेभे वासवाद्राजा वसुस्तस्माद्बृहद्रथः
 बृहद्रथात्क्रमेणैव प्राप्तो बार्हद्रथं नृपम् २७
 स निर्ययौ महाबाहुः पुण्डरीकेक्षणस्ततः
 गिरिव्रजाद्बहिस्तस्थौ समे देशे महायशाः २८
 तत्रैनं नागराः सर्वे सत्कारेणाभ्ययुस्तदा
 ब्राह्मणप्रमुखा राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा २९
 बन्धनाद्विप्रमुक्ताश्च राजानो मधुसूदनम्
 पूजयामासुरुचुश्च सांत्वपूर्वमिदं वचः ३०
 नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन
 भीमार्जुनबलोपेते धर्मस्य परिपालनम् २१
 जरासंधहृदे घोरे दुःखपङ्के निमज्जताम्
 राज्ञां समभ्युद्धरणं यदिदं कृतमद्य ते ३२
 विष्णो समवसन्नानां गिरिदुर्गे सुदारुणे
 दिष्ट्या मोक्षाद्यशो दीप्तमाप्तं ते पुरुषोत्तम ३३
 किं कुर्म पुरुषव्याघ्र ब्रवीहि पुरुषर्षभ
 कृतमित्येव तज्ज्ञेयं नृपैर्यद्यपि दुष्करम् ३४
 तानुवाच हृषीकेशः समाश्वास्य महामनाः
 युधिष्ठिरो राजसूयं क्रतुमाहर्तुमिच्छति ३५
 तस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः
 सर्वैर्भवद्भिर्यज्ञार्थे साहाय्यं दीयतामिति ३६
 ततः प्रतीतमनसस्ते नृपा भरतर्षभ
 तथेत्येवाब्नुवन्सर्वे प्रतिजज्ञुश्च तां गिरम् ३७
 रत्नभाजं च दाशार्हं चक्रुस्ते पृथिवीश्वराः

कृच्छ्राञ्जग्राह गोविन्दस्तेषां तदनुकम्पया ३८
 जरासन्धात्मजश्चैव सहदेवो महारथः
 निर्ययौ सजनामात्यः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ३९
 स नीचैः प्रश्रितो भूत्वा बहुरत्नपुरोगमः
 सहदेवो नृणां देवं वासुदेवमुपस्थितः ४०
 भयार्ताय ततस्तस्मै कृष्णो दत्त्वाभयं तदा
 अभ्यषिञ्चत तत्रैव जरासन्धात्मजं तदा ४१
 गत्वैकत्वं च कृष्णेन पार्थाभ्यां चैव सत्कृतः
 विवेश राजा मतिमान्पुनर्बाहर्द्रथं पुरम् ४२
 कृष्णस्तु सह पार्थाभ्यां श्रिया परमया ज्वलन्
 रत्नान्यादाय भूरीणि प्रययौ पुष्करेक्षणः ४३
 इन्द्रप्रस्थमुपागम्य पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः
 समेत्य धर्मराजानं प्रीयमाणोऽभ्यभाषत ४४
 दिष्ट्या भीमेन बलवाञ्जरासन्धो निपातितः
 राजानो मोक्षिताश्चेमे बन्धनान्नृपसत्तम ४५
 दिष्ट्या कुशलिनौ चेमौ भीमसेनधनंजयौ
 पुनः स्वनगरं प्राप्तावक्षताविति भारत ४६
 ततो युधिष्ठिरः कृष्णं पूजयित्वा यथार्हतः
 भीसेनार्जुनौ चैव प्रहृष्टः परिष्वजे ४७
 ततःक्षीणे जरासन्धे भ्रातृभ्यां विहितं जयम्
 अजातशत्रुरासाद्य मुमुदे भ्रातृभिः सह ४८
 यथावयः समागम्य राजभिस्तैश्च पाण्डवः
 सत्कृत्य पूजयित्वा च विससर्ज नराधिपान् ४९
 युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातास्ते नृपा हृष्टमानसाः
 जग्मुः स्वदेशांस्त्वरिता यानैरुच्चावचैस्ततः ५०
 एवं पुरुषशार्दूलो महाबुद्धिर्जनार्दनः
 पाण्डवैर्घातयामास जरासंधमरिं तदा ५१
 घातयित्वा जरासन्धं बुद्धिपूर्वमरिन्दमः
 धर्मराजमनुज्ञाप्य पृथां कृष्णां च भारत ५२
 सुभद्रां भीमसेनं च फल्गुनं यमजौ तथा

धौम्यमामन्त्रयित्वा च प्रययौ स्वां पुरीं प्रति ५३
 तेनैव रथमुख्येन तरुणादित्यवर्चसा
 धर्मराजविसृष्टेन दिव्येनानादयन्दिशः ५४
 ततो युधिष्ठिरमुखाः पाण्डवा भरतर्षभ
 प्रदक्षिणमकुर्वन्त कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ५५
 ततो गते भगवति कृष्णे देवकिनन्दने
 जयं लब्ध्वा सुविपुलं राज्ञामभयदास्तदा ५६
 संवर्धितौजसो भूयः कर्मणा तेन भारत
 द्रौपद्याः पाण्डवा राजन्परां प्रीतिमवर्धयन् ५७
 तस्मिन्काले तु यद्युक्तं धर्मकामार्थसंहितम्
 तद्राजा धर्मतश्चक्रे राज्यपालनकीर्तिमान् ५८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः २२

त्रयोविंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 पार्थः प्राप्य धनुः श्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी
 रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभाषत १
 धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम्
 प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभीप्सितम् २
 तत्र कृत्यमहं मन्ये कोशस्यास्य विवर्धनम्
 करमाहारयिष्यामि राज्ञः सर्वान्नृपोत्तम ३
 विजयाय प्रयास्यामि दिशं धनदरक्षिताम्
 तिथावथ मुहूर्ते च नक्षत्रे च तथा शिवे ४
 धनंजयवचः श्रुत्वाधर्मराजो युधिष्ठिरः
 स्निग्धगम्भीरनादिन्या तं गिरा प्रत्यभाषत ५
 स्वस्ति वाच्यार्हतो विप्रान्प्रयाहि भरतर्षभ
 दुर्हदामप्रहर्षाय सुहदां नन्दनाय च
 विजयस्ते ध्रुवं पार्थ प्रियं काममवाप्नुहि ६
 इत्युक्तः प्रययौ पार्थः सैन्येन महता वृतः
 अग्निदत्तेन दिव्येन रथेनाद्भुतकर्मणा ७

तथैव भीमसेनोऽपि यमौ च पुरुषर्षभौ
 ससैन्याः प्रययुःसर्वे धर्मराजाभिपूजिताः ८
 दिशं धनपतेरिष्टामजयत्पाकशासनिः
 भीमसेनस्तथा प्राचीं सहदेवस्तु दक्षिणाम् ९
 प्रतीचीं नकुलो राजन्दिशं व्यजयदस्त्रवित्
 खाण्डवप्रस्थमध्यास्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः १०
 जनमेजय उवाच
 दिशामभिजयं ब्रह्मन्विस्तरेणानुकीर्तय
 न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ११
 वैशम्पायन उवाच
 धनंजयस्य वक्ष्यामि विजयं पूर्वमेव ते
 यौगपद्येन पार्थैर्हि विजितेयं वसुन्धरा १२
 पूर्वं कुणिन्दविषये वशे चक्रे महीपतीन्
 धनंजयो महाबाहुर्नातितीव्रेण कर्मणा १३
 आनर्तान्कालकूटांश्च कुणिन्दांश्च विजित्य सः
 सुमण्डलं पापजितं कृतवाननुसैनिकम् १४
 स तेन सहितो राजन्सव्यसाची परंतपः
 विजिग्ये सकलं द्वीपं प्रतिविन्ध्यं च पार्थिवम् १५
 सकलद्वीपवासांश्च सप्तद्वीपे च ये नृपाः
 अर्जुनस्य च सैन्यानां विग्रहस्तुमुलोऽभवत् १६
 स तानपि महेष्वासो विजित्य भरतर्षभ
 तैरेव सहितः सर्वैः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् १७
 तत्र राजा महानासीद्भ्रगदत्तो विशां पते
 तेनासीत्सुमहद्युद्धं पाण्डवस्य महात्मनः १८
 स किरातैश्च चीनैश्च वृतः प्राग्ज्योतिषोऽभवत्
 अन्यैश्च बहुभिर्योधैः सागरानूपवासिभिः १९
 ततः स दिवसानष्टौ योधयित्वा धनंजयम्
 प्रहसन्नब्रवीद्राजा संग्रामे विगतक्लमः २०
 उपपन्नं महाबाहो त्वयि पाण्डवनन्दन
 पाकशासनदायादे वीर्यमाहवशोभिनि २१

अयं सखा सुरेन्द्रस्य शक्रादनवमो रणे
न च शक्नोमि ते तात स्थातुं प्रमुखतो युधि २२
किमीप्सितं पाण्डवेय ब्रूहि किं करवाणि ते
यद्वद्दयसि महाबाहो तत्करिष्यामि पुत्रक २३
अर्जुन उवाच

कुरूणामृषभो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः
तस्य पार्थिवतामीप्से करस्तस्मै प्रदीयताम् २४
भवान्पितृसखा चैव प्रीयमाणो मयापि च
ततो नाज्ञापयामि त्वां प्रीतिपूर्वं प्रदीयताम् २५
कुन्तीमातर्यथा मे त्वं तथा राजा युधिष्ठिरः
सर्वमेतत्करिष्यामि किं चान्यत्करवाणि ते २६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः २३

चतुर्विंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
तं विजित्य महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः
प्रययावुत्तरां तस्माद्दिशं धनदपालिताम् १
अन्तर्गिरिं च कौन्तेयस्तथैव च बहिर्गिरिम्
तथोपरिगिरिं चैव विजिग्ये पुरुषर्षभः २
विजित्य पर्वतान्सर्वान्ये च तत्र नराधिपाः
तान्वशे स्थापयित्वा स रत्नान्यादाय सर्वशः ३
तैरेव सहितः सर्वैरनुरज्य च तान्नृपान्
कुलूतवासिनं राजन्बृहन्तमुपजग्मिवान् ४
मृदङ्गवरनादेन रथनेमिस्वनेन च
हस्तिनां च निनादेन कम्पयन्वसुधामिमाम् ५
ततो बृहन्तस्तरुणो बलेन चतुरङ्गिणा
निष्क्रम्य नगरात्तस्माद्बोधयामास पाण्डवम् ६
सुमहान्संनिपातोऽभूद्धनंजय बृहन्तयोः
न शशाक बृहन्तस्तु सोढुं पाण्डवविक्रमम् ७
सोऽविषह्यतमं ज्ञात्वा कौन्तेयं पर्वतेश्वरः

उपावर्तत दुर्मेधा रत्नान्यादाय सर्वशः ८
 स तद्राज्यमवस्थाप्य कुलूतसहितो ययौ
 सेनाबिन्दुमथो राजन्नाज्यादाशु समाक्षिपत् ९
 मोदापुरं वामदेवं सुदामानं सुसंकुलम्
 कुलूतानुत्तरांश्चैव तांश्च राज्ञः समानयत् १०
 तत्रस्थः पुरुषैरेव धर्मराजस्य शासनात्
 व्यजयद्धनंजयो राजन्देशान्पञ्च प्रमाणतः ११
 स दिवःप्रस्थमासाद्य सेनाबिन्दोः पुरं महत्
 बलेन चतुरङ्गेण निवेशमकरोत्प्रभुः १२
 स तैः परिवृतः सर्वैर्विष्वगश्वं नराधिपम्
 अभ्यगच्छन्महातेजाः पौरवं पुरुषर्षभः १३
 विजित्य चाहवे शूरान्पार्वतीयान्महारथान्
 ध्वजिन्या व्यजयद्राजन्पुरं पौरवरक्षितम् १४
 पौरवं तु विनिर्जित्य दस्यून्यर्वतवासिनः
 गणानुत्सवसङ्केतानजयत्सप्त पाण्डवः १५
 ततः काश्मीरकान्वीरान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः
 व्यजयल्लोहितं चैव मण्डलैर्दशभिः सह १६
 ततस्त्रिगर्तान्कौन्तेयोदार्वान्कोकनदाश्च ये
 क्षत्रिया बहवो राजन्नुपावर्तन्त सर्वशः १७
 अभिसारीं ततो रम्यां विजिग्ये कुरुनन्दनः
 उरगावासिनं चैव रोचमानं रणेऽजयत् १८
 ततं सिंहपुरं रम्यं चित्रायुधसुरक्षितम्
 प्रामथद्ब्रह्ममास्थाय पाकशासनिराहवे १९
 ततःसुह्मांश्च चोलांश्च किरीटी पाण्डवर्षभः
 सहितः सर्वसैन्येन प्रामथत्कुरुनन्दनः २०
 ततः परमविक्रान्तो बाह्लीकान्कुरुनन्दनः
 महता परिमर्देन वशे चक्रे दुरासदान् २१
 गृहीत्वा तु बलं सारं फल्गु चोत्सृज्य पाण्डवः
 दरदान्सह काम्बोजैरजयत्पाकशासनिः २२
 प्रागुत्तरां दिशं ये च वसन्त्याश्रित्य दस्यवः

निवसन्ति वने ये च तान्सर्वानजयत्प्रभुः २३
लोहान्परम काम्बोजानृषिकानुत्तरानपि
सहितांस्तान्महाराज व्यजयत्पाकशासनिः २४
ऋषिकेषु तु संग्रामो बभूवातिभयंकरः
तारकामयसंकाशः परमर्षिकपार्थयोः २५
स विजित्य ततो राजनृषिकान्त्रणमूर्धनि
शुकोदरसमप्रख्यान्हयानष्टौ समानयत्
मयूरसदृशानन्यानुभयानेव चापरान् २६
स विनिर्जित्य सङ्ग्रामे हिमवन्तं सनिष्कुटम्
श्वेतपर्वतमासाद्य न्यवसत्पुरुषर्षभः २७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः २४

पञ्चविंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
स श्वेतपर्वतं वीरः समतिक्रम्य भारत
देशं किंपुरुषावासं द्रुमपुत्रेण रक्षितम् १
महता संनिपातेन क्षत्रियान्तकरेण ह
व्यजयत्पाण्डवश्रेष्ठः करे चैव न्यवेशयत् २
तं जित्वा हाटकं नाम देशं गुह्यकरक्षितम्
पाकशासनिरव्यग्रः सहसैन्यः समासदत् ३
तांस्तु सान्त्वेन निर्जित्य मानसं सर उत्तमम्
ऋषिकुल्याश्च ताः सर्वा ददर्श कुरुनन्दनः ४
सरो मानसमासाद्य हाटकानभितः प्रभुः
गन्धर्वरक्षितं देशं व्यजयत्पाण्डवस्ततः ५
तत्र तित्तिरिक्त्वाषान्मण्डूकाक्षान्हयोत्तमान्
लेभे स करमत्यन्तं गन्धर्वनगरात्तदा ६
उत्तरं हरिवर्षं तु समासाद्य स पाण्डवः
इयेष जेतुं तं देशं पाकशासननन्दनः ७
तत एनं महाकाया महावीर्या महाबलाः
द्वारपालाः समासाद्य हृष्टा वचनमब्रुवन् ८

पार्थ नेदं त्वया शक्यं पुरं जेतुं कथंचन
 उपावर्तस्व कल्याण पर्याप्तमिदमच्युत ६
 इदं पुरं यः प्रविशेद्भ्रुवं न स भवेन्नरः
 प्रीयामहे त्वया वीर पर्याप्तो विजयस्तव १०
 न चापि किञ्चिज्जैतव्यमर्जुनात्र प्रदृश्यते
 उत्तराः कुरवो ह्येते नात्र युद्धं प्रवर्तते ११
 प्रविष्टश्चापि कौन्तेय नेह द्रक्ष्यसि किञ्चन
 न हि मानुषदेहेन शक्यमत्राभिवीक्षितुम् १२
 अथेह पुरुषव्याघ्र किञ्चिदन्यच्चिकीर्षसि
 तद्ब्रवीहि करिष्यामो वचनात्तव भारत १३
 ततस्तानब्रवीद्राजन्नर्जुनः पाकशासनिः
 पार्थिवत्वं चिकीर्षामि धर्मराजस्य धीमतः १४
 न प्रवेक्ष्यामि वो देशं बाध्यत्वं यदि मानुषैः
 युधिष्ठिराय यत्किञ्चित्करवन्नः प्रदीयताम् १५
 ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च
 मोकाजिनानि दिव्यानि तस्मै ते प्रददुः करम् १६
 एवं स पुरुषव्याघ्रो विजिग्ये दिशमुत्तराम्
 संग्रामान्सुबहून्कृत्वा क्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा १७
 स विनिर्जित्य राज्ञस्तान्करे च विनिवेश्य ह
 धनान्यादाय सर्वेभ्यो रत्नानि विविधानि च १८
 हयांस्तित्तिरिक्त्वाष्शुक पत्रनिभानपि
 मयूरसदृशांश्चान्यान्सर्वाननिलरंहसः १९
 वृतः सुमहता राजन्बलेन चतुरङ्गिणा
 आजगाम पुनर्वीरः शक्रप्रस्थं पुरोत्तमम् २०
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः २५

षड्विंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 एतस्मिन्नेव काले तु भीमसेनोऽपि वीर्यवान्
 धर्मराजमनुज्ञाप्य ययौ प्राचीं दिशं प्रति १

महता बलचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना
वृतो भरतशार्दूलो द्विषच्छोकविवर्धनः २
स गत्वा राजशार्दूलः पाञ्चालानां पुरं महत्
पञ्चालान्विविधोपायैः सान्त्वयामास पाण्डवः ३
ततः स गण्डकीं शूरो विदेहांश्च नरर्षभः
विजित्याल्पेन कालेन दशार्णानगमत्प्रभुः ४
तत्र दाशार्णको राजा सुधर्मा लोमहर्षणम्
कृतवान्कर्म भीमेन महद्युद्धं निरायुधम् ५
भीमसेनस्तु तद्दृष्ट्वा तस्य कर्म परंतपः
अधिसेनापतिं चक्रे सुधर्माणं महाबलम् ६
ततः प्राचीं दिशं भीमो ययौ भीमपराक्रमः
सैन्येन महता राजन्कम्पयन्निव मेदिनीम् ७
सोऽश्वमेधेश्वरं राजत्रोचमानं सहानुजम्
जिगाय समरे वीरो बलेन बलिनां वरः ८
स तं निर्जित्य कौन्तेयो नातितीव्रेण कर्मणा
पूर्वदेशं महावीर्यो विजिग्ये कुरुनन्दनः ९
ततो दक्षिणमागम्य पुलिन्दनगरं महत्
सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् १०
ततस्तु धर्मराजस्य शासनाद्भरतर्षभः
शिशुपालं महावीर्यमभ्यगाञ्जनमेजय ११
चेदिराजोऽपि तच्छ्रुत्वा पाण्डवस्य चिकीर्षितम्
उपनिष्क्रम्य नगरात्प्रत्यगृह्णात्परंतपः १२
तौ समेत्य महाराज कुरुचेदिवृषौ तदा
उभयोरात्मकुलयोः कौशल्यं पर्यपृच्छताम् १३
ततो निवेद्य तद्राष्ट्रं चेदिराजो विशां पते
उवाच भीमं प्रहसन्किमिदं कुरुषेऽनघ १४
तस्य भीमस्तदाचख्यौ धर्मराजचिकीर्षितम्
स च तत्प्रतिगृह्यैव तथा चक्रे नराधिपः १५
ततो भीमस्तत्र राजन्नुषित्वा त्रिदशाः क्षपाः
सत्कृतः शिशुपालेन ययौ सबलवाहनः १६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षड्विंशोऽध्यायः २६

सप्तविंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

ततः कुमारविषये श्रेणिमन्तमथाजयत्
कोसलाधिपतिं चैव बृहद्वलमरिन्दमः १
अयोध्यायां तु धर्मज्ञं दीर्घप्रज्ञं महाबलम्
अजयत्पाण्डवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा २
ततो गोपालकच्छं च सोत्तमानपि चोत्तरान्
मल्लानामधिपं चैव पार्थिवं व्यजयत्प्रभुः ३
ततो हिमवतः पार्श्वे समभ्येत्य जरद्ववम्
सर्वमल्पेन कालेन देशं चक्रे वशे बली ४
एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पुरुषर्षभः
उन्नाटमभितो जिग्ये कुक्षिमन्तं च पर्वतम्
पाण्डवः सुमहावीर्यो बलेन बलिनां वरः ५
स काशिराजं समरे सुबन्धुमनिवर्तिनम्
वशे चक्रे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ६
ततः सुपार्श्वमभितस्तथा राजपतिं क्रथम्
युध्यमानं बलात्संख्ये विजिग्ये पाण्डवर्षभः ७
ततो मत्स्यान्महातेजा मलयांश्च महाबलान्
अनवद्यान्गायांश्चैव पशुभूमिं च सर्वशः ८
निवृत्य च महाबाहुर्मदर्वीकं महीधरम्
सोपदेशं विनिर्जित्य प्रययावुत्तरामुखः
वत्सभूमिं च कौन्तेयो विजिग्ये बलवान्बलात् ९
भर्गाणामधिपं चैव निषादाधिपतिं तथा
विजिग्ये भूमिपालांश्च मणिमत्प्रमुखान्बहून् १०
ततो दक्षिणमल्लांश्च भोगवन्तं च पाण्डवः
तरसैवाजयद्भीमो नातितीव्रेण कर्मणा ११
शर्मकान्वर्मकांश्चैव सान्त्वेनैवाजयत्प्रभुः
वैदेहकं च राजानं जनकं जगतीपतिम्

विजिग्ये पुरुषव्याघ्रो नातितीव्रेण कर्मणा १२
 वैदेहस्थस्तु कौन्तेय इन्द्रपर्वतमन्तिकात्
 किरातानामधिपतीन्व्यजयत्सप्त पाण्डवः १३
 ततः सुह्यान्प्राच्यसुह्यान्समक्षांश्चैव वीर्यवान्
 विजित्य युधि कौन्तेयो मागधानुपयाद्ब्रली १४
 दण्डं च दण्डधारं च विजित्य पृथिवीपतीन्
 तैरेव सहितः सर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् १५
 जारासन्धिं सान्त्वयित्वा करे च विनिवेश्य ह
 तैरेव सहितो राजन्कर्णमभ्यद्रवद्ब्रली १६
 स कम्पयन्निव महीं बलेन चतुरङ्गिणा
 युयुधे पाण्डवश्रेष्ठः कर्णेनामित्रघातिना १७
 स कर्णं युधि निर्जित्य वशे कृत्वा च भारत
 ततो विजिग्ये वलवान्नाज्ञः पर्वतवासिनः १८
 अथ मोदागिरिं चैव राजानं बलवत्तरम्
 पाण्डवो बाहुवीर्येण निजघान महामृधे १९
 ततः पौरुडाधिपं वीरं वासुदेवं महाबलम्
 कौशिकीकच्छनिलयं राजानं च महौजसम् २०
 उभौ बलवृतौ वीरावुभौ तीव्रपराक्रमौ
 निर्जित्याजौ महाराज वङ्गराजमुपाद्रवत् २१
 समुद्रसेनं निर्जित्य चन्द्रसेनं च पार्थिवम्
 ताम्रलिप्तं च राजानं काचं वङ्गाधिपं तथा २२
 सुह्यानामधिपं चैव ये च सागरवासिनः
 सर्वान्स्लेच्छगणांश्चैव विजिग्ये भरतर्षभः २३
 एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पवनात्मजः
 वसु तेभ्य उपादाय लौहित्यमगमद्ब्रली २४
 स सर्वान्स्लेच्छनृपतीन्सागरद्वीपवासिनः
 करमाहारयामास रत्नानि विविधानि च २५
 चन्दनागुरुवस्त्राणि मणिमुक्तमनुत्तमम्
 काञ्चनं रजतं वज्रं विद्रुमं च महाधनम् २६
 स कोटिशतसंख्येन धनेन महता तदा

अभ्यवर्षदमेयात्मा धनवर्षेण पाण्डवम् २७

इन्द्रप्रस्थमथागम्य भीमो भीमपराक्रमः

निवेदयामास तदा धर्मराजाय तद्धनम् २८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः २७

अष्टाविंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

तथैव सहदेवोऽपि धर्मराजेन पूजितः

महत्या सेनया सार्धप्रययौ दक्षिणां दिशम् १

स शूरसेनान्कात्स्न्येन पूर्वमेवाजयत्प्रभुः

मत्स्यराजं च कौरव्यो वशे चक्रे बलाद्धली २

अधिराजाधिपं चैव दन्तवक्रं महाहवे

जिगाय करदं चैव स्वराज्ये संन्यवेशयत् ३

सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम्

तथैवापरमत्स्यांश्च व्यजयत्स पटच्चरान् ४

निषादभूमिं गोशृङ्गं पर्वतप्रवरं तथा

तरसा व्यजयद्धीमाञ्श्रेणिमन्तं च पार्थिवम् ५

नवराष्ट्रं विनिर्जित्य कुन्तिभोजमुपाद्रवत्

प्रीतिपूर्वं च तस्यासौ प्रतिजग्राह शासनम् ६

ततश्चर्मणवतीकूले जम्भकस्यात्मजं नृपम्

ददर्श वासुदेवेन शेषितं पूर्ववैरिणा ७

चक्रे तत्र स संग्रामं सह भोजेन भारत

स तमाजौ विनिर्जित्य दक्षिणाभिमुखो ययौ ८

करांस्तेभ्य उपादाय रत्नानि विविधानि च

ततस्तैरेव सहितो नर्मदामभितो ययौ ९

विन्दानुविन्दावावन्त्यौ सैन्येन महता वृतौ

जिगाय समरे वीरावाश्विनेयः प्रतापवान् १०

ततो रत्नान्युपादाय पुरीं माहिष्मतीं ययौ

तत्र नीलेन राज्ञा स चक्रे युद्धं नरर्षभः ११

पाण्डवः परवीरघ्नः सहदेवः प्रतापवान्

ततोऽस्य सुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरम् १२
 सैन्यक्षयकरं चैव प्राणानां संशयाय च
 चक्रे तस्य हि साहाय्यं भगवान्हव्यवाहनः १३
 ततो हया रथा नागाः पुरुषाः कवचानि च
 प्रदीप्तानि व्यदृश्यन्त सहदेवबले तदा १४
 ततः सुसंभ्रान्तमना बभूव कुरुनन्दनः
 नोत्तरं प्रतिवक्तुं च शक्तोऽभूज्जनमेजय १५
 जनमेजय उवाच
 किमर्थं भगवानग्निः प्रत्यमित्रोऽभवद्युधि
 सहदेवस्य यज्ञार्थं घटमानस्य वै द्विज १६
 वैशम्पायन उवाच
 तत्र माहिष्मतीवासी भगवान्हव्यवाहनः
 श्रूयते निगृहीतो वै पुरस्तात्पारदारिकः १७
 नीलस्य राज्ञः पूर्वेषामुपनीतश्च सोऽभवत्
 तदा ब्राह्मणरूपेण चरमाणो यदृच्छया १८
 तं तु राजा यथाशास्त्रमन्वशाद्धार्मिकस्तदा
 प्रजज्वाल ततः कोपाद्भगवान्हव्यवाहनः १९
 तं दृष्ट्वा विस्मितो राजा जगाम शिरसा कविम्
 चक्रे प्रसादं च तदा तस्य राज्ञो विभावसुः २०
 वरेण छन्दयामास तं नृपं स्विष्टकृत्तमः
 अभयं च स जग्राह स्वसैन्ये वै महीपतिः २१
 ततः प्रभृति ये केचिदज्ञानात्तां पुरीं नृपाः
 जिगीषन्ति बलाद्राजंस्ते दह्यन्तीह वह्निना २२
 तस्यां पुर्यां तदा चैव माहिष्मत्यां कुरूद्वह
 बभूवुरनभिग्राह्या योषितश्छन्दतः किल २३
 एवमग्निर्वरं प्रादात्स्त्रीणामप्रतिवारणे
 स्वैरिण्यस्तत्र नार्यो हि यथेष्टः प्रचरन्त्युत २४
 वर्जयन्ति च राजानस्तद्राष्ट्रं पुरुषोत्तम
 भयादग्नेर्महाराज तदा प्रभृति सर्वदा २५
 सहदेवस्तु धर्मात्मा सैन्यं दृष्ट्वा भयार्दितम्

परीतमग्निना राजन्नाकम्पत यथा गिरिः २६
 उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा सोऽब्रवीत्पावकं ततः
 त्वदर्थोऽयं समारम्भः कृष्णवर्त्मन्नमोऽस्तु ते २७
 मुखं त्वमसि देवानां यज्ञस्त्वमसि पावक
 पावनात्पावकश्चासि वहनाद्धव्यवाहनः २८
 वेदास्त्वदर्थं जाताश्च जातवेदास्ततो ह्यसि
 यज्ञविघ्नमिमं कर्तुं नार्हस्त्वं हव्यवाहन २९
 एवमुक्त्वा तु माद्रेयः कुशैरास्तीर्य मेदिनीम्
 विधिवत्पुरुषव्याघ्रः पावकं प्रत्युपाविशत् ३०
 प्रमुखे सर्वसैन्यस्य भीतोद्विग्नस्य भारत
 न चैनमत्यगाद्धिर्वेलामिव महोदधिः ३१
 तमभ्येत्य शनैर्वह्निर्वाच कुरुनन्दनम्
 सहदेवं नृणां देवं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ३२
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कौरव्य जिज्ञासेयं कृता मया
 वेद्मि सर्वमभिप्रायं तव धर्मसुतस्य च ३३
 मया तु रक्षितव्येयं पुरी भरतसत्तम
 यावद्राज्ञोऽस्य नीलस्य कुलवंशधरा इति
 ईप्सितं तु करिष्यामि मनसस्तव पाण्डव ३४
 तत उत्थाय हृष्टात्मा प्राञ्जलि शिरसानतः
 पूजयामास माद्रेयः पावकं पुरुषर्षभः ३५
 पावके विनिवृत्ते तु नीलो राजाभ्ययात्तदा
 सत्कारेण नरव्याघ्रं सहदेवं युधां पतिम् ३६
 प्रतिगृह्य च तां पूजां करे च विनिवेश्य तम्
 माद्रीसुतस्ततः प्रायाद्विजयी दक्षिणां दिशम् ३७
 त्रैपुरं स वशे कृत्वा राजानममितौजसम्
 निजग्राह महाबाहुस्तरसा पोतनेश्वरम् ३८
 आहतिं कौशिकाचार्यं यत्नेन महता ततः
 वशे चक्रे महाबाहुः सुराष्ट्राधिपतिं तथा ३९
 सुराष्ट्रविषयस्थश्च प्रेषयामास रुक्मिणे
 राज्ञे भोजकटस्थाय महामात्राय धीमते ४०

भीष्मकाय स धर्मात्मा साक्षादिन्द्रसखाय वै
 स चास्य ससुतो राजन्प्रतिजग्राह शासनम् ४१
 प्रीतिपूर्वं महाबाहुर्वासुदेवमवेक्ष्य च
 ततः स रत्नान्यादाय पुनः प्रायाद्युधां पतिः ४२
 ततः शूर्पारकं चैव गणं चोपकृताह्वयम्
 वशे चक्रे महातेजा दण्डकांश्च महाबलः ४३
 सागरद्वीपवासांश्च नृपतीन्स्लेच्छयोजान्
 निषादान्पुरुषादांश्च कर्णप्रावरणानपि ४४
 ये च कालमुखा नाम नरा राक्षसयोनयः
 कृत्स्नं कोल्लगिरिं चैव मुरचीपत्तनं तथा ४५
 द्वीपं ताम्राह्वयं चैव पर्वतं रामकं तथा
 तिमिङ्गिलं च नृपतिं वशे चक्रे महामतिः ४६
 एकपादांश्च पुरुषान्केवलान्वनवासिनः
 नगरीं संजयन्तीं च पिच्छण्डं करहाटकम्
 दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ४७
 पाण्ड्यांश्च द्रविडांश्चैव सहितांश्चोड्केरलैः
 अन्ध्रांस्तलवनांश्चैव कलिङ्गानोष्ट्रकर्णिकान् ४८
 अन्तार्वीं चैव रोमां च यवनानां पुरं तथा
 दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ४९
 भरुकच्छं गतो धीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः
 प्रेषयामास राजेन्द्र पौलस्त्याय महात्मने
 विभीषणाय धर्मात्मा प्रीतिपूर्वमरिन्दमः ५०
 स चास्य प्रतिजग्राह शासनं प्रीतिपूर्वकम्
 तच्च कालकृतं धीमानन्वमन्यत स प्रभुः ५१
 ततः संप्रेषयामास रत्नानि विविधानि च
 चन्दनागुरुमुख्यानि दिव्यान्याभरणानि च ५२
 वासांसि च महार्हाणि मणींश्चैव महाधनान्
 न्यवर्तत ततो धीमान्सहदेवः प्रतापवान् ५३
 एवं निर्जित्य तरसा सान्त्वेन विजयेन च
 करदान्पार्थिवान्कृत्वा प्रत्यागच्छदरिन्दमः ५४

धर्मराजाय तत्सर्वं निवेद्य भरतर्षभ

कृतकर्मा सुखं राजन्नुवास जनमेजय ५५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः २८

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

नकुलस्य तु वक्ष्यामि कर्माणि विजयं तथा

वासुदेवजितामाशां यथासौ व्यजयत्प्रभुः १

निर्याय खाण्डवप्रस्थात्प्रतीचीमभितो दिशम्

उद्दिश्य मतिमान्प्रायान्महत्या सेनया सह २

सिंहनादेन महता योधानां गर्जितेन च

रथनेमिनिनादैश्च कल्पयन्वसुधामिमाम् ३

ततो बहुधनं रम्यं गवाश्वधनधान्यवत्

कार्तिकेयस्य दयितं रोहीतकमुपाद्रवत् ४

तत्र युद्धं महद्वृत्तं शूरैर्मत्तमयूरकैः

मरुभूमिं च कात्स्न्येन तथैव बहुधान्यकम् ५

शैरीषकं महेच्छं च वशे चक्रे महाद्युतिः

शिबींस्त्रिगर्तानम्बष्ठान्मालवान्पञ्चकर्पटान् ६

तथा मध्यमिकायांश्च वाटधानान्द्विजानथ

पुनश्च परिवृत्याथ पुष्करारण्यवासिनः ७

गणानुत्सवसङ्केतान्व्यजयत्पुरुषर्षभः

सिन्धुकूलाश्रिता ये च ग्रामणेया महाबलाः ८

शूद्राभीरगणाश्चैव ये चाश्रित्य सरस्वतीम्

वर्तयन्ति च ये मत्स्यैर्ये च पर्वतवासिनः ९

कृत्स्नं पञ्चनदं चैव तथैवापरपर्यटम्

उत्तरज्योतिकं चैव तथा वृन्दाटकं पुरम्

द्वारपालं च तरसा वशे चक्रे महाद्युतिः १०

रमठान्हारहूणांश्च प्रतीच्याश्चैव ते नृपाः

तान्सर्वान्स वशे चक्रे शासनादेव पाण्डवः ११

तत्रस्थः प्रेषयामास वासुदेवाय चाभिभुः

स चास्य दशभी राज्यैः प्रतिजग्राह शासनम् १२
 ततः शाकलमभ्येत्य मद्राणां पुटभेदनम्
 मातुलं प्रीतिपूर्वेण शल्यं चक्रे वशे बली १३
 स तस्मिन्सत्कृतो राज्ञा सत्कारार्हो विशांपते
 रत्नानि भूरीण्यादाय संप्रतस्थे युधां पतिः १४
 ततः सागरकुक्षिस्थान्त्लेच्छान्परमदारुणान्
 पल्लवान्बर्बरांश्चैव तान्सर्वाननयद्वशम् १५
 ततो रत्नान्युपादाय वशे कृत्वा च पार्थिवान्
 न्यवर्तत नरश्रेष्ठो नकुलश्चित्रमार्गवित् १६
 करभाणां सहस्राणि कोशं तस्य महात्मनः
 ऊर्हृदश महाराज कृच्छ्रादिव महाधनम् १७
 इन्द्रप्रस्थगतं वीरमभ्येत्य स युधिष्ठिरम्
 ततो माद्रीसुतः श्रीमान्धनं तस्मै न्यवेदयत् १८
 एवं प्रतीचीनकुलो दिशं वरुणपालिताम्
 विजिग्ये वासुदेवेन निर्जितां भरतर्षभः १९
 इति श्रीमहाभारतेसभापर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः २६

त्रिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 रक्षणाद्धर्मराजस्य सत्यस्य परिपालनात्
 शत्रूणां क्षपणाच्चैव स्वकर्मनिरताः प्रजाः १
 बलीनां सम्यगादानाद्धर्मतश्चानुशासनात्
 निकामवर्षी पर्जन्यः स्फीतो जनपदोऽभवत् २
 सर्वारम्भाः सुप्रवृत्ता गोरक्षं कर्षणं वणिकं
 विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञे राजकर्मणः ३
 दस्युभ्यो वञ्चकेभ्यो वा राजन्प्रति परस्परम्
 राजवल्लभतश्चैव नाश्रूयन्त मृषा गिरः ४
 अवर्षं चातिवर्षं च व्याधिपावकमूर्धनम्
 सर्वमेतत्तदा नासीद्धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ५
 प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिकर्म स्वभावजम्

अभिहर्तुं नृपा जग्मुर्नान्यैः कार्यैः पृथक्पृथक् ६
 धर्म्यैर्धनागमैस्तस्य ववृधे निचयो महान्
 कर्तुं यस्य न शक्येत क्षयो वर्षशतैरपि ७
 स्वकोशस्य परीमाणं कोष्ठस्य च महीपतिः
 विज्ञाय राजा कौन्तेयो यज्ञायैव मनो दधे ८
 सुहृदश्चैव तं सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन्
 यज्ञकालस्तव विभो क्रियतामत्र सांप्रतम् ९
 अथैवं ब्रुवतामेव तेषामभ्याययौ हरिः
 ऋषिः पुराणो वेदात्मा दृश्यश्चापि विजानताम् १०
 जगतस्तस्थुषां श्रेष्ठः प्रभवश्चाप्ययश्च ह
 भूतभव्यभवन्नाथः केशवः केशिसूदनः ११
 प्राकारः सर्ववृष्णीनामापत्स्वभयदोऽरिहा
 बलाधिकारे निक्षिप्य संहत्यानकदुन्दुभिम् १२
 उच्चावचमुपादाय धर्मराजाय माधवः
 धनौघं पुरुषव्याघ्रो बलेन महता बृतः १३
 तं धनौघमपर्यन्तं रत्नसागरमक्षयम्
 नादयन्नथघोषेण प्रविवेश पुरोत्तमम् १४
 असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना
 कृष्णेन समुपेतेन जहृषे भारतं पुरम् १५
 तं मुदाभिसमागम्य सत्कृत्य च यथाविधि
 संपृष्ट्वा कुशलं चैव सुखासीनं युधिष्ठिरः १६
 धौम्यद्वैपायनमुखैर्ऋत्विग्भिः पुरुषर्षभः
 भीमार्जुनयमैश्चापि सहितः कृष्णमब्रवीत् १७
 त्वत्कृते पृथिवी सर्वा मद्दशे कृष्ण वर्तते
 धनं च बहु वाष्णीय त्वत्प्रसादादुपार्जितम् १८
 सोऽहमिच्छामि तत्सर्वं विधिवद्देवकीसुत
 उपयोक्तुं द्विजाग्रयेषु हव्यवाहे च माधव १९
 तदहं यष्टुमिच्छामि दाशार्हं सहितस्त्वया
 अनुजैश्च महाबाहो तन्मानुज्ञातुमर्हसि २०
 स दीक्षापय गोविन्द त्वमात्मानं महाभुज

त्वयीष्टवति दाशार्हं विपाप्मा भविता ह्यहम् २१
 मां वाप्यभ्यनुजानीहि सहैभिरनुजैर्विभो
 अनुज्ञातस्त्वया कृष्ण प्राप्नुयां क्रतुमुत्तमम् २२
 तं कृष्णः प्रत्युवाचेदं बहूक्त्वा गुणविस्तरम्
 त्वमेव राजशार्दूल सम्राडर्हो महाक्रतुम्
 संप्राप्नुहि त्वया प्राप्ते कृतकृत्यास्ततो वयम् २३
 यजस्वाभीप्सितं यज्ञं मयि श्रेयस्यवस्थिते
 नियुङ्क्ष्व चापि मां कृत्ये सर्वं कर्तास्मि ते वचः २४
 युधिष्ठिर उवाच
 सफलः कृष्ण संकल्पः सिद्धिश्च नियता मम
 यस्य मे त्वं हृषीकेश यथेप्सितमुपस्थितः २५
 वैशम्पायन उवाच
 अनुज्ञातस्तु कृष्णेन पाण्डवो भ्रातृभिः सह
 ईहितुं राजसूयाय साधनान्युपचक्रमे २६
 तत आज्ञापयामास पाण्डवोऽरिनिबर्हणः
 सहदेवं युधां श्रेष्ठं मन्त्रिणश्चैव सर्वशः २७
 अस्मिन्करतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः
 तथोपकरणं सर्वं मङ्गलानि च सर्वशः २८
 अधियज्ञांश्च सम्भारान्धौम्योक्तान्निप्रमेव हि
 समानयन्तु पुरुषा यथायोगं यथाक्रमम् २९
 इन्द्रसेनो विशोकश्च पूरुश्चार्जुनसारथिः
 अन्नाद्याहरणे युक्ताः सन्तु मत्प्रियकाम्यया ३०
 सर्वकामाश्च कार्यन्तां रसगन्धसमन्विताः
 मनोहराः प्रीतिकरा द्विजानां कुरुसत्तम ३१
 तद्वाक्यसमकालं तु कृतं सर्वमवेदयत्
 सहदेवो युधां श्रेष्ठो धर्मराजे महात्मनि ३२
 ततो द्वैपायनो राजनृत्विजः समुपानयत्
 वेदानिव महाभागान्साक्षान्मूर्तिमतो द्विजान् ३३
 स्वयं ब्रह्मत्वमकरोत्तस्य सत्यवतीसुतः
 धनञ्जयानामृषभः सुसामा सामगोऽभवत् ३४

याज्ञवल्क्यो बभूवाथ ब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः
पैलो होता वसोः पुत्रो धौम्येन सहितोऽभवत् ३५
एतेषां शिष्यवर्गाश्च पुत्राश्च भरतर्षभ
बभूवुर्होत्रगाः सर्वे वेदवेदाङ्गपारगाः ३६
ते वाचयित्वा पुण्याहमीहयित्वा च तं विधिम्
शास्त्रोक्तं योजयामासुस्तद्देवयजनं महत् ३७
तत्र चक्रुरनुज्ञाताः शरणान्युत शिल्पिनः
रत्नवन्ति विशालानि वेश्मानीव दिवोकसाम् ३८
तत आज्ञापयामास स राजा राजसत्तमः
सहदेवं तदासद्यो मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ३९
आमन्त्रणार्थं दूतांस्त्वं प्रेषयस्वाशुगान्द्रुतम्
उपश्रुत्य वचो राज्ञः स दूतान्प्राहिणोत्तदा ४०
आमन्त्रयध्वं राष्ट्रेषु ब्राह्मणान्भूमिपानपि
विशश्च मान्याञ्छूद्रांश्च सर्वानानयतेति च ४१
ते सर्वान्पृथिवीपालान्पाण्डवेयस्य शासनात्
आमन्त्रयांबभूवुश्च प्रेषयामास चापरान् ४२
ततस्ते तु यथाकालं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम्
दीक्षयाञ्चक्रिरे विप्रा राजसूयाय भारत ४३
दीक्षितः स तु धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः
जगाम यज्ञायतनं वृतो विप्रैः सहस्रशः ४४
भ्रातृभिर्ज्ञातिभिश्चैव सुहृद्भिः सचिवैस्तथा
क्षत्रियैश्च मनुष्येन्द्र नानादेशसमागतैः
अमात्यैश्च नृपश्रेष्ठो धर्मो विग्रहवानिव ४५
आजग्मुर्ब्राह्मणास्तत्र विषयेभ्यस्ततस्ततः
सर्वविद्यासु निष्णाता वेदवेदाङ्गपारगाः ४६
तेषामावसथांश्चक्रुर्धर्मराजस्य शासनात्
बह्वन्नाञ्शयनैर्युक्तान्सगणानां पृथक्पृथक्
सर्वर्तुगुणसम्पन्नाञ्शिल्पिनोऽथ सहस्रशः ४७
तेषु ते न्यवसन्नाजन्ब्राह्मणा भृशसत्कृताः
कथयन्तः कथा बह्वीःपश्यन्तो नटनर्तकान् ४८

भुञ्जतां चैव विप्राणां वदतां च महास्वनः
 अनिशं श्रूयते स्मात्र मुदितानां महात्मनाम् ४६
 दीयतां दीयतामेषां भुज्यतां भुज्यतामिति
 एवं प्रकाराः संजल्पाः श्रूयन्ते स्मात्र नित्यशः ५०
 गवां शतसहस्राणि शयनानां च भारत
 रुक्मस्य योषितां चैव धर्मराजः पृथग्ददौ ५१
 प्रावर्ततैवं यज्ञः स पाण्डवस्य महात्मनः
 पृथिव्यामेकवीरस्य शक्रस्येव त्रिविष्टपे ५२
 ततो युधिष्ठिरो राजा प्रेषयामास पाण्डवम्
 नकुलं हास्तिनपुरं भीष्माय भरतर्षभ ५३
 द्रोणाय धृतराष्ट्राय विदुराय कृपाय च
 भ्रातृणां चैव सर्वेषां येऽनुरक्ता युधिष्ठिरे ५४
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ३०

एकत्रिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 स गत्वा हास्तिनपुरं नकुलः समितिंजयः
 भीष्ममामन्त्रयामास धृतराष्ट्रं च पाण्डवः १
 प्रययुः प्रीतमनसो यज्ञं ब्रह्मपुरः सराः
 संश्रुत्य धर्मराजस्य यज्ञं यज्ञविदस्तदा २
 अन्ये च शतशस्तुष्टैर्मनोभिर्मनुजर्षभ
 द्रष्टुकामाः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ३
 दिग्भ्यः सर्वे समापेतुः पार्थिवास्तत्र भारत
 समुपादाय रत्नानि विविधानि महान्ति च ४
 धृतराष्ट्रश्च भीष्मश्च विदुरश्च महामतिः
 दुर्योधनपुरोगाश्च भ्रातरः सर्व एव ते ५
 सत्कृत्यामन्त्रिताः सर्वे आचार्यप्रमुखा नृपाः
 गान्धारराजः सुबलः शकुनिश्च महाबलः ६
 अचलो वृषकश्चैव कर्णश्च रथिनां वरः
 ऋतः शल्यो मद्रराजो बाह्लिकश्च महारथः ७

सोमदत्तोऽथ कौरव्यो भूरिभूरिश्रवाः शलः
 अश्वत्थामा कृपो द्रोणः सैन्धवश्च जयद्रथः ८
 यज्ञसेनः सपुत्रश्च शाल्वश्च वसुधाधिपः
 प्रागज्योतिषश्च नृपतिर्भगदत्तो महायशाः ९
 सह सर्वैस्तथा म्लेच्छैः सागरानूपवासिभिः
 पार्वतीयाश्च राजानो राजा चैव बृहद्बलः १०
 पौण्ड्रको वासुदेवश्च वङ्गः कालिङ्गकस्तथा
 आकर्षः कुन्तलश्चैव वानवास्यान्ध्रकास्तथा ११
 द्रविडाः सिंहलाश्चैव राजा काश्मीरकस्तथा
 कुन्तिभोजो महातेजाः सुहृश्च सुमहाबलः १२
 बाह्लिकाश्चापरे शूरा राजानः सर्व एव ते
 विराटः सह पुत्रैश्च माचेल्लश्च महारथः
 राजानो राजपुत्राश्च नानाजनपदेश्वराः १३
 शिशुपालो महावीर्यः सह पुत्रेण भारत
 आगच्छत्पाण्डवेयस्य यज्ञं संग्रामदुर्मदः १४
 रामश्चैवानिरुद्धश्च बभ्रुश्च सहसारणः
 गदप्रद्युम्नसाम्बाश्च चारुदेष्णश्च वीर्यवान् १५
 उल्मुको निशठश्चैव वीरः प्राद्युम्निरेव च
 वृष्णयो निखिलेनान्ये समाजग्मुर्महारथाः १६
 एते चान्ये च बहवो राजानो मध्यदेशजाः
 आजग्मुः पाण्डुपुत्रस्य राजसूयं महाक्रतुम् १७
 ददुस्तेषामावसथान्धर्मराजस्य शासनात्
 बहुकक्ष्यान्वितात्राजन्दीर्घिकावृक्षशोभितान् १८
 तथा धर्मात्मजस्तेषां चक्रे पूजामनुत्तमाम्
 सत्कृताश्च यथोद्दिष्टाञ्जगुरावसथानृपाः १९
 कैलासशिखरप्रख्यान्मनोज्ञान्द्रव्यभूषितान्
 सर्वतः संवृतानुच्चैः प्राकारैः सुकृतैः सितैः २०
 सुवर्णजाल संवीतान्मणि कुट्टिमशोभितान्
 सुखारोहण सोपानान्महासन परिच्छदान् २१
 स्रग्दामसम वच्छन्नानुत्तमागुरुगन्धिनः

हंसांसुवर्णं सदृशानायोजनसुदर्शनान् २२
 असंबाधान्समद्वारान्युतानुच्चावचैर्गुणैः
 बहुधातुपिनद्धाङ्गान्हिमवच्छिखरानिव २३
 विश्रान्तास्ते ततोऽपश्यन्भूमिपा भूरिदक्षिणम्
 वृतं सदस्यैर्बहुभिर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् २४
 तत्सदः पार्थिवैः कीर्णं ब्राह्मणैश्च महात्मभिः
 भ्राजते स्म तदा राजन्नाकपृष्ठमिवामरैः २५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ३१

द्वात्रिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 पितामहं गुरुं चैव प्रत्युद्गम्य युधिष्ठिरः
 अभिवाद्य ततो राजन्निदं वचनमब्रवीत्
 भीष्मं द्रोणं कृपं द्रौणिं दुर्योधनविविंशती १
 अस्मिन्यज्ञे भवन्तो मामनुगृह्णन्तु सर्वशः
 इदं वः स्वमहं चैव यदिहास्ति धनं मम
 प्रीणयन्तु भवन्तो मां यथेष्टमनियन्त्रिताः २
 एवमुक्त्वा स तान्सर्वान्दीक्षितः पाण्डवाग्रजः
 युयोज ह यथायोगमधिकारेष्वनन्तरम् ३
 भक्ष्यभोज्याधिकारेषु दुःशासनमयोजयत्
 परिग्रहे ब्राह्मणानामश्वत्थामानमुक्तवान् ४
 राज्ञां तु प्रतिपूजार्थं संजयं सन्ययोजयत्
 कृताकृतपरिज्ञाने भीष्मद्रोणौ महामती ५
 हिरण्यस्य सुवर्णस्य रत्नानां चान्ववेक्षणैः
 दक्षिणानां च वै दाने कृपं राजा न्ययोजयत्
 तथान्यान्पुरुषव्याघ्रांस्तस्मिंस्तस्मिन्ययोजयत् ६
 बाह्लिको धृतराष्ट्रश्च सोमदत्तो जयद्रथः
 नकुलेन समानीताः स्वामिवत्तत्र रेमिरे ७
 क्षत्ता व्ययकरस्त्वासीद्विदुरः सर्वधर्मवित्
 दुर्योधनस्त्वर्हणानि प्रतिजग्राह सर्वशः ८

सर्वलोकः समावृत्तः पिप्रीषुः फलमुत्तमम्
 द्रष्टुकामः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ६
 न कश्चिदाहरत्तत्र सहस्रावरमर्हणम्
 रत्नैश्च बहुभिस्तत्र धर्मराजमवर्धयन् १०
 कथं नु मम कौरव्यो रत्नदानैः समाप्नुयात्
 यज्ञमित्येव राजानः स्पर्धमाना ददुर्धनम् ११
 भवनैः सविमानाग्रैः सोदकैर्बलसंवृतैः
 लोकराजविमानैश्च ब्राह्मणावसथैः सह १२
 कृतैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा
 विचित्रैरत्नवद्भिश्च ऋद्ध्य्या परमया युतैः १३
 राजभिश्च समावृत्तैरतीवश्रीसमृद्धिभिः
 अशोभत सदो राजन्कौन्तेयस्य महात्मनः १४
 ऋद्ध्य्या च वरुणं देवं स्पर्धमानो युधिष्ठिरः
 षडग्निनाथ यज्ञेन सोऽयजद्दक्षिणावता
 सर्वाञ्जनान्सर्वकामैः समृद्धैः समतर्पयत् १५
 अन्नवान्बहुभक्ष्यश्च भुक्तवञ्जनसंवृतः
 रत्नोपहारकर्मण्यो बभूव स समागमः १६
 इडाज्यहोमाहुतिभिर्मन्त्र शिक्षासमन्वितैः
 तस्मिन्हि ततृपुर्देवास्तते यज्ञे महर्षिभिः १७
 यथा देवास्तथा विप्रा दक्षिणान्नमहाधनैः
 ततृपुः सर्ववर्णाश्च तस्मिन्यज्ञे मुदान्विताः १८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 ततोऽभिषेचनीयेऽह्नि ब्राह्मणा राजभिः सह
 अन्तर्वेदीं प्रविविशुः सत्कारार्थं महर्षयः १
 नारदप्रमुखास्तस्यामन्तर्वेद्यां महात्मनः
 समासीनाः शुशुभिरे सह राजर्षिभिस्तदा २
 समेता ब्रह्मभवने देवा देवर्षयो यथा

कर्मान्तरमुपासन्तो जजल्पुरमितौजसः ३
 इदमेवं न चाप्येवमेवमेतन्न चान्यथा
 इत्युचुर्बहवस्तत्र वितण्डानाः परस्परम् ४
 कृशानर्थास्तथा केचिदकृशांस्तत्र कुर्वते
 अकृशांश्च कृशांश्चक्रुर्हेतुभिः शास्त्रनिश्चितैः ५
 तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैः प्रपूरितम्
 विचिन्तिपुर्यथा श्येना नभोगतमिवामिषम् ६
 केचिद्धर्मार्थसंयुक्ताः कथास्तत्र महाव्रताः
 रेमिरे कथयन्तश्च सर्ववेदविदां वराः ७
 सा वेदिवेदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः
 आबभासे समाकीर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिवामला ८
 न तस्यां संनिधौ शूद्रः कश्चिदासीन्न चाव्रतः
 अन्तर्वेद्यां तदा राजन्युधिष्ठिरनिवेशने ९
 तां तु लक्ष्मीवतो लक्ष्मीं तदा यज्ञविधानजाम्
 तुतोष नारदः पश्यन्धर्मराजस्य धीमतः १०
 अथ चिन्तां समापेदे स मुनिर्मनुजाधिप
 नारदस्तं तदा पश्यन्सर्वक्षत्रसमागमम् ११
 सस्मार च पुरावृत्तां कथां तां भरतर्षभ
 अंशावतरणे यासौ ब्रह्मणो भवनेऽभवत् १२
 देवानां संगमं तं तु विज्ञाय कुरुनन्दन
 नारदः पुण्डरीकाक्षं सस्मार मनसा हरिम् १३
 साक्षात्स विबुधारिघ्नः क्षत्रे नारायणो विभुः
 प्रतिज्ञां पालयन्धीमाञ्जातः परपुरंजयः १४
 संदिदेश पुरा योऽसौ विबुधान्भूतकृत्स्वयम्
 अन्योन्यमभिनिघ्नन्तः पुनर्लोकानवाप्स्यथ १५
 इति नारायणः शम्भुर्भगवाञ्जगतः प्रभुः
 आदिश्य विबुधान्सर्वानजायत यदुक्षये १६
 क्षितावन्धकवृष्णीनां वंशे वंशभृतां वरः
 परया शुशुभे लक्ष्म्या नक्षत्राणामिवोडुराट् १७
 यस्य बाहुबलं सेन्द्राः सुराः सर्व उपासते

सोऽय मानुषवन्नाम हरिरास्तेऽरिमर्दनः १८
 अहो बत महद्भूतं स्वयंभूर्यदिदं स्वयम्
 आदास्यति पुनः क्षत्रमेवं बलसमन्वितम् १९
 इत्येतां नारदश्चिन्तां चिन्तयामास धर्मवित्
 हरिं नारायणं ज्ञात्वा यज्ञैरीड्यं तमीश्वरम् २०
 तस्मिन्धर्मविदां श्रेष्ठो धर्मराजस्य धीमतः
 महाध्वरे महाबुद्धिस्तस्थौ स बहुमानतः २१
 ततो भीष्मोऽब्रवीद्राजन्धर्मराजं युधिष्ठिरम्
 क्रियतामर्हणं राज्ञां यथार्हमिति भारत २२
 आचार्यमृत्विजं चैव संयुक्तं च युधिष्ठिर
 स्नातकं च प्रियं चाहुः षडर्घ्यार्हान्नृपं तथा २३
 एतनर्हानभिगतानाहुः संवत्सरोषितान्
 त इमे कालपूगस्य महतोऽस्मानुपागताः २४
 एषामेकैकशो राजन्नर्घ्यमानीयतामिति
 अथ चैषां वरिष्ठाय समर्थायोपनीयताम् २५
 युधिष्ठिर उवाच
 कस्मै भवान्मन्यतेऽघमेकस्मै कुरुनन्दन
 उपनीयमानं युक्तं च तन्मे ब्रूहि पितामह २६
 वैशम्पायन उवाच
 ततो भीष्मः शान्तनवो बुद्ध्या निश्चित्य भारत
 वार्ष्णेयं मन्यते कृष्णमर्हणीयतमं भुवि २७
 एष ह्येषां समेतानां तेजोबलपराक्रमैः
 मध्ये तपन्निवाभाति ज्योतिषामिव भास्करः २८
 असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना
 भासितं ह्लादितं चैव कृष्णेनेदं सदो हि नः २९
 तस्मै भीष्माभ्यनुज्ञातः सहदेवः प्रतापवान्
 उपजहेऽथ विधिवद्धार्ष्णेयायार्घ्यमुत्तमम् ३०
 प्रतिजग्राह तत्कृष्णः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा
 शिशुपालस्तु तां पूजां वासुदेवे न चक्षमे ३१
 स उपालभ्य भीष्मं च धर्मराजं च संसदि

अपाक्षिपद्वासुदेवं चेदिराजो महाबलः ३२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

शिशुपाल उवाच

नायमर्हति वाष्ण्येयस्तिष्ठत्स्विह महात्मसु
महीपतिषु कौरव्य राजवत्पार्थिवार्हणम् १
नायं युक्तः समाचारः पाण्डवेषु महात्मसु
यत्कामात्पुण्डरीकाक्षं पाण्डवार्चितवानसि २
बाला यूयं न जानीध्वं धर्मः सूक्ष्मो हि पाण्डवाः
अयं तत्राभ्यतिक्रान्त आपगेयोऽल्पदर्शनः ३
त्वादृशो धर्मयुक्तो हि कुर्वाणः प्रियकाम्यया
भवत्यभ्यधिकं भीष्मो लोकेष्ववमतः सताम् ४
कथं ह्यराजा दाशार्हो मध्ये सर्वमहीक्षिताम्
अर्हणामर्हति तथा यथा युष्माभिरर्चितः ५
अथ वा मन्यसे कृष्णं स्थविरं भरतर्षभ
वसुदेवे स्थिते वृद्धे कथमर्हति तत्सुतः ६
अथ वा वासुदेवोऽपि प्रियकामोऽनुवृत्तवान्
द्रुपदे तिष्ठति कथं माधवोऽहति पूजनम् ७
आचार्यं मन्यसे कृष्णमथवा कुरुपुंगव
द्रोणे तिष्ठति वाष्ण्येयं कस्मादर्चितवानसि ८
ऋत्विजं मन्यसे कृष्णमथवा कुरुनन्दन
द्वैपायने स्थिते विप्रे कथं कृष्णोऽचितस्त्वया ९
नैव ऋत्विङ्नचाचार्यो न राजा मधुसूदनः
अर्चितश्च कुरुश्रेष्ठ किमन्यत्प्रियकाम्यया १०
अथ वाप्यर्चनीयोऽय युष्माकं मधुसूदनः
किं राजभिरिहानीतैरवमानाय भारत ११
वयं तु न भयादस्य कौन्तेयस्य महात्मनः
प्रयच्छामःकरान्सर्वे न लोभान्न च सान्त्वनात् १२
अस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः

करानस्मै प्रयच्छामः सोऽयमस्मान्न मन्यते १३
 किमन्यदवमानाद्धि यदिमं राजसंसदि
 अप्राप्तलक्षणं कृष्णमर्घ्येणार्चितवानसि १४
 अकस्माद्धर्मपुत्रस्य धर्मात्मेति यशो गतम्
 को हि धर्मच्युते पूजामेवं युक्तां प्रयोजयेत्
 योऽय वृष्णिकुले जातो राजानं हतवान्पुरा १५
 अद्य धर्मात्मता चैव व्यपकृष्टा युधिष्ठिरात्
 कृपणत्वं निविष्टं च कृष्णोऽध्यस्य निवेदनात् १६
 यदि भीताश्च कौन्तेयाः कृपणाश्च तपस्विनः
 ननु त्वयापि बोद्धव्यं यां पूजां माधवोऽहति १७
 अथ वा कृपणैरेतामुपनीतां जनार्दन
 पूजामनर्हः कस्मात्त्वमभ्यनुज्ञातवानसि १८
 अयुक्तामात्मनः पूजां त्वं पुनर्बहु मन्यसे
 हविषः प्राप्य निष्यन्दं प्राशितुं श्वेव निर्जने १९
 न त्वयं पार्थिवेन्द्राणामवमानः प्रयुज्यते
 त्वामेव कुरवो व्यक्तं प्रलम्बन्ते जनार्दन २०
 क्लीवे दारक्रिया यादृगन्धे वा रूपदर्शनम्
 अराज्ञो राजवत्पूजा तथा ते मधुसूदन २१
 दृष्टो युधिष्ठिरो राजा दृष्टो भीष्मश्च यादृशः
 वासुदेवोऽप्ययं दृष्टः सर्वमेतद्यथातथम् २२
 इत्युक्त्वा शिशुपालस्तानुत्थाय परमासनात्
 निर्ययौ सदसस्तस्मात्सहितो राजभिस्तदा २३
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 ततो युधिष्ठिरो राजा शिशुपालमुपाद्रवत्
 उवाच चैनं मधुरं सान्त्वपूर्वमिदं वचः १
 नेदं युक्तं महीपाल यादृशं वै त्वमुक्तवान्
 अधर्मश्च परो राजन्पारुष्यं च निरर्थकम् २

न हि धर्मं परं जातु नावबुध्येत पार्थिव
भीष्मः शान्तनवस्त्वेनं मावमंस्था अतोऽन्यथा ३
पश्य चैमान्महीपालांस्त्वत्तो वृद्धतमान्बहून्
मृष्यन्ते चार्हणां कृष्णे तद्वत्त्वं क्षन्तुमर्हसि ४
वेद तत्त्वेन कृष्णां हि भीष्मश्चेदिपते भृशम्
न ह्येनं त्वं तथा वेत्थ यथैनं वेद कौरवः ५
भीष्म उवाच

नास्मा अनुनयो देयो नायमर्हति सान्त्वनम्
लोकवृद्धतमे कृष्णे योऽहणां नानुमन्यते ६
क्षत्रियः क्षत्रियं जित्वा रणे रणकृतां वरः
यो मुञ्चति वशे कृत्वा गुरुर्भवति तस्य सः ७
अस्यां च समितौ राज्ञामेकमप्यजितं युधि
न पश्यामि महीपालं सात्वतीपुत्रतेजसा ८
न हि केवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः
त्रयाणामपि लोकानामर्चनीयो जनार्दनः ९
कृष्णेन हि जिता युद्धे बहवः क्षत्रियर्षभाः
जगत्सर्वं च वाष्णीये निखिलेन प्रतिष्ठितम् १०
तस्मात्सत्स्वपि वृद्धेषु कृष्णमर्चाम नेतरान्
एवं वक्तुं न चार्हस्त्वं मा भूते बुद्धिरीदृशी ११
ज्ञानबृद्धा मया राजन्बहवः पर्युपासिताः
तेषां कथयतां शौरैरहं गुणवतो गुणान्
समागतानामश्रौषं बहून्बहुमतान्सताम् १२
कर्माण्यपि च यान्यस्य जन्मप्रभृति धीमतः
बहुशः कथ्यमानानि नरैर्भूयः श्रुतानि मे १३
न केवलं वयं कामाञ्चेदिराज जनार्दनम्
न संबन्धं पुरस्कृत्य कृतार्थं वा कथंचन १४
अर्चामहेऽचितं सद्भिर्भुवि भौमसुखावहम्
यशः शौर्यं जयं चास्य विज्ञायार्चा प्रयुज्महे १५
न हि कश्चिदिहास्माभिः सुबालोऽप्यपरीक्षितः
गुणैर्बृद्धानतिक्रम्य हरिरर्च्यतमो मतः १६

ज्ञानवृद्धौ द्विजातीनां क्षत्रियाणां बलाधिकः
 पूज्ये ताविह गोविन्दे हेतू द्वावपि संस्थितौ १७
 वेदवेदाङ्गविज्ञानं बलं चाप्यमितं तथा
 नृणां हि लोके कस्यास्ति विशिष्टं केशवादृते १८
 दानं दाक्ष्यं श्रुतं शौर्यं हीः कीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा
 संनतिः श्रीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिश्च नियताच्युते १९
 तमिमं सर्वसंपन्नमाचार्यं पितरं गुरुम्
 अर्च्यमर्चितमर्चाहं सर्वे संमन्तुमर्हथ २०
 ऋत्विग्गुरुर्विवाह्यश्च स्नातको नृपतिः प्रियः
 सर्वमेतद्धृषीकेशे तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः २१
 कृष्ण एव हि लोकानामुत्पत्तिरपि चाप्ययः
 कृष्णस्य हि कृते भूतमिदं विश्वं समर्पितम् २२
 एष प्रकृतिरव्यक्ता कर्ता चैव सनातनः
 परश्च सर्वभूतेभ्यस्तस्माद्बृद्धतमोऽच्युतः २३
 बुद्धिर्मनो महान्वायुस्तेजोऽम्भ खं मही च या
 चतुर्विधं च यद्भूतं सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् २४
 आदित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि ग्रहाश्च ये
 दिशश्चोपदिशश्चैव सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् २५
 अयं तु पुरुषो बालः शिशुपालो न बुध्यते
 सर्वत्र सर्वदा कृष्णं तस्मादेवं प्रभाषते २६
 यो हि धर्मं विचिनुयादुत्कृष्टं मतिमान्नरः
 स वै पश्येद्यथाधर्मं न तथा चेदिराडयम् २७
 सवृद्धबालेष्वथ वा पार्थिवेषु महात्मसु
 को नार्हं मन्यते कृष्णं को वाप्येनं न पूजयेत् २८
 अथेमां दुष्कृतां पूजां शिशुपालो व्यवस्यति
 दुष्कृतायां यथान्यायं तथायं कर्तुमर्हति २९
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ३५

षट्त्रिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

एवमुक्त्वा ततो भीष्मो विरराम महायशाः
 व्याजहारोत्तरं तत्र सहदेवोऽथवद्वचः १
 केशवं केशिहन्तारमप्रमेयपराक्रमम्
 पूज्यमानं मया यो वः कृष्णं न सहते नृपाः २
 सर्वेषां बलिनां मूर्ध्नि मयेदं निहितं पदम्
 एवमुक्ते मया सम्यगुत्तरं प्रब्रवीतु सः ३
 मतिमन्तस्तु ये केचिदाचार्यं पितरं गुरुम्
 अर्च्यमर्चितमर्चाहमनुजानन्तु ते नृपाः ४
 ततो न व्याजहारैषां कश्चिद्बुद्धिमतां सताम्
 मानिनां बलिनां राज्ञां मध्ये संदर्शिते पदे ५
 ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिः सहदेवस्य मूर्धनि
 अदृश्यरूपा वाचश्चाप्यब्रुवन्साधु साध्विति ६
 आविध्यदजिनं कृष्णं भविष्यद्भूतजल्पकः
 सर्वसंशयनिर्मोक्ता नारदः सर्वलोकवित् ७
 तत्राहूतागताः सर्वे सुनीथप्रमुखा गणाः
 स्त्रंपादृश्यन्त संक्रुद्धा विवर्णवदनास्तथा ८
 युधिष्ठिराभिषेकं च वासुदेवस्य चार्हणम्
 अब्रुवंस्तत्र राजानो निर्वेदादात्मनिश्चयात् ९
 सुहृद्भिर्वार्यमाणानां तेषां हि वपुराबभौ
 आमिषादपकृष्टानां सिंहानामिव गर्जताम् १०
 तं बलौघमपर्यन्तं राजसागरमक्षयम्
 कुर्वाणं समयं कृष्णो युद्धाय बुबुधे तदा ११
 पूजयित्वा च पूजार्हं ब्रह्मक्षत्रं विशेषतः
 सहदेवो नृणां देवः समापयत कर्म तत् १२
 तस्मिन्नभ्यर्चिते कृष्णे सुनीथः शत्रुकर्षणः
 अतिताम्रेक्षणः कोपादुवाच मनुजाधिपान् १३
 स्थितः सेनापतिर्वोऽहं मन्यध्वं किं नु सांप्रतम्
 युधि तिष्ठाम संनह्य समेतान्वृष्णिपाण्डवान् १४
 इति सर्वान्समुत्साह्य राज्ञस्तांश्चेदिपुङ्गवः
 यज्ञोपघाताय ततः सोऽमन्त्रयत राजभिः १५

इति श्री महाभारते सभावर्षणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ३६

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

ततः सागरसंकाशं दृष्ट्वा नृपतिसागरम्
 रोषात्प्रचलितं सर्वमिदमाह युधिष्ठिरः १
 भीष्मं मतिमतां श्रेष्ठं वृद्धं कुरुपितामहम्
 बृहस्पतिं बृहत्तेजाः पुरुहूत इवारिहा २
 असौ रोषात्प्रचलितो महानृपतिसागरः
 अत्र यत्प्रतिपत्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ३
 यज्ञस्य च न विघ्नः स्यात्प्रजानां च शिवं भवेत्
 यथा सर्वत्र तत्सर्वं ब्रूहि मेऽद्य पितामह ४
 इत्युक्तवति धर्मज्ञे धर्मराजे युधिष्ठिरे
 उवाचेदं वचो भीष्मस्ततः कुरुपितामहः ५
 मा भैस्त्वं कुरुशार्दूल श्वा सिंहं हन्तुमर्हति
 शिवः पन्थाः सुनीतोऽत्र मया पूर्वतरं वृतः ६
 प्रसुप्ते हि यथा सिंहे श्वानस्तत्र समागताः
 भषेयुः सहिताः सर्वे तथेमे वसुधाधिपाः ७
 वृष्णिसिंहस्य सुप्तस्य तथेमे प्रमुखे स्थिताः
 भषन्ते तात संक्रुद्धाः श्वानः सिंहस्य संनिधौ ८
 न हि संबुध्यते तावत्सुप्तः सिंह इवाच्युतः
 तेन सिंहीकरोत्येतानृसिंहश्चेदिपुङ्गवः ९
 पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठ शिशुपालोऽल्पचेतनः
 सर्वान्सर्वात्मना तात नेतुकामो यमक्षयम् १०
 नूनमेतत्समादातुं पुनरिच्छत्यधोक्षजः
 यदस्य शिशुपालस्थं तेजस्तिष्ठति भारत ११
 विप्लुता चास्य भद्रं ते बुद्धिर्बुद्धिमतां वर
 चेदिराजस्य कौन्तेय सर्वेषां च महीक्षिताम् १२
 आदातुं हि नरव्याघ्रो यं यमिच्छत्ययं यदा
 तस्य विप्लवते बुद्धिरेवं चेदिपतेर्यथा १३

चतुर्विधानां भूतानां त्रिषु लोकेषु माधवः

प्रभवश्चैव सर्वेषां निधनं च युधिष्ठिर १४

इति तस्य वचः श्रुत्वा ततश्चेदिपतिर्नृपः

भीष्मं रूक्षाक्षरा वाचः श्रावयामास भारत १५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

शिशुपाल उवाच

विभीषिकाभिर्बह्वीभिर्भीषयन्सर्वपार्थिवान्

न व्यपत्रपसे कस्माद्बुद्धः सन्कुलपांसनः १

युक्तमेतत्तृतीयायां प्रकृतौ वर्तता त्वया

वक्तुं धर्मादपेतार्थं त्वं हि सर्वकुरूत्तमः २

नावि नौरिव संबद्धा यथान्धो वान्धमन्वियात्

तथाभूता हि कौरव्या भीष्म येषां त्वमग्रणीः ३

पूतनाघातपूर्वाणि कर्माण्यस्य विशेषतः

त्वया कीर्तयतास्माकं भूयः प्रच्यावितं मनः ४

अवलिप्तस्य मूर्खस्य केशवं स्तोतुमिच्छतः

कथं भीष्म न ते जिह्वा शतधेयं विदीर्यते ५

यत्र कुत्सा प्रयोक्तव्या भीष्म बालतरैर्नरैः

तमिमं ज्ञानबुद्धः सन्गोपं संस्तोतुमिच्छसि ६

यद्यनेन हता बाल्ये शकुनिश्चित्रमत्र किम्

तौ वाश्ववृषभौ भीष्म यौ न युद्धविशारदौ ७

चेतनारहितं काष्ठं यद्यनेन निपातितम्

पादेन शकटं भीष्म तत्र किं कृतमद्भुतम् ८

वल्मीकमात्रः सप्ताहं यद्यनेन धृतोऽचलः

तदा गोवर्धनो भीष्म न तच्चित्रं मतं मम ९

भुक्तमेतेन बह्वन्नं क्रीडता नगमूर्धनि

इति ते भीष्म शृण्वानाः परं विस्मयमागताः १०

यस्य चानेन धर्मज्ञ भुक्तमन्नं बलीयसः

स चानेन हतः कंस इत्येतन्न महाद्भुतम् ११

न ते श्रुतमिदं भीष्म नूनं कथयतां सताम्
 यद्वद्वये त्वामधर्मज्ञ वाक्यं कुरुकुलाधम १२
 स्त्रीषु गोषु न शस्त्राणि पातयेद्ब्राह्मणेषु च
 यस्य चान्नानि भुञ्जीत यश्च स्याच्छरणागतः १३
 इति सन्तोऽनुशासन्ति सज्जना धर्मिणः सदा
 भीष्म लोके हि तत्सर्वं वितथं त्वयि दृश्यते १४
 ज्ञानवृद्धं च वृद्धं च भूयांसं केशवं मम
 अजानत इवारख्यासि संस्तुवन्कुरुसत्तम
 गोघ्नः स्त्रीघ्नश्च सन्भीष्म कथं संस्तवमर्हति १५
 असौ मतिमतां श्रेष्ठो य एष जगतः प्रभुः
 संभावयति यद्येवं त्वद्वाक्याच्च जनार्दनः
 एवमेतत्सर्वमिति सर्वं तद्वितथं ध्रुवम् १६
 न गाथा गाथिनं शास्ति बहु चेदपि गायति
 प्रकृतिं यान्ति भूतानि भूलिङ्गशकुनिर्यथा १७
 नूनं प्रकृतिरेषा ते जघन्या नात्र संशयः
 अतः पापीयसी चैषां पाण्डवानामपीष्यते १८
 येषामर्च्यतमः कृष्णस्त्वं च येषां प्रदर्शकः
 धर्मवाक्त्वमधर्मज्ञः सतां मार्गादवप्लुतः १९
 को हि धर्मिणमात्मानं जानञ्ज्ञानवतां वरः
 कुर्याद्यथा त्वया भीष्म कृतं धर्ममवेक्षता २०
 अन्यकामा हि धर्मज्ञ कन्यका प्राज्ञमानिना
 अम्बा नामेति भद्रं ते कथं सापहता त्वया २१
 यां त्वयापहतां भीष्म कन्यां नैषितवानृपः
 भ्राता विचित्रवीर्यस्ते सतां वृत्तमनुष्ठितः २२
 दारयोर्यस्य चान्येन मिषतः प्राज्ञमानिनः
 तव जातान्यपत्यानि सज्जनाचरिते पथि २३
 न हि धर्मोऽस्ति ते भीष्म ब्रह्मचर्यमिदं वृथा
 यद्धारयसि मोहाद्वा क्लीबत्वाद्वा न संशयः २४
 न त्वहं तव धर्मज्ञ पश्याम्युपचयं क्वचित्
 न हि ते सेविता वृद्धा य एवं धर्ममब्रुवन् २५

इष्टं दत्तमधीतं च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः
 सर्वमेतदपत्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् २६
 व्रतोपवासेर्बहुभिः कृतं भवति भीष्म यत्
 सर्वतदनपत्यस्य मोघं भवति निश्चयात् २७
 सोऽनपत्यश्च वृद्धश्च मिथ्याधर्मानुशासनात्
 हंसवत्त्वमपीदानीं ज्ञातिभ्यः प्राप्नुया वधम् २८
 एवं हि कथयन्त्यन्ये नरा ज्ञानविदः पुरा
 भीष्म यत्तदहं सम्यग्वक्ष्यामि तव शृण्वतः २९
 वृद्धः किल समुद्रान्ते कश्चिद्धंसोऽभवत्पुरा
 धर्मवागन्यथावृत्तः पक्षिणःसोऽनुशास्ति ह ३०
 धर्मं चरत माधर्ममिति तस्य वचः किल
 पक्षिणः शुश्रुवुर्भीष्म सततं धर्मवादिनः ३१
 अथास्य भक्षमाजहुः समुद्रजलचारिणः
 अण्डजा भीष्म तस्यान्ये धर्मार्थमिति शुश्रुम ३२
 तस्य चैव समभ्याशे निक्षिप्याण्डानि सर्वशः
 समुद्राम्भस्यमोदन्त चरंतो भीष्म पक्षिणः ३३
 तेषामण्डानि सर्वेषां भक्षयामास पापकृत्
 स हंसः संप्रमत्तानामप्रमत्तः स्वकर्मणि ३४
 ततः प्रक्षीयमाणेषु तेष्वण्डेष्वण्डजोऽपरः
 अशङ्कत महाप्राज्ञस्तं कदाचिद्दर्श ह ३५
 ततः स कथयामास दृष्ट्वा हंसस्य किल्विषम्
 तेषां परमदुःखार्तः स पक्षी सर्वपक्षिणाम् ३६
 ततः प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा पक्षिणस्ते समागताः
 निजघ्नुस्तं तदा हंसं मिथ्यावृत्तं कुरूद्वह ३७
 ते त्वां हंससधर्माणमपीमे वसुधाधिपाः
 निहन्युर्भीष्म संक्रुद्धाः पक्षिणस्तमिवाण्डजम् ३८
 गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः
 भीष्म यां तां च ते सम्यक्कथयिष्यामि भारत ३९
 अन्तरात्मनि विनिहिते रौषि पत्ररथ वितथम्
 अण्डभक्षणमशुचि ते कर्म वाचमतिशयते ४०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ३८

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

शिशुपाल उवाच

स मे बहुमतो राजा जरासंधो महाबलः
योऽनेन युद्धं नेयेष दासोऽयमिति संयुगे १
केशवेन कृतं यत्तु जरासंधवधे तदा
भीमसेनार्जुनाभ्यां च कस्तत्साध्विति मन्यते २
अद्वारेण प्रविष्टेन छद्मना ब्रह्मवादिना
दृष्टः प्रभावः कृष्णेन जरासंधस्य धीमतः ३
येन धर्मात्मनात्मानं ब्रह्मण्यमभिजानता
नैषितं पाद्यमस्मै तद्दातुमग्रे दुरात्मने ४
भुज्यतामिति तेनोक्ताः कृष्णभीमधनंजयाः
जरासंधेन कौरव्य कृष्णेन विकृतं कृतम् ५
यद्ययं जगतः कर्ता यथैनं मूर्ख मन्यसे
कस्मान्न ब्राह्मणं सम्यगात्मानमवगच्छति ६
इदं त्वाश्चर्यभूतं मे यदिमे पाण्डवास्त्वया
अपकृष्टाः सतां मार्गान्मन्यन्ते तच्च साध्विति ७
अथ वा नैतदाश्चर्यं येषां त्वमसि भारत
स्त्रीसधर्मा च वृद्धश्च सर्वार्थानां प्रदर्शकः ८
वैशम्पायन उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रूक्षं रूक्षाक्षरं बहु
चुकोप बलिनां श्रेष्ठो भीमसेनः प्रतापवान् ९
तस्य प्रद्यप्रतीकाशे स्वभावायतविस्तृते
भूयः क्रोधाभिताम्रान्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः १०
त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुः सर्वपार्थिवाः
ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ११
दन्तान्संदशतस्तस्य कोपाद्दृशुराननम्
युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः १२
उत्पतन्तं तु वेगेन जग्राहैनं मनस्विनम्

भीष्म एव महाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः १३
तस्य भीमस्य भीष्मेण वार्यमाणस्य भारत
गुरुणा विविधैर्वाक्यैः क्रोधः प्रशममागतः १४
नातिचक्राम भीष्मस्य स हि वाक्यमरिंदमः
समुद्धूतो घनापाये वेलामिव महोदधिः १५
शिशुपालस्तु संक्रुद्धे भीमसेने नराधिप
नाकम्पत तदा वीरः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः १६
उत्पतन्तं तु वेगेन पुनः पुनररिंदमः
न स तं चिन्तयामास सिंहः क्षुद्रमृगं यथा १७
प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यं चेदिराजः प्रतापवान्
भीमसेनमतिक्रुद्धं दृष्ट्वा भीमपराक्रमम् १८
मुञ्चैनं भीष्म पश्यन्तु यावदेनं नराधिपाः
मत्प्रतापाग्निनिर्दग्धं पतङ्गमिव वह्निना १९
ततश्चेदिपतेर्वाक्यं तच्छ्रुत्वा कुरुसत्तमः
भीमसेनमुवाचेदं भीष्मो मतिमतां वरः २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ३६

चत्वारिंशोऽध्यायः

भीष्म उवाच
चेदिराजकुले जातस्त्र्यक्ष एष चतुर्भुजः
रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च १
तेनास्य मातापितरौ त्रेसतुस्तौ सबान्धवौ
वैकृतं तच्च तौ दृष्ट्वा त्यागाय कुरुतां मतिम् २
ततः सभार्यं नृपतिं सामात्यं सपुरोहितम्
चिन्तासंमूढहृदयं वागुवाचाशरीरिणी ३
एष ते नृपते पुत्रः श्रीमाञ्जातो महाबलः
तस्मादस्मान्न भेतव्यमव्यग्रः पाहि वै शिशुम् ४
न चैवैतस्य मृत्युस्त्वं न कालः प्रत्युपस्थितः
मृत्युर्हन्तास्य शस्त्रेण स चोत्पन्नो नराधिप ५
संश्रुत्योदाहृतं वाक्यं भूतमन्तर्हितं ततः

पुत्रस्नेहाभिसंतप्ता जननी वाक्यमब्रवीत् ६
 येनेदमीरितं वाक्यं ममैव तनयं प्रति
 प्राञ्जलिस्तं नमस्यामि ब्रवीतु स पुनर्वचः ७
 श्रोतुमिच्छामि पुत्रस्य कोऽस्य मृत्युर्भविष्यति
 अन्तर्हितं ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः ८
 येनोत्सङ्गे गृहीतस्य भुजावभ्यधिकावुभौ
 पतिष्यतः क्षितितले पञ्चशीर्षाविवोरगौ ९
 तृतीयमेतद्बालस्य ललाटस्थं च लोचनम्
 निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति १०
 त्र्यक्षं चतुर्भुजं श्रुत्वा तथा च समुदाहृतम्
 धरण्यां पार्थिवाः सर्वे अभ्यागच्छन्दिदृक्षवः ११
 तान्पूजयित्वा संप्राप्तान्यथार्हं स महीपतिः
 एकैकस्य नृपस्याङ्गे पुत्रमारोपयत्तदा १२
 एवं राजसहस्राणां पृथक्त्वेन यथाक्रमम्
 शिशुरङ्गे समारूढो न तत्प्राप निदर्शनम् १३
 ततश्चेदिपुरं प्राप्तौ संकर्षणजनार्दनौ
 यादवौ यादवीं द्रष्टुं स्वसारं तां पितुस्तदा १४
 अभिवाद्य यथान्यायं यथाज्येष्ठं नृपांश्च तान्
 कुशलानामयं पृष्ट्वा निषण्णौ रामकेशवौ १५
 अभ्यर्चितौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यधिकं ततः
 पुत्रं दामोदरोत्सङ्गे देवी संन्यदधात्स्वयम् १६
 न्यस्तमात्रस्य तस्याङ्गे भुजावभ्यधिकावुभौ
 पेततुस्तच्च नयनं निममज्ज ललाटजम् १७
 तद्दृष्ट्वा व्यथितात्रस्ता वरं कृष्णमयाचत
 ददस्व मे वरं कृष्ण भयार्ताया महाभुज १८
 त्वं ह्यार्तानां समाश्वासो भीतानामभयंकरः
 पितृष्वसारं मा भैषीरित्युवाच जनार्दनः १९
 ददानि कं वरं किं वा करवाणि पितृष्वसः
 शक्यं वा यदि वाशक्यं करिष्यामि वचस्तव २०
 एवमुक्त्वा ततः कृष्णमब्रवीद्यदुनन्दनम्

शिशुपालस्यापराधान्क्षमेथास्त्वं महाबल २१

कृष्ण उवाच

अपराधशतं क्षाम्यं मया ह्यस्य पितृष्वसः

पुत्रस्य ते वधार्हाणां मा त्वं शोके मनः कृथाः २२

भीष्म उवाच

एवमेष नृपः पापः शिशुपालः सुमन्दधीः

त्वां समाह्वयते वीर गोविन्दवरदर्पितः २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ४०

एक चत्वारिंशोऽध्यायः

भीष्म उवाच

नैषा चेदिपतेर्बुद्धिर्यया त्वाह्वयतेऽच्युतम्

नूनमेष जगद्भर्तुः कृष्णस्यैव विनिश्चयः १

को हि मां भीमसेनाद्य क्षितावर्हति पार्थिवः

क्षेप्तुं दैवपरीतात्मा यथैष कुलपांसनः २

एष ह्यस्य महाबाहो तेजोशश्च हरेर्ध्रुवम्

तमेव पुनरादातुमिच्छत्पृथुयशा हरिः ३

येनैष कुरुशार्दूल शार्दूल इव चेदिराट्

गर्जत्यतीव दुर्बुद्धिः सर्वानस्मानचिन्तयन् ४

वैशम्पायन उवाच

ततो न ममृषे चैद्यस्तद्भीष्मवचनं तदा

उवाच चैनं संक्रुद्धः पुनर्भीष्ममथोत्तरम् ५

शिशुपाल उवाच

द्विषतां नोऽस्तु भीष्मैष प्रभावः केशवस्य यः

यस्य संस्तववक्ता त्वं बन्दिवत्सततोत्थितः ६

संस्तवाय मनो भीष्म परेषां रमते सदा

यदि संस्तौषि राज्ञस्त्वमिमं हित्वा जनार्दनम् ७

दरदं स्तुहि बाह्लीकमिमं पार्थिवसत्तमम्

जायमानेन येनेयमभवद्धारिता मही ८

वङ्गाङ्गविषयाध्यक्षं सहस्राक्षसमं बले

स्तुहि कर्णमिमं भीष्म महाचापविकर्षणम् ९
 द्रोणं द्रौणिं च साधु त्वं पितापुत्रौ महारथौ
 स्तुहि स्तुत्याविमौ भीष्म सततं द्विजसत्तमौ १०
 ययोरन्यतरो भीष्म संकुद्धः सचराचरम्
 इमां वसुमतीं कुर्यादशेषामिति मे मतिः ११
 द्रोणस्य हि समं युद्धे न पश्यामि नराधिपम्
 अश्वत्थाम्नस्तथा भीष्म न चैतौ स्तोतुमिच्छसि १२
 शल्यादीनपि कस्मात्त्वं न स्तौषि वसुधाधिपान्
 स्तवाय यदि ते बुद्धिर्वर्तते भीष्म सर्वदा १३
 किं हि शक्यं मया कर्तुं यद्वृद्धानां त्वया नृप
 पुरा कथयतां नूनं न श्रुतं धर्मवादिनाम् १४
 आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्तवः
 अनाचरितमार्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् १५
 यदस्तव्यमिमं शश्वन्मोहात्संस्तौषि भक्तितः
 केशवं तच्च ते भीष्म न कश्चिदनुमन्यते १६
 कथं भोजस्य पुरुषे वर्गपाले दुरात्मनि
 समावेशयसे सर्वं जगत्केवलकाम्यया १७
 अथ वैषा न ते भक्तिः प्रकृतिं याति भारत
 मयैव कथितं पूर्वं भूलिङ्गशकुनिर्यथा १८
 भूलिङ्गशकुनिर्नाम पार्श्वे हिमवतः परे
 भीष्म तस्याः सदा वाचः श्रूयन्तेऽथविगर्हिताः १९
 मा साहसमितीदं सा सततंवाशते किल
 साहसं चात्मनातीव चरन्ती नावबुध्यते २०
 सा हि मांसार्गलं भीष्म मुखात्सिंहस्य खादतः
 दन्तान्तरविलग्नं यत्तदादत्तेऽल्पचेतना २१
 इच्छतः सा हि सिंहस्य भीष्म जीवत्यसंशयम्
 तद्वत्त्वमप्यधर्मज्ञ सदा वाचः प्रभाषसे २२
 इच्छतां पार्थिवेन्द्राणां भीष्म जीवत्यसंशयम्
 लोकविद्विष्टकर्मा हि नान्योऽस्ति भवता समः २३
 वैशम्पायन उवाच

ततश्चेदिपतेः श्रुत्वा भीष्मः स कटुकं वचः
 उवाचेदं वचो राजंश्चेदिराजस्य शृणवतः २४
 इच्छतां किल नामाहं जीवाम्येषां महीक्षिताम्
 योऽह न गणयाम्येतांस्तृणानीव नराधिपान् २५
 एवमुक्ते तु भीष्मेण ततः संचुक्रुधुर्नृपाः
 केचिज्जहषिरे तत्र केचिद्भीष्मं जगहिरे २६
 केचिदूचुर्महेष्वासाः श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वचः
 पापोऽवलिप्तो वृद्धश्च नायं भीष्मोऽहति क्षमाम् २७
 हन्यतां दुर्मतिर्भीष्मः पशुवत्साध्वयं नृपैः
 सर्वैः समेत्य संरब्धैर्दह्यतां वा कटाग्निना २८
 इति तेषां वचः श्रुत्वा ततः कुरुपितामहः
 उवाच मतिमान्भीष्मस्तानेव वसुधाधिपान् २९
 उक्तस्योक्तस्य नेहान्तमहं समुपलक्ष्ये
 यत्तु वक्ष्यामि तत्सर्वं शृणुध्वं वसुधाधिपाः ३०
 पशुवद्घातनं वा मे दहनं वा कटाग्निना
 क्रियतां मूर्ध्नि वो न्यस्तं मयेदं सकलं पदम् ३१
 एष तिष्ठति गोविन्दः पूजितोऽस्माभिरच्युतः
 यस्य वस्त्वरते बुद्धिर्मरणाय स माधवम् ३२
 कृष्णमाह्वयतामद्य युद्धे शार्ङ्गगदाधरम्
 यावदस्यैव देवस्य देहं विशतु पातितः ३३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 ततः श्रुत्वैव भीष्मस्य चेदिराडुरुविक्रमः
 युयुत्सुर्वासुदेवेन वासुदेवमुवाच ह १
 आह्वये त्वां रणं गच्छ मया सार्धं जनार्दन
 यावदद्य निहन्मि त्वां सहितं सर्वपाण्डवैः २
 सह त्वया हि मे वध्याः पाण्डवाः कृष्ण सर्वथा
 नृपतीन्समतिक्रम्य यैरराजा त्वमर्चितः ३

ये त्वां दासमराजानं बाल्यादर्चन्ति दुर्मतिम्
 अनर्हमर्हवत्कृष्ण वध्यास्त इति मे मतिः
 इत्युक्त्वा राजशार्दूलस्तस्थौ गर्जन्नमर्षणः ४
 एवमुक्ते ततः कृष्णो मृदुपूर्वमिदं वचः
 उवाच पार्थिवान्सर्वास्तत्समक्षं च पाण्डवान् ५
 एष नः शत्रुरत्यन्तं पार्थिवाः सात्वतीसुतः
 सात्वतानां नृशंसात्मा न हितोऽनपकारिणाम् ६
 प्राग्ज्योतिषपुरं यातानस्माञ्ज्ञात्वा नृशंसकृत्
 अदहद्द्वारकामेष स्वस्त्रीयः सन्नराधिपाः ७
 क्रीडतो भोजराजन्यानेष रैवतके गिरौ
 हत्वा बद्ध्वा च तान्सर्वानुपायात्स्वपुरं पुरा ८
 अश्वमेधे हयं मेध्यमुत्सृष्टं रक्षिभिर्वृतम्
 पितुर्मे यज्ञविघ्नार्थमहरत्पापनिश्चयः ९
 सौवीरान्प्रतिपत्तौ च वभ्रोरेष यशस्विनः
 भार्यामभ्यहरन्मोहादकामां तामितो गताम् १०
 एष मायाप्रतिच्छन्नः करूषार्थे तपस्विनीम्
 जहार भद्रां वैशालद्यं मातुलस्य नृशंसकृत् ११
 पितृष्वसुः कृते दुःखं सुमहन्मर्षयाम्यहम्
 दिष्ट्या त्विदं सर्वराज्ञां संनिधावद्य वर्तते १२
 पश्यन्ति हि भवन्तोऽद्य मय्यतीव व्यतिक्रमम्
 कृतानि तु परोक्षं मे यानि तानि निबोधत १३
 इमं त्वस्य न शक्यामि क्षन्तुमद्य व्यतिक्रमम्
 अवलेपाद्धार्हस्य समग्रे राजमण्डले १४
 रुक्मिणयामस्य मूढस्य प्रार्थनासीन्मूर्षतः
 न च तां प्राप्तवान्मूढः शूद्रो वेदश्रुतिं यथा १५
 एवमादि ततः सर्वे सहितास्ते नराधिपाः
 वासुदेववचः श्रुत्वा चेदिराजं व्यगर्हयन् १६
 ततस्तद्वचनं श्रुत्वा शिशुपालः प्रतापवान्
 जहास स्वनवद्भासं प्रहस्येदमुवाचह १७
 मत्पूर्वा रुक्मिणीं कृष्ण संसत्सु परिकीर्तयन्

विशेषतः पार्थिवेषु व्रीडां न कुरुषे कथम् १८
 मन्यमानो हि कः सत्सु पुरुषः परिकीर्तयेत्
 अन्यपूर्वा स्त्रियं जातु त्वदन्यो मधुसूदन १९
 क्षम वा यदि ते श्रद्धा मा वा कृष्ण मम क्षम
 क्रुद्धाद्वापि प्रसन्नाद्वा किं मे त्वत्तो भविष्यति २०
 तथा ब्रुवत एवास्य भगवान्मधुसूदनः
 व्यपाहरच्छिरः क्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्षणः
 स पपात महाबाहुर्वज्राहत इवाचलः २१
 ततश्चेदिपतेर्देहात्तेजोऽग्र्य ददृशुर्नृपाः
 उत्पतन्तं महाराज गगनादिव भास्करम् २२
 ततः कमलपत्राक्षं कृष्णं लोकनमस्कृतम्
 ववन्दे तत्तदा तेजो विवेश च नराधिप २३
 तदद्भुतममन्यन्त दृष्ट्वा सर्वे महीक्षितः
 यद्विवेश महाबाहुं तत्तेजः पुरुषोत्तमम् २४
 अनभ्रे प्रववर्ष द्यौः पपात ज्वलिताशनिः
 कृष्णेन निहते चैद्ये चचाल च वसुन्धरा २५
 ततः केचिन्महीपाला नाब्रुवंस्तत्र किञ्चन
 अतीतवाक्पथे काले प्रेक्षमाणा जनार्दनम् २६
 हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यपीषन्नमर्षिताः
 अपरे दशनैरोष्ठानदशन्करोधमूर्च्छिताः २७
 रहस्तु केचिद्द्वार्ष्णीयं प्रशशंसुर्नराधिपाः
 केचिदेव तु संरब्धा मध्यस्थास्त्वपरेऽभवन् २८
 प्रहृष्टाः केशवं जग्मुः संस्तुवन्तो महर्षयः
 ब्राह्मणाश्च महात्मानः पार्थिवाश्च महाबलाः २९
 पाण्डवस्त्वब्रवीद्भ्रातृन्सत्कारेण महीपतिम्
 दमघोषात्मजं वीरं संसाधयत मा चिरम्
 तथा च कृतवन्तस्ते भ्रातुर्वै शासनं तदा ३०
 चेदीनामाधिपत्ये च पुत्रमस्य महीपतिम्
 अभ्यषिञ्चत्तदा पार्थः सह तैर्वसुधाधिपैः ३१
 ततः स कुरुराजस्य क्रतुः सर्वसमृद्धिमान्

यूनां प्रीतिकरो राजन्संबभौ विपुलौजसः ३२
 शान्तविघ्नः सुखारम्भः प्रभूतधनधान्यवान्
 अन्नवान्बहुभक्षश्च केशवेन सुरक्षितः ३३
 समापयामास च तं राजसूयं महाक्रतुम्
 तं तु यज्ञं महाबाहुरासमाप्तेर्जनार्दनः
 ररक्ष भागवाञ्छौरिः शार्ङ्गचक्रगदाधरः ३४
 ततस्त्ववभृथस्नातं धर्मराजं युधिष्ठिरम्
 समस्तं पार्थिवं क्षत्रमभिगम्येदमब्रवीत् ३५
 दिष्ट्या वर्धसि धर्मज्ञ साम्राज्यं प्राप्तवान्विभो
 आजमीढाजमीढानां यशः संवर्धितं त्वया
 कर्मणैतेन राजेन्द्र धर्मश्च सुमहान्कृतः ३६
 आपृच्छामो नरव्याघ्र सर्वकामैः सुपूजिताः
 स्वराष्ट्राणि गमिष्यामस्तवनुज्ञातुमर्हसि ३७
 श्रुत्वा तु वचनं राज्ञां धर्मराजो युधिष्ठिरः
 यथार्हं पूज्य नृपतीन्भ्रातृन्सर्वानुवाच ह ३८
 राजानः सर्व एवैते प्रीत्यास्मान्समुपागताः
 प्रस्थिताः स्वानि राष्ट्राणि मामापृच्छ्य परंतपाः
 तेऽनुव्रजत भद्रं वो विषयान्तं नृपोत्तमान् ३९
 भ्रातुर्वचनमाज्ञाय पाण्डवा धर्मचारिणः
 यथार्हं नृपमुख्यांस्तानेकैकं समनुवजन् ४०
 विराटमन्वयात्तूर्णं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान्
 धनञ्जयो यज्ञसेनं महात्मानं महारथः ४१
 भीष्मं च धृतराष्ट्रं च भीमसेनो महाबलः
 द्रोणं च ससुतं वीरं सहदेवो महारथः ४२
 नकुलः सुबलं राजन्सहपुत्रं समन्वयात्
 द्रौपदेयाः ससौभद्राः पार्वतीयान्महीपतीन् ४३
 अन्वगच्छंस्तथैवान्यान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभाः
 एवं संपूजितास्ते वै जग्मुर्विप्राश्च सर्वशः ४४
 गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सर्वेषु भरतर्षभ
 युधिष्ठिरमुवाचेदं वासुदेवः प्रतापवान् ४५

आपृच्छे त्वां गमिष्यामि द्वारकां कुरुनन्दन
 राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं दिष्ट्या त्वं प्राप्तवानसि ४६
 तमुवाचैवमुक्तस्तु धर्मराजमधुसूदनम्
 तव प्रसादाद्गोविन्द प्राप्तवानस्मि वै क्रतुम् ४७
 समस्तं पार्थिवं क्षत्रं त्वत्प्रसादाद्दशानुगम्
 उपादाय बलि मुख्यं मामेव समुपस्थितम् ४८
 न वयं त्वामृते वीर रंस्यामेह कथंचन
 अवश्यं चापि गन्तव्या त्वया द्वारवती पुरी ४९
 एवमुक्तः स धर्मात्मा युधिष्ठिरसहायवान्
 अभिगम्याब्रवीत्प्रीतः पृथां पृथुयशा हरिः ५०
 साम्राज्यं समनुप्राप्ताः पुत्रास्तेऽद्य पितृष्वसः
 सिद्धार्था वसुमन्तश्च सा त्वं प्रीतिमवाप्नुहि ५१
 अनुज्ञातस्त्वया चाहं द्वारकां गन्तुमुत्सहे
 सुभद्रां द्रौपदीं चैव सभाजयत केशवः ५२
 निष्क्रम्यान्तःपुराश्चैव युधिष्ठिरसहायवान्
 स्नातश्च कृतजप्यश्च ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ५३
 ततो मेघवरप्रख्यं स्यन्दनं वै सुकल्पितम्
 योजयित्वा महाराज दारुकः प्रत्युपस्थितः ५४
 उपस्थितं रथं दृष्ट्वा तार्क्ष्यप्रवरकेतनम्
 प्रदक्षिणमुपावृत्य समारुह्य महामनाः
 प्रययौ पुण्डरीकाक्षस्ततो द्वारवतीं पुरीम् ५५
 तं पद्भ्यामनुवव्राज धर्मराजो युधिष्ठिरः
 भ्रातृभिः सहितः श्रीमान्वासुदेवं महाबलम् ५६
 ततो मुहूर्तं संगृह्य स्यन्दनप्रवरं हरिः
 अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ५७
 अप्रमत्तः स्थितो नित्यं प्रजाः पाहि विशां पते
 पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिवाण्डजाः
 बान्धवास्त्वोपजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ५८
 कृत्वा परस्परेणैवं संविदं कृष्णपाण्डवौ
 अन्योन्यं समनुज्ञाप्य जग्मतुः स्वगृहान्प्रति ५९

गते द्वारवतीं कृष्णे सात्वतप्रवरे नृप
एको दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः
तस्यां सभायां दिव्यायामूषतुस्तौ नरर्षभौ ६०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ४२

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

वसन्दुर्योधनस्तस्यां सभायां भरतर्षभ
शनैर्ददर्श तां सर्वा सभां शकुनिना सह १
तस्यां दिव्यानभिप्रायान्ददर्श कुरुनन्दनः
न दृष्टपूर्वा ये तेन नगरे नागसाह्वये २
स कदाचित्सभामध्ये धार्तराष्ट्रो महीपतिः
स्फाटिकं तलमासाद्य जलमित्यभिशङ्कया ३
स्ववस्त्रोत्कर्षणं राजा कृतवान्बुद्धिमोहितः
दुर्मना विमुखश्चैव परिचक्राम तां सभाम् ४
ततः स्फाटिकतोयां वै स्फाटिकाम्बुजशोभिताम्
वापीं मत्वा स्थलमिति सवासाः प्रापतज्जले ५
जले निपतितं दृष्ट्वा किंकरा जहसुर्भृशम्
वासांसि च शुभान्यस्मै प्रददुः राजशासनात् ६
तथागतं तु तं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः
अर्जुनश्च यमौ चोभौ सर्वे ते प्राहसंस्तदा ७
नामर्षयत्ततस्तेषा मवहासममर्षणः
आकारं रक्षमाणस्तु न स तान्समुदैक्षत ८
पुनर्वसनमुत्क्षिप्य प्रतरिष्यन्निव स्थलम्
आरुरोह ततः सर्वे जहसुस्ते पुनर्जनाः ९
द्वारं च विवृताकारं ललाटेन समाहनत्
संवृतं चेति मन्वानो द्वारदेशादुपारमत् १०
एवं प्रलम्भान्विविधान्प्राप्य तत्र विशां पते
पाण्डवेयाभ्यनुज्ञातस्ततो दुर्योधनो नृपः ११
अप्रहृष्टेन मनसा राजसूये महाक्रतौ

प्रेक्ष्य तामद्भुतामृद्धिं जगाम गजसाह्वयम् १२
 पाण्डवश्रीप्रतप्तस्य ध्यानग्लानस्य गच्छतः
 दुर्योधनस्य नृपतेः पापा मतिरजायत १३
 पार्थान्सुमनसो दृष्ट्वा पार्थिवांश्च वशानुगान्
 कृत्स्नं चापि हितं लोकमाकुमारं कुरूद्वह १४
 महिमानं परं चापि पाण्डवानां महात्मनाम्
 दुर्योधनो धार्तराष्ट्रो विवर्णः समपद्यत १५
 स तु गच्छन्ननेकाग्रः सभामेवानुचिन्तयन्
 श्रियं च तामनुपमां धर्मराजस्य धीमतः १६
 प्रमत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्योधनस्तदा
 नाभ्यभाषत्सुबलजं भाषमाणं पुनः पुनः १७
 अनेकाग्रं तु तं दृष्ट्वा शकुनिः प्रत्यभाषत
 दुर्योधन कुतोमूलं निःश्वसन्निव गच्छसि १८
 दुर्योधन उवाच
 दृष्ट्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां युधिष्ठिरवशानुगाम्
 जितामस्त्रप्रतापेन श्वेताश्वस्य महात्मनः १९
 तं च यज्ञं तथाभूतं दृष्ट्वा पार्थस्य मातुल
 यथा शक्रस्य देवेषु तथाभूतं महाद्युते २०
 अमर्षेण सुसंपूर्णो दह्यमानो दिवानिशम्
 शुचिशुक्रागमे काले शुष्ये तोयमिवाल्पकम् २१
 पश्य सात्वतमुख्येन शिशुपालं निपातितम्
 न च तत्र पुमानात्सीकश्चित्तस्य पदानुगः २२
 दह्यमाना हि राजानः पाण्डवोत्थेन वह्निना
 क्षान्तवन्तोऽपराधं तं को हि तं क्षन्तुमर्हति २३
 वासुदेवेन तत्कर्म तथायुक्तं महत्कृतम्
 सिद्धं च पाण्डवेयानां प्रतापेन महात्मनाम् २४
 तथा हि रत्नान्यादाय विविधानि नृपा नृपम्
 उपतिष्ठन्ति कौन्तेयं वैश्या इव करप्रदाः २५
 श्रियं तथाविधां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमिव पाण्डवे
 अमर्षवशमापन्नो दह्येऽहमतथोचितः २६

वह्निमेव प्रवेक्ष्यामि भक्षयिष्यामि वा विषम्
 अपो वापि प्रवेक्ष्यामि न हि शक्ष्यामि जीवितुम् २७
 को हि नाम पुमाँल्लोके मर्षयिष्यति सत्त्ववान्
 सपत्नानृध्यतो दृष्ट्वा हानिमात्मन एव च २८
 सोऽह न स्त्री न चाप्यस्त्री न पुमान्नापुमानपि
 योऽह तां मर्षयाम्यद्य तादृशीं श्रियमागताम् २९
 ईश्वरत्वं पृथिव्याश्च वसुमत्तां च तादृशीम्
 यज्ञं च तादृशं दृष्ट्वा मादृशः को न संज्वरेत् ३०
 अशक्तश्चैक एवाहं तामाहर्तुं नृपश्रियम्
 सहायांश्च न पश्यामि तेन मृत्युं विचिन्तये ३१
 दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम्
 दृष्ट्वा कुन्तीसुते शुभ्रां श्रियं तामाहतां तथा ३२
 कृतो यत्नो मया पूर्वं विनाशे तस्य सौबल
 तच्च सर्वमतिक्रम्य स वृद्धोऽप्स्विव पङ्कजम् ३३
 तेन दैवं परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम्
 धार्तराष्ट्रा हि हीयन्ते पार्था वर्धन्ति नित्यशः ३४
 सोऽह श्रियं च तां दृष्ट्वा सभां तां च तथाविधाम्
 रक्षिभिश्चावहासं तं परितप्ये यथाग्निना ३५
 स मामभ्यनुजानीहि मातुलाद्य सुदुःखितम्
 अमर्षं च समाविष्टं धृतराष्ट्रे निवेदय ३६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ४३

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

शकुनिरुवाच

दुर्योधन न तेऽमर्षः कार्यः प्रति युधिष्ठिरम्
 भागधेयानि हि स्वानि पाण्डवा भुञ्जते सदा १
 अनेकैरभ्युपायैश्च त्वयारब्धाः पुरासकृत्
 विमुक्ताश्च नरव्याघ्रा भागधेयपुरस्कृताः २
 तैर्लब्धा द्रौपदी भार्या द्रुपदश्च सुतैः सह
 सहायः पृथिवीलाभे वासुदेवश्च वीर्यवान् ३

लब्धश्च नाभिभूतोऽथ पित्र्योऽश पृथिवीपते
विवृद्धस्तेजसा तेषां तत्र का परिदेवना ४
धनंजयेन गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी
लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तर्पयित्वा हुताशनम् ५
तेन कार्मुकमुख्येन बाहुवीर्येण चात्मनः
कृता वशे महीपालास्तत्र का परिदेवना ६
अग्निदाहान्मयं चापि मोक्षयित्वा स दानवम्
सभां तां कारयामास सव्यसाची परंतपः ७
तेन चैव मयेनोक्ताः किंकरा नाम राक्षसाः
वहन्ति तां सभां भीमास्तत्र का परिदेवना ८
यच्चासहायतां राजन्नुक्तवानसि भारत
तन्मिथ्या भ्रातरो हीमे सहायास्ते महारथाः ९
द्रोणस्तव महेष्वासः सह पुत्रेण धीमता
सूतपुत्रश्च राधेयो गौतमश्च महारथः १०
अहं च सह सोदर्यैः सौमदत्तिश्च वीर्यवान्
एतैस्त्वं सहितः सर्वैर्जय कृत्स्नां वसुन्धराम् ११
दुर्योधन उवाच
त्वया च सहितो राजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः
एतानेव विजेष्यामि यदि त्वमनुमन्यसे १२
एतेषु विजितेष्वद्य भविष्यति मही मम
सर्वे च पृथिवीपालाः सभा सा च महाधना १३
शकुनिरुवाच
धनंजयो वासुदेवो भीमसेनो युधिष्ठिरः
नकुलः सहदेवश्च द्रुपदश्च सहात्मजैः १४
नैते युधि बलाज्जेतुं शक्याः सुरगणैरपि
महारथा महेष्वासाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः १५
अहं तु तद्विजानामि विजेतुं येन शक्यते
युधिष्ठिरं स्वयं राजंस्तन्निबोध जुषस्व च १६
दुर्योधन उवाच
अप्रमादेन सुहृदामन्येषां च महात्मनाम्

यदि शक्या विजेतुं ते तन्ममाचक्ष्व मातुल १७

शकुनिरुवाच

द्यूतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम्
समाहूतश्च राजेन्द्रो न शक्यति निवर्तितुम् १८

देवने कुशलश्चाहं न मेऽस्ति सदृशो भुवि
त्रिषु लोकेषु कौन्तेयं तं त्वं द्यूते समाह्वय १९

तस्याक्षकुशलो राजन्नादास्येऽहमसंशयम्
राज्यं श्रियं च तां दीप्तां त्वदर्थं पुरुषर्षभ २०

इदं तु सर्वं त्वं राज्ञे दुर्योधन निवेदय

अनुज्ञातस्तु ते पित्रा विजेष्ये तं न संशयः २१

दुर्योधन उवाच

त्वमेव कुरुमुख्याय धृतराष्ट्राय सौबल

निवेदय यथान्यायं नाहं शक्ये निशंसितुम् २२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ४४

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

अनुभूय तु राज्ञस्तं राजसूयं महाक्रतुम्
युधिष्ठिरस्य नृपतेर्गान्धारीपुत्रसंयुतः १

प्रियकृन्मतमाज्ञाय पूर्वं दुर्योधनस्य तत्
प्रज्ञाचक्षुषमासीनं शकुनिः सौबलस्तदा २

दुर्योधनवचः श्रुत्वा धृतराष्ट्रं जनाधिपम्
उपगम्य महाप्राज्ञं शकुनिर्वाक्यमब्रवीत् ३

दुर्योधनो महाराज विवर्णो हरिणः कृशः
दीनश्चिन्तापरश्चैव तद्विद्धि भरतर्षभ ४

न वै परीक्षसे सम्यगसह्यं शत्रुसंभवम्
ज्येष्ठपुत्रस्य शोकं त्वं किमर्थं नावबुध्यसे ५

धृतराष्ट्र उवाच

दुर्योधन कुतोमूलं भृशमार्तोऽसि पुत्रक

श्रोतव्यश्चेन्मया सोऽथो ब्रूहि मे कुरुनन्दन ६

अयं त्वां शकुनिः प्राह विवर्णं हरिणं कृशम्
 चिन्तयंश्च न पश्यामि शोकस्य तव संभवम् ७
 एश्वर्यं हि महत्पुत्र त्वयि सर्वं समर्पितम्
 भ्रातरः सुहृदश्चैव नाचरन्ति तवाप्रियम् ८
 आच्छादयसि प्रावारानश्नासि पिशितौदनम्
 आजानेया वहन्ति त्वां केनासि हरिणः कृशः ९
 शयनानि महार्हाणि योषितश्च मनोरमाः
 गुणवन्ति च वेश्मानि विहाराश्च यथासुखम् १०
 देवानामिव ते सर्वं वाचि बद्धं न संशयः
 स दीन इव दुर्धर्षः कस्माच्छोचसि पुत्रक ११
 दुर्योधन उवाच
 अश्नाम्याच्छादये चाहं यथा कुपुरुषस्तथा
 अमर्षं धारये चोग्रं तितिक्षन्कालपर्ययम् १२
 अमर्षणःस्वाः प्रकृतीरभिभूय परे स्थिताः
 क्लेशान्मुमुक्षुः परजान्स वै पुरुष उच्यते १३
 संतोषो वै श्रियं हन्ति अभिमानश्च भारत
 अनुक्रोशभये चोभे यैर्वृतो नाश्नुते महत् १४
 न मामवति तद्भक्तं श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरे
 ज्वलन्तीमिव कौन्तेये विवर्णकरणीं मम १५
 सपत्नानृध्यतोऽत्मानं हीयमानं निशाम्य च
 अदृश्यामपि कौन्तेये स्थितां पश्यन्निवोद्यताम्
 तस्मादहं विवर्णश्च दीनश्च हरिणः कृशः १६
 अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः
 त्रिंशद्दासीक एकैको यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः १७
 दशान्यानि सहस्राणि नित्यं तत्रान्नमुत्तमम्
 भुञ्जते रुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने १८
 कदलीमृगमोकानि कृष्णश्यामारुणानि च
 काम्बोजः प्राहिणोत्तस्मै परार्घ्यानपिकम्बलान् १९
 रथयोषिद्गवाश्वस्य शतशोऽथ सहस्रशः
 त्रिंशतं चोष्ट्रवामीनां शतानि विचरन्त्युत २०

पृथग्विधानि रत्नानि पार्थिवाः पृथिवीपते
 आहरन्करतुमुख्येऽस्मिन्कुन्तीपुत्राय भूरिशः २१
 न क्वचिद्धि मया दृष्टस्तादृशो नैव च श्रुतः
 यादृग्धनागमो यज्ञे पाण्डुपुत्रस्य धीमतः २२
 अपर्यन्तं धनौघं तं दृष्ट्वा शत्रोरहं नृप
 शर्म नैवाधिगच्छामि चिन्तयानोऽनिशं विभो २३
 ब्राह्मणा वाटधानाश्च गोमन्तः शतसंघशः
 त्रैखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः २४
 कमण्डलूनुपादाय जातरूपमयाञ्शुभान्
 एवं बलि समादाय प्रवेशं लेभिरे ततः २५
 यत्रैव मधु शक्राय धारयन्त्यमरस्त्रियः
 तदस्मै कांस्यमाहार्षीद्वारुणं कलशोदधिः २६
 शैक्यं रुक्मसहस्रस्य बहुब्रविभूषितम्
 दृष्ट्वा च मम तत्सर्वं ज्वररूपमिवाभवत् २७
 गृहीत्वा तत्तु गच्छन्ति समुद्रौ पूर्वदक्षिणौ
 तथैव पश्चिमं यान्ति गृहीत्वा भरतर्षभ २८
 उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः
 इदं चाद्भुतमत्रासीत्तन्मे निगदतः शृणु २९
 पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणां परिविष्यताम्
 स्थापिता तत्र संज्ञाभूच्छङ्खो ध्मायति नित्यशः ३०
 मुहुर्मुहुः प्रणदतस्तस्य शङ्खस्य भारत
 उत्तमं शब्दमश्रौषं ततो रोमाणि मेऽहषन् ३१
 पार्थिवैर्बहुभिः कीर्णमुपस्थानं दिदृक्षुभिः
 सर्वरत्नान्युपादाय पार्थिवा वै जनेश्वर ३२
 यज्ञे तस्य महाराज पाण्डुपुत्रस्य धीमतः
 वैश्या इव महीपाला द्विजातिपरिवेषकाः ३३
 न सा श्रीदेवराजस्य यमस्य वरुणस्य वा
 गुह्यकाधिपतेर्वापि या श्री राजन्युधिष्ठिरे ३४
 तां दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रस्य श्रियं परमिकामहम्
 शान्तिं न परिगच्छामि दह्यमानेन चेतसा ३५

शकुनिरुवाच

यामेतामुत्तमां लक्ष्मीं दृष्टवानसि पाण्डवे
तस्याः प्राप्ताबुपायं मे शृणु सत्यपराक्रम ३६
अहमक्षेष्वभिज्ञातः पृथिव्यामपि भारत
हृदयज्ञः पणञ्च विशेषज्ञश्च देवने ३७
द्यूतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम्
आहूतश्चैष्यति व्यक्तं दीव्यावेत्याह्वयस्व तम् ३८
वैशम्पायन उवाच

एवमुक्तः शकुनिना राजा दुर्योधनस्तदा
धृतराष्ट्रमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ३९
अयमुत्सहते राजञ्छ्रियमाहर्तुमक्षवित्
द्यूतेन पाण्डुपुत्रस्य तदनुज्ञातुमर्हसि ४०
धृतराष्ट्र उवाच

क्षत्ता मन्त्री महाप्राज्ञः स्थितो यस्यास्मि शासने
तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ४१
स हि धर्मं पुरस्कृत्य दीर्घदर्शी परं हितम्
उभयोः पक्षयोर्युक्तं वक्ष्यत्यर्थविनिश्चयम् ४२
दुर्योधन उवाच

निवर्तयिष्यति त्वासौ यदि क्षत्ता समेष्यति
निवृत्ते त्वयि राजेन्द्र मरिष्येऽहमसंशयम् ४३
स मयि त्वं मृते राजन्विदुरेण सुखी भव
भोक्ष्यसे पृथिवीं कृत्स्नां किं मया त्वं करिष्यसि ४४
वैशम्पायन उवाच

आर्तवाक्यं तु तत्तस्य प्रणयोक्तं निशम्य सः
धृतराष्ट्रोऽब्रवीत्प्रेष्यान्दुर्योधनमते स्थितः ४५
स्थूणासहस्रैर्बृहतीं शतद्वारां सभां मम
मनोरमां दर्शनीयामाशु कुर्वन्तु शिल्पिनः ४६
ततः संस्तीर्य रत्नैस्तामक्षानावाप्य सर्वशः
सुकृतां सुप्रवेशां च निवेदयत मे शनैः ४७
दुर्योधनस्य शान्त्यर्थमिति निश्चित्य भूमिपः

धृतराष्ट्रो महाराज प्राहिणोद्विदुराय वै ४८
 अपृष्ट्वा विदुरं ह्यस्य नाशीत्कश्चिद्विनिश्चयः
 द्यूतदोषांश्च जानन्स पुत्रस्त्रेहादकृष्यत ४९
 तच्छ्रुत्वा विदुरो धीमान्कलिद्वारमुपस्थितम्
 विनाशमुखमुत्पन्नं धृतराष्ट्रमुपाद्रवत् ५०
 सोऽभिगम्य महात्मानं भ्राता भ्रातरमग्रजम्
 मूर्ध्ना प्रणम्य चरणाविदं वचनमब्रवीत् ५१
 नाभिनन्दामि ते राजन्व्यवसायमिमं प्रभो
 पुत्रैर्भेदो यथा न स्याद्द्यूतहेतोस्तथा कुरु ५२
 धृतराष्ट्र उवाच

क्षतः पुत्रेषु पुत्रैर्मे कलहो न भविष्यति
 दिवि देवाः प्रसादं नः करिष्यन्ति न संशयः ५३
 अशुभं वा शुभं वापि हितं वायदि वाहितम्
 प्रवर्ततां सुहृद्द्यूतं दिष्टमेतन्न संशयः ५४
 मयि संनिहिते चैव भीष्मे च भरतर्षभे
 अनयो दैवविहितो न कथंचिद्भविष्यति ५५
 गच्छ त्वं रथमास्थाय ह्यैर्वातसमैर्जवे
 खाण्डवप्रस्थमद्यैव समानय युधिष्ठिरम् ५६
 न वार्यो ब्यवसायो मे विदुरैतद्ब्रवीमि ते
 दैवमेव परमन्ये येनैतदुपपद्यते ५७
 इत्युक्तो विदुरो धीमान्नैदमस्तीति चिन्तयन्
 आपगेयं महाप्राज्ञमभ्यगच्छत्सुदुःखितः ५८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ४५

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

जनमेजय उवाच
 कथं समभवद्द्यूतं भ्रातृणां तन्महात्ययम्
 यत्र तद्व्यसनं प्राप्तं पाण्डवैर्मे पितामहैः १
 के च तत्र सभास्तारा राजानो ब्रह्मवित्तम
 के चैनमन्वमोदन्त के चैनं प्रत्यषेधयन् २

विस्तरेणैतदिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज
मूलं ह्येतद्विनाशस्य पृथिव्या द्विजसत्तम ३
सूत उवाच

एवमुक्तस्तदा राज्ञा व्यासशिष्यः प्रतापवान्
आचचक्षे यथावृत्तं तत्सर्वं सर्ववेदवित् ४
वैशम्पायन उवाच

शृणु मे विस्तरेणैमां कथां भरतसत्तम
भूय एव महाराज यदि ते श्रवणे मतिः ५
विदुरस्य मतं ज्ञात्वा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः
दुर्योधनमिदं वाक्यमुवाच विजने पुनः ६
अलं द्यूतेन गान्धारे विदुरो न प्रशंसति
नह्यसौ सुमहाबुद्धिरहितं नो वदिष्यति ७
हितं हि परमं मन्ये विदुरो यत्प्रभाषते
क्रियतां पुत्र तत्सर्वमेतन्मन्ये हितं तव ८
देवर्षिर्वासवगुरुर्देवराजाय धीमते
यत्प्राह शास्त्रं भगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ९
तद्वेद विदुरः सर्वं सरहस्यं महाकविः
स्थितश्च वचने तस्य सदाहमपि पुत्रक १०
विदुरो वाऽपि मेधावी कुरूणां प्रवरो मतः
उद्धवो वा महाबुद्धिर्वृष्णीनामर्चितो नृप ११
द्यूतेन तदलं पुत्र द्यूते भेदो हि दृश्यते
भेदे विनाशो राज्यस्य तत्पुत्र परिवर्जय १२
पित्रा मात्रा च पुत्रस्य यद्वै कार्यं परं स्मृतम्
प्राप्तस्त्वमसि तत्तात पितृपैतामहं पदम् १३
अधीतवान्कृती शास्त्रे लालितः सततं गृहे
भ्रातृज्येष्ठः स्थितो राज्ये विन्दसे किं न शोभनम् १४
पृथग्जनैरलभ्यं यद्भोजनाच्छादनं परम्
तत्प्राप्तोऽसि महाबाहो कस्माच्छोचसि पुत्रक १५
स्फीतराष्ट्रं महाबाहो पितृपैतामहं महत्
नित्यमाज्ञापयन्भासि दिवि देवेश्वरो यथा १६

तस्य ते विदितप्रज्ञ शोकमूलमिदं कथम्
 समुत्थितं दुःखतरं तन्मे शंसितुमर्हसि १७
 दुर्योधन उवाच
 आशनाम्याच्छादयामीति प्रपश्यन्पापपूरुषः
 नामर्षं कुरुते यस्तु पुरुषः सोऽधमः स्मृतः १८
 न मां प्रीणाति राजेन्द्र लक्ष्मीः साधारणा विभो
 ज्वलितामिव कौन्तेये श्रियं दृष्ट्वा च विव्यथे १९
 सर्वा हि पृथिवीं दृष्ट्वा युधिष्ठिरवशानुगाम्
 स्थिरोऽस्मि योऽह जीवामि दुःखादेतद्ब्रवीमि ते २०
 आवर्जिता इवाभान्ति निघ्नाश्चैत्रकिकौकुराः
 कारस्करा लोहजङ्घा युधिष्ठिरनिवेशने २१
 हिमवत्सागराऽनूपाः सर्वरत्नाकरास्तथा
 अन्त्याः सर्वे पर्युदस्ता युधिष्ठिरनिवेशने २२
 ज्येष्ठोऽयमिति मां मत्वा श्रेष्ठश्चेति विशां पते
 युधिष्ठिरेण सत्कृत्य युक्तो रत्नपरिग्रहे २३
 उपस्थितानां रत्नानां श्रेष्ठानामर्घहारिणाम्
 नादृश्यत परः प्रान्तो नापरस्तत्र भारत २४
 न मे हस्तः समभवद्वसु तत्प्रतिगृह्णतः
 प्रातिष्ठन्त मयि श्रान्ते गृह्य दूराहतं वसु २५
 कृतां बिन्दुसरोरत्नैर्मयेन स्फाटिकच्छदाम्
 अपश्यं नलिनीं पूर्णामुदकस्येव भारत २६
 वस्त्रमुत्कर्षति मयि प्राहसत्स वृकोदरः
 शत्रोर्त्रृद्धिविशेषेण विमूढं रत्नवर्जितम् २७
 तत्र स्म यदि शक्तः स्यां पातयेऽय वृकोदरम्
 सपत्नेनाऽवहासो हि स मां दहति भारत २८
 पुनश्च तादृशीमेव वापीं जलजशालिनीम्
 मत्वा शिलासमां तोये पतितोऽस्मि नराधिप २९
 तत्र मां प्राहसत्कृष्णः पार्थेन सह सस्वनम्
 द्रौपदी च सह स्त्रीभिर्व्यथयन्ती मनो मम ३०
 क्लिन्नवस्त्रस्य तु जले किंकरा राजचोदिताः

ददुर्वासांसि मेऽन्यानि तच्च दुःखतरं मम ३१
 प्रलम्भं च शृणुष्वान्यं गदतो मे नराधिप
 अद्वारेण विनिर्गच्छन्द्वारसंस्थानरूपिणा
 अभिहत्य शिलां भूयो ललाटेनास्मि विक्षतः ३२
 तत्र मां यमजौ दूरादालोक्य ललितौ किल
 बाहुभिः परिगृह्णीतां शोचन्तौ सहितावुभौ ३३
 उवाच सहदेवस्तु तत्र मां विस्मयन्निव
 इदं द्वारमितो गच्छ राजन्निति पुनः पुनः ३४
 नामधेयानि रत्नानां पुरस्तान्न श्रुतानि मे
 यानि दृष्टानि मे तस्यां मनस्तपति तच्च मे ३५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ४६

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्योधन उवाच
 यन्मया पाण्डवानां तु दृष्टं तच्छृणु भारत
 आहतं भूमिपालैर्हि वसु मुख्यं ततस्ततः १
 न विन्दे दृढमात्मानं दृष्ट्वाहं तदरेर्धनम्
 फलतो भूमितो वापि प्रतिपद्यस्व भारत २
 एण्डाश्चैलान्वार्षदंशाञ्जातरूपपरिष्कृतान्
 प्रावाराजिनमुख्यांश्च काम्बोजः प्रददौ वसु ३
 अश्वांस्तित्तिरिक्त्वाषांस्त्रिशतं शुकनासिकान्
 उष्ट्रवामीस्त्रिशतं च पुष्टाः पीलुशमीङ्गुदैः ४
 गोवासना ब्राह्मणाश्च दासमीयाश्च सर्वशः
 प्रीत्यर्थं ते महाभागा धर्मराज्ञो महात्मनः
 त्रिखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ५
 कमण्डलूनुपादाय जातरूपमयाञ्शुभान्
 एवं बलि प्रदायाथ प्रवेशं लेभिरे ततः ६
 शतं दासीसहस्राणां कार्पासिकनिवासिनाम्
 श्यामास्तन्व्यो दीर्घकेश्यो हेमाभरणभूषिताः
 शूद्रा विप्रोत्तमार्हाणि राङ्गवान्यजिनानि च ७

बलि च कृत्स्नमादाय भरुकच्छनिवासिनः
 उपनिन्युर्महाराज हयान्गान्धारदेशजान् ८
 इन्द्रकृष्टैर्वर्तयन्ति धान्यैर्नदीमुखैश्च ये
 समुद्रनिष्कुटे जाताः परिसिन्धु च मानवाः ९
 ते वैरामाः पारदाश्च वङ्गाश्च कितवैः सह
 विविधं बलिमादाय रत्नानि विविधानि च १०
 अजाविकं गोहिरण्यं खरोष्ट्रं फलजं मधु
 कम्बलान्विविधांश्चैव द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ११
 प्रागज्योतिषाधिपः शूरो म्लेच्छानामधिपो बली
 यवनैः सहितो राजा भगदत्तो महारथः १२
 आजानेयान्हयाञ्शीघ्रा नादायानिलरंहसः
 बलि च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठति वारितः १३
 अश्मसारमयं भाण्डं शुद्धदन्तत्सरूनसीन्
 प्रागज्योतिषाऽथ तद्दत्त्वा भगदत्तोऽब्रजत्तदा १४
 द्वयक्षांस्त्र्यक्षाल्ललाटाक्षान्नानादिग्भ्यः समागतान्
 औष्णीषाननिवासांश्च बाहुकान्पुरुषादकान् १५
 एकपादांश्च तत्राहमपश्यं द्वारि वारितान्
 बल्यर्थं ददतस्तस्मै हिरण्यं रजतं बहु १६
 इन्द्रगोपकवर्णाभाञ्शुक वर्णान्मनोजवान्
 तथैवेन्द्रायुधनिभान्सन्ध्याभ्र सदृशानपि १७
 अनेकवर्णानारणयान्गृहीत्वाश्चान्मनोजवान्
 जातरूपमनर्घ्यं च ददुस्तस्यैकपादकाः १८
 चीनान्हूणाञ्शकानोड्रान्पर्वतान्तरवासिनः
 वाष्णीयान्हारहूणांश्च कृष्णान्हैमवतांस्तथा १९
 न पारयाम्यभिगतान्विविधान्द्वारि वारितान्
 बल्यर्थं ददतस्तस्य नानारूपाननेकशः २०
 कृष्णग्रीवान्महाकायान्नासभाञ्शतपातिनः
 आहार्षुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षु विश्रुतान् २१
 प्रमाणरागस्पर्शाढ्यं बाह्वीचीनसमुद्भवम्
 और्णं च राङ्गवं चैव कीटजं पट्टजं तथा २२

कुट्टीकृतं तथैवान्यत्कमलाभं सहस्रशः
 श्लक्ष्णं वस्त्रमकार्पासमाविकं मृदु चाजिनम् २३
 निशितांश्चैव दीर्घासीनृष्टिशक्तिपरश्वधान्
 अपरान्तसमुद्भूतांस्तथैव परशूज्जितान् २४
 रसान्गन्धांश्च विविधान्नानि च सहस्रशः
 बलि च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः २५
 शकास्तुखाराः कङ्काश्च रोमशाः शृङ्गिणो नराः
 महागमान्दूरगमान्गणितानर्बुदं हयान् २६
 कोटिशश्चैव बहुशः सुवर्णं पद्मसंमितम्
 बलिमादाय विविधं द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः २७
 आसनानि महार्हाणि यानानि शयनानि च
 मणिकाञ्चनचित्राणि गजदन्तमयानि च २८
 रथांश्चविविधाकाराञ्जातरूपपरिष्कृतान्
 हयैर्विनीतैः संपन्नान्वैयाघ्रपरिवारणान् २९
 विचित्रांश्च परिस्तोमान्नानि च सहस्रशः
 नाराचानर्धनाराचाञ्जशस्त्राणि विविधानि च ३०
 एतद्दत्त्वा महद्द्रव्यं पूर्वदेशाधिपा नृपः
 प्रविष्टो यज्ञसदनं पाण्डवस्य महात्मनः ३१
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

दुर्योधन उवाच
 दायं तु तस्मै विविधं शृणु मे गदतोऽनघ
 यज्ञार्थं राजभिर्दत्तं महान्तं धनसंचयम् १
 मेरुमन्दरयोर्मध्ये शैलोदामभितो नदीम्
 ये ते कीचकवेणूनां छायां रम्यामुपासते २
 खशा एकाशनाज्योहाः प्रदरा दीर्घवेणवः
 पशुपाश्च कुणिन्दाश्च तङ्गणाः परतङ्गणाः ३
 ते वै पिपीलिकं नाम वरदत्तं पिपीलिकैः
 जातरूपं द्रोणमेयमहार्षुः पुञ्जशो नृपाः ४

कृष्णाल्लंलामांश्चमराञ्शुक्लांश्चान्याञ्शशिप्रभान्
 हिमवत्पुष्पजं चैव स्वादु क्षौद्रं तथा बहु ५
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्चाप्यपोढं माल्यमम्बुभिः
 उत्तरादपि कैलासादोषधीः सुमहाबलाः ६
 पार्वतीया बलि चान्यमाहृत्य प्रणताः स्थिताः
 अजातशत्रोर्नृपतेर्द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ७
 ये परार्धे हिमवतः सूर्योदयगिरौ नृपाः
 वारिषेण समुद्रान्ते लोहित्यमभितश्च ये
 फलमूलाशना ये च किराताश्चर्मवाससः ८
 चन्दनागुरुकाष्ठानां भारान्कालीयकस्य च
 चर्मरत्नसुवर्णानां गन्धानां चैव राशयः ९
 कैरातिकानामयुतं दासीनां च विशां पते
 आहृत्य रमणीयार्थादूरन्जान्मृगपक्षिणः १०
 निचितं पर्वतेभ्यश्च हिरण्यं भूरिवर्चसम्
 बलि च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ११
 कायव्या दरदा दार्याः शूरा वैयमकास्तथा
 औदुम्बराः दुर्विभागाः पारदा बाह्लिकैः सह १२
 काश्मीरा कुन्दमानाश्च पौरका हंसकायनाः
 शिबित्रिगर्तयौधेया राजन्या मद्रकेकयाः १३
 अम्बुष्ठाः कौकुरास्तादर्या वस्त्रपाः पह्लवैः सह
 वसातयः समौलेयाः सह क्षुद्रकमालवैः १४
 शौरिडकाः कुक्कुराश्चैव शकाश्चैव विशां पते
 अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च शानवत्या गयास्तथा १५
 सुजातयः श्रेणिमन्तः श्रेयांसः शस्त्रपाणयः
 आहार्षुः क्षत्रिया वित्तं शतशोऽजातशत्रवे १६
 वङ्गा कलिङ्गपतयस्ताम्रलिप्ताः सपुण्ड्रकाः
 दुकूलं कौशिकं चैव पत्रोर्णं प्रावरानपि १७
 तत्र स्म द्वारपालैस्ते प्रोच्यन्ते राजशासनात्
 कृतकाराः सुबलयस्ततो द्वारमवाप्स्यथ १८
 ईषादन्तान्हेमकक्षान्पद्म वर्णान्कुथावृतान्

शैलाभान्नित्यमत्तांश्च अभितः काम्यकं सरः १६
 दत्त्वैकैको दशशतान्कुञ्जराङ्कवचावृतान्
 क्षमावतः कुलीनांश्च द्वारेण प्राविशंस्ततः २०
 एते चान्ये च बहवो गणा दिग्भ्यः समागताः
 अन्यैश्चोपाहतान्यत्र रत्नानीह महात्मभिः २१
 राजा चित्ररथो नाम गन्धर्वो वासवानुगः
 शतानि चत्वार्यददद्धयानां वातरंहसाम् २२
 तुम्बुरुस्तु प्रमुदितो गन्धर्वो वाजिनां शतम्
 आम्रपत्रसवर्णानामददद्धेममालिनाम् २३
 कृती तु राजा कौरव्य शूकराणां विशां पते
 अददद्गजरत्नानां शतानि सुबहून्यपि २४
 विराटेन तु मत्स्येन बल्यर्थं हेममालिनाम्
 कुञ्जराणां सहस्रे द्वे मत्तानां समुपाहते २५
 पांशुराष्ट्राद्वसुदानो राजा षड्विंशतिं गजान्
 अश्वानां च सहस्रे द्वे राजन्काञ्चनमालिनाम् २६
 जवसत्त्वोपपन्नानां वयस्थानां नराधिप
 बलि च कृत्स्नमादाय पाण्डवेभ्यो न्यवेदयत् २७
 यज्ञसेनेन दासीनां सहस्राणि चतुर्दश
 दासानामयुतं चैव सदाराणां विशां पते २८
 गजयुक्ता महाराज रथाः षड्विंशतिस्तथा
 राज्यं च कृत्स्नं पार्थेभ्यो यज्ञार्थं वै निवेदितम् २९
 समुद्रसारं वैडूर्यं मुक्ताः शङ्खास्तथैव च
 शतशश्च कुथांस्तत्र सिंहलाः समुपाहरन् ३०
 संवृता मणिचीरैस्तु श्यामास्ताम्रान्तलोचनाः
 तान्गृहीत्वा नरास्तत्र द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ३१
 प्रीत्यर्थं ब्राह्मणाश्चैव क्षत्रियाश्च विनिर्जिताः
 उपाजहुर्विशश्चैव शूद्राः शुश्रूषवोऽपि च
 प्रीत्या च बहुमानाञ्च अभ्यगच्छन्युधिष्ठिरम् ३२
 सर्वे म्लेच्छाः सर्ववर्णा आदिमध्यान्तजास्तथा
 नानादेशसमुत्थैश्च नानाजातिभिरागतैः

पर्यस्त इव लोकोऽय युधिष्ठिरनिवेशने ३३
 उच्चावचानुपग्राहान्राजभिः प्रहितान्बहून्
 शत्रूणां पश्यतो दुःखान्मुमूर्षा मेऽद्य जायते ३४
 भृत्यास्तु ये पाण्डवानां तांस्ते वक्ष्यामि भारत
 येषामामं च पक्वं च संविधत्ते युधिष्ठिरः ३५
 अयुतं त्रीणि पद्मानि गजारोहाः ससादिनः
 रथानामर्बुदं चापि पादाता बहवस्तथा ३६
 प्रमीयमाणमारब्धं पच्यमानं तथैव च
 विसृज्यमानं चान्यत्र पुण्याहस्वन एव च ३७
 नाभुक्तवन्तं नाहृष्टं नासुभिन्नं कथंचन
 अपश्यं सर्ववर्णानां युधिष्ठिरनिवेशने ३८
 अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः
 त्रिंशद्दासीक एकैको यान्बिभर्ति युधिष्ठिरः
 सुप्रीताः परितुष्टाश्च तेऽप्याशंसन्त्यरिद्वयम् ३९
 दशान्यानि सहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम्
 भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने ४०
 भुक्ताभुक्तं कृताकृतं सर्वमाकुब्जवामनम्
 अभुञ्जाना याज्ञसेनी प्रत्यवैक्षद्विशां पते ४१
 द्वौ करं न प्रयच्छेतां कुन्तीपुत्राय भारत
 वैवाहिकेन पाञ्चालाः सख्येनान्धकवृष्णयः ४२
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८

एकोन पञ्चाशोऽध्यायः

दुर्योधन उवाच
 आर्यास्तु ये वै राजानः सत्यसन्धा महाव्रताः
 पर्याप्तविद्या वक्तारो वेदान्तावभृथाप्लुताः १
 धृतिमन्तो हीनिषेधा धर्मात्मानो यशस्विनः
 मूर्धाभिषिक्तास्ते चैनं राजानः पर्युपासते २
 दक्षिणार्थं समानीता राजभिः कांस्यदोहनाः
 आरण्या बहुसाहस्रा अपश्यंस्तत्र तत्र गाः ३

आजहुस्तत्र सत्कृत्य स्वयमुद्यम्य भारत
 अभिषेकार्थमव्यग्रा भारडमुच्चावचं नृपाः ४
 बाह्मीको रथमाहार्षीज्जाम्बूनदपरिष्कृतम्
 सुदक्षिणस्तं युयुजे श्वेतैः काम्बोजजैर्हयैः ५
 सुनीथोऽप्रतिमं तस्य अनुकर्षं महायशाः
 ध्वजं चेदिपतिः क्षिप्रमहार्षीत्स्वयमुद्यतम् ६
 दाक्षिणात्यः संनहनं स्रगुष्णीषे च मागधः
 वसुदानो महेष्वासो गजेन्द्रं षष्टिहायनम् ७
 मत्स्यस्त्वक्षानवाबध्नादेकलव्य उपानहौ
 आवन्त्यस्त्वभिषेकार्थमापो बहुविधास्तथा ८
 चेकितान उपासङ्गं धनुः काश्य उपाहरत्
 असिं रुक्मत्सरं शल्यः शैक्यं काञ्चनभूषणम् ९
 अभ्यषिंचत्ततो धौम्यो व्यासश्च सुमहातपाः
 नारदं वै पुरस्कृत्य देवलं चासितं मुनिम् १०
 प्रीतिमन्त उपातिष्ठन्नभिषेकं महर्षयः
 जामदग्न्येन सहितास्तथान्ये वेदपारगाः ११
 अभिजग्मुर्महात्मानं मन्त्रवद्भूरिदक्षिणम्
 महेन्द्रमिव देवेन्द्रं दिवि सप्तर्षयो यथा १२
 अधारयच्छत्रमस्य सात्यकिः सत्यविक्रमः
 धनञ्जयश्च व्यजने भीमसेनश्च पाण्डवः १३
 उपागृह्णाद्यमिन्द्राय पुराकल्पे प्रजापतिः
 तमस्मै शङ्खमाहार्षीद्वारुणं कलशोदधिः १४
 सित्तं निष्कसहस्रेण सुकृतं विश्वकर्मणा
 तेनाभिषिक्तः कृष्णेन तत्र मे कश्मलोऽभवत् १५
 गच्छन्ति पूर्वादपरं समुद्रं चापि दक्षिणम्
 उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः १६
 तत्र स्म दध्मुः शतशः शङ्खान्मङ्गल्यकारणात्
 प्राणदंस्ते समाध्मातास्तत्र रोमाणि मेऽहृषन् १७
 प्रणताभूमिपाश्चापि पेतुर्हीनाः स्वतेजसा
 धृष्टद्युम्नः पाण्डवाश्च सात्यकिः केशवोऽष्टमः १८

सत्त्वस्थाः शौर्यसंपन्ना अन्योन्यप्रियकारिणः
 विसंज्ञान्भूमिपान्दृष्ट्वा मां च ते प्राहसंस्तदा १६
 ततः प्रहृष्टो बीभत्सुः प्रादाद्धेमविषाणिनाम्
 शतान्यनडुहां पञ्च द्विजमुख्येषु भारत २०
 नैवं शम्बरहन्ताभूद्यौवनाश्वो मनुर्न च
 न च राजा पृथुर्वैन्यो न चाप्यासीद्भगीरथः २१
 यथातिमात्रं कौन्तेयः श्रिया परमया युतः
 राजसूयमवाप्यैवं हरिश्चन्द्र इव प्रभुः २२
 एतां दृष्ट्वा श्रियं पार्थे हरिश्चन्द्रे यथा विभो
 कथं नु जीवितं श्रेयो मम पश्यसि भारत २३
 अन्धेनेव युगं नद्धं विपर्यस्तं नराधिप
 कनीयांसो विवर्धन्ते ज्येष्ठा हीयन्ति भारत २४
 एवं दृष्ट्वा नाभिविन्दामि शर्म परीक्षमाणोऽपि कुरुप्रवीर
 तेनाहमेवं कृशतां गतश्च विवर्णतां चैव सशोकतां च २५
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ४६

पञ्चाशोऽध्यायः

धृतराष्ट्र उवाच
 त्वं वै ज्येष्ठो ज्यैष्ठिनेयः पुत्र मा पाण्डवान्द्विषः
 द्वेष्टा ह्यसुखमादत्ते यथैव निधनं तथा १
 अव्युत्पन्नं समानार्थं तुल्यमित्रं युधिष्ठिरम्
 अद्विषन्तं कथं द्विष्यात्त्वादृशो भरतर्षभ २
 तुल्याभिजनवीर्यश्च कथं भ्रातुः श्रियं नृप
 पुत्र कामयसे मोहान्मैवं भूः शाम्य साध्विह ३
 अथ यज्ञविभूतिं तां काङ्क्षसे भरतर्षभ
 ऋत्विजस्तव तन्वन्तु सप्ततन्तुं महाध्वरम् ४
 आहरिष्यन्ति राजानस्तवापि विपुलं धनम्
 प्रीत्या च बहुमानाञ्च रत्नान्याभरणानि च ५
 अनर्थाचरितं तात परस्वस्पृहणं भृशम्
 स्वसंतुष्टः स्वधर्मस्थो यः स वै सुखमेधते ६

अव्यापारः परार्थेषु नित्योद्योगः स्वकर्मसु
 उद्यमो रक्षणे स्वेषामेतद्वैभवलक्षणम् ७
 विपत्तिष्वव्यथो दक्षो नित्यमुत्थानवान्नरः
 अप्रमत्तो विनीतात्मा नित्यं भद्राणि पश्यति ८
 अन्तर्वेद्यां ददद्वित्तं कामाननुभवान्प्रियान्
 क्रीडन्स्त्रीभिर्निरातङ्गः प्रशाम्य भरतर्षभ ९
 दुर्योधन उवाच
 जानन्वै मोहयसि मां नावि नौरिव संयता
 स्वार्थे किं नावधानं ते उताहो द्वेष्टि मां भवान् १०
 न सन्तीमे धार्तराष्ट्रा येषां त्वमनुशासिता
 भविष्यमर्थमाख्यासि सदा त्वं कृत्यमात्मनः ११
 परप्रणयोऽग्रणीर्हि यश्च मार्गात्प्रमुह्यति
 पन्थानमनुगच्छेयुः कथं तस्य पदानुगाः १२
 राजन्परिगतप्रज्ञो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः
 प्रतिपन्नान्स्वकार्येषु संमोहयसि नो भृशम् १३
 लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह बृहस्पतिः
 तस्माद्राज्ञा प्रयत्नेन स्वार्थश्चिन्त्यः सदैव हि १४
 क्षत्रियस्य महाराज जये वृत्तिः समाहिता
 स वै धर्मस्त्वधर्मो वा स्ववृत्तौ भरतर्षभ १५
 प्रकालयेद्दिशः सर्वाः प्रतोदेनेव सारथिः
 प्रत्यमित्रश्रियं दीप्तां बुभूषुर्भरतर्षभ १६
 प्रच्छनो वा प्रकाशो वा यो योगो रिपुबाधनः
 तद्वै शस्त्रं शस्त्रविदां न शस्त्रं छेदनं स्मृतम् १७
 असंतोषः श्रियो मूलं तस्मात्तं कामयाम्यहम्
 समुच्छ्रये यो यतते स राजन्परमो नयी १८
 ममत्वं हि न कर्तव्यमैश्वर्ये वा धनेऽपि वा
 पूर्वावाप्तं हरन्त्यन्ये राजधर्मं हि तं विदुः १९
 अद्रोहे समयं कृत्वा चिच्छेद नमुचेः शिरः
 शक्रः सा हि मता तस्य रिपौ वृत्तिः सनातनी २०
 द्वावेतौ ग्रसते भूमिः सर्पो बिलशयानिव

राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् २१
 नास्ति वै जातितः शत्रुः पुरुषस्य विशां पते
 येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः २२
 शत्रुपक्षंसमृध्यन्तं यो मोहात्समुपेक्षते
 व्याधिराप्यायित इव तस्य मूलं छिनत्ति सः २३
 अल्पोऽपि ह्यरिरत्यन्तं वर्धमानपराक्रमः
 वल्मीको मूलजः इव ग्रसते वृक्षमन्तिकात् २४
 आजमीढ रिपोर्लक्ष्मीर्मा ते रोचिष्ट भारत
 एष भारः सत्त्ववतां नयः शिरसि धिष्ठितः २५
 जन्मवृद्धिमिवार्थानां यो वृद्धिमभिकाङ्गते
 एधते ज्ञातिषु स वै सद्यो वृद्धिर्हि विक्रमः २६
 नाप्राप्य पाण्डवैश्वर्यं संशयो मे भविष्यति
 अवाप्स्ये वा श्रियं तां हि शेष्ये वा निहतो युधि २७
 अतादृशस्य किं मेऽद्य जीवितेन विशां पते
 वर्धन्ते पाण्डवा नित्यं वयं तु स्थिरवृद्धयः २८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ५०

एक पञ्चाशोऽध्यायः

शकुनिरुवाच
 यां त्वमेतां श्रियं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रे युधिष्ठिरे
 तप्यसे तां हरिष्यामि द्यूतेनाहूयतां परः १
 अगत्वा संशयमहमयुद्ध्वा च चमूमुखे
 अक्षान्निपन्नक्षतः सन्विद्वानविदुषो जये २
 ग्लहान्धनूषि मे विद्धि शरानक्षांश्च भारत
 अक्षाणां हृदयं मे ज्यां रथं विद्धि ममास्तरम् ३
 दुर्योधन उवाच
 अयमुत्सहते राजञ्जि श्रियमाहर्तुमक्षवित्
 द्यूतेन पाण्डुपुत्रेभ्यस्तत्तुभ्यं तात रोचताम् ४
 धृतराष्ट्र उवाच
 स्थितोऽस्मि शासने भ्रातुर्विदुरस्य महात्मनः

तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ५

दुर्योधन उवाच

विहनिष्यति ते बुद्धिं विदुरो मुक्तसंशयः
पाण्डवानां हिते युक्तो न तथा मम कौरव ६
नारभेत्परसामर्थ्यात्पुरुषः कार्यमात्मनः
मतिसाम्यं द्वयोर्नास्ति कार्येषु कुरुनन्दन ७
भयं परिहरन्मन्द आत्मानं परिपालयन्
वर्षासु क्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवावसीदिति ८
न व्याधयो नापि यमः श्रेयःप्राप्तिं प्रतीक्षते
यावदेव भवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् ९

धृतराष्ट्र उवाच

सर्वथा पुत्र बलिभिर्विग्रहं ते न रोचते
वैरं विकारं सृजति तद्वै शस्त्रमनायसम् १०
अनर्थमर्थं मन्यसे राजपुत्र संग्रन्थनं कलहस्यातिघोरम्
तद्वै प्रवृत्तं तु यथाकथंचिद्विमोक्षयेच्चाप्यसिसायकांश्च ११
दुर्योधन उवाच

द्यूते पुराणैर्व्यवहारः प्रणीतस्तत्रात्ययो नास्ति न संप्रहारः
तद्रोचतां शकुनेर्वाक्यमद्य सभां क्षिप्रं त्वमिहाज्ञापयस्व १२
स्वर्गद्वारं दीव्यतां नो विशिष्टं तद्वर्तिनां चापि तथैव युक्तम्
भवेदेवं ह्यात्मना तुल्यमेव दुरोदरं पाण्डवैस्त्वं कुरुष्व १३

धृतराष्ट्र उवाच

वाक्यं न मे रोचते यत्त्वयोक्तं यत्ते प्रियं तत्क्रियतां नरेन्द्र
पश्चात्तप्स्यसे तदुपाक्रम्य वाक्यं न हीदृशं भावि वचो हि धर्म्यम् १४
दृष्टं ह्येतद्विदुरेणैवमेव सर्वं पूर्वं बुद्धिविद्यानुगेन
तदेवैतदवशस्याभ्युपैति महद्भयं क्षत्रियबीजघाति १५

वैशम्पायन उवाच

एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी दैवं मत्वा परमं दुस्तरं च
शशासोच्चैः पुरुषान्पुत्रवाक्ये स्थितो राजा दैवसंमूढचेताः १६
सहस्रस्तम्भां हेमवैडूर्यचित्रां शतद्वारां तोरणस्फाटिशृङ्गाम्
सभामग्र्यां क्रोशमात्रायतां ते तद्विस्तारमाशु कुर्वन्तु युक्ताः १७

श्रुत्वा तस्य त्वरिता निर्विशङ्काः प्राज्ञा दक्षास्तां तदा चक्रुराशु
 सर्वद्रव्याण्युपजहुः सभायां सहस्रशः शिल्पिनश्चापि युक्ताः १८
 कालेनाल्पेनाथ निष्ठां गतां तां सभां रम्यां बहुरत्नां विचित्राम्
 चित्रैर्हैमैरासनैरभ्युपेतामाचख्युस्ते तस्य राज्ञः प्रतीताः १९
 ततो विद्वान्विदुरं मन्त्रिमुख्यमुवाचेदं धृतराष्ट्रो नरेन्द्रः
 युधिष्ठिरं राजपुत्रं च गत्वा मद्वाक्येन क्षिप्रमिहानयस्व २०
 सभेयं मे बहुरत्ना विचित्रा शय्यासनैरुपपन्ना महार्हैः
 सा दृश्यतां भ्रातृभिः सार्धमेत्य सुहृद्द्यूतं वर्ततामत्र चेति २१
 मतमाज्ञाय पुत्रस्य धृतराष्ट्रो नराधिपः
 मत्वा च दुस्तरं दैवमेतद्राजा चकार ह २२
 अन्यायेन तथोक्तस्तु विदुरो विदुषां वरः
 नाभ्यनन्दद्वचो भ्रातुर्वचनं चेदमब्रवीत् २३
 नाभिनन्दामि नृपते प्रैषमेतं मैवं कृथाः कुलनाशाद्विभेमि
 पुत्रैर्भिन्नैः कलहस्ते ध्रुवं स्यादेतच्छङ्के द्यूतकृते नरेन्द्र २४
 धृतराष्ट्र उवाच
 नेह क्षतः कलहस्तप्स्यते मां न चैद्वैवं प्रतिलोमं भविष्यत्
 धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलेदं सर्वं जगच्चेष्टति न स्वतन्त्रम् २५
 तदद्य विदुर प्राप्य राजानं मम शासनात्
 क्षिप्रमानय दुर्धर्षं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् २६
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ५१

द्विपञ्चाशोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 ततः प्रायाद्विदुरोऽश्वैरुदारैर्महाजवैर्बलिभिः साधुदान्तैः
 बलान्नियुक्तो धृतराष्ट्रेण राज्ञा मनीषिणां पाण्डवानां सकाशम् १
 सोऽभिपत्य तदध्वानमासाद्य नृपतेः पुरम्
 प्रविवेश महाबुद्धिः पूज्यमानो द्विजातिभिः २
 स राजगृहमासाद्य कुबेरभवनोपमम्
 अभ्यागच्छत धर्मात्मा धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ३
 तं वै राजा सत्यधृतिर्महात्मा अजातशत्रुर्विदुरं यथावत्

पूजापूर्वं प्रतिगृह्याजमीढस्ततोऽपृच्छद्धृतराष्ट्रं सपुत्रम् ४

युधिष्ठिर उवाच

विज्ञायते ते मनसो न प्रहर्षः कञ्चित्क्षत्तः कुशलेनागतोऽसि
कञ्चित्पुत्राः स्थविरस्यानुलोमा वशानुगाश्चापि विशोऽपि कञ्चित् ५

विदुर उवाच

राजा महात्मा कुशली सपुत्र आस्ते वृतो ज्ञातिभिरिन्द्रकल्पैः

प्रीतो राजन्पुत्रगुणैर्विनीतैर्विशोक एवात्मरतिर्दृढात्मा ६

इदं तु त्वां कुरुराजोऽभ्युवाच पूर्वं पृष्ठा कुशलं चाव्ययं च

इयं सभा त्वत्सभातुल्यरूपा भ्रातृणां ते पश्य तामेत्य पुत्र ७

समागम्य भ्रातृभिः पार्थ तस्यां सुहृद्द्यूतं क्रियतां रम्यतां च

प्रीयामहे भवतः संगमेन समागताः कुरवश्चैव सर्वे ८

दुरोदरा विहिता ये तु तत्र महात्मना धृतराष्ट्रेण राज्ञा

तान्द्रक्ष्यसे कितवान्सन्निविष्टानित्यागतोऽह नृपते तज्जुषस्व ९

युधिष्ठिर उवाच

द्यूते क्षत्तः कलहो विद्यते नः को वै द्यूतं रोचयद्बुध्यमानः

किं वा भवान्मन्यते युक्तरूपं भवद्वाक्ये सर्व एव स्थिताः स्म १०

विदुर उवाच

जानाम्यहं द्यूतमनर्थमूलं कृतञ्च यत्तोऽस्य मया निवारणे

राजा तु मां प्राहिणोत्वत्सकाशं श्रुत्वा विद्वञ्श्रेय इहाचरस्व ११

युधिष्ठिर उवाच

के तत्रान्ये कितवा दीव्यमाना विना राज्ञो धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः

पृच्छामि त्वां विदुर ब्रूहि नस्तान्यैर्दीव्यामः शतशः संनिपत्य १२

विदुर उवाच

गान्धारराजः शकुनिर्विशां पते राजातिदेवी कृतहस्तो मताक्षः

विविंशतश्चित्रसेनश्च राजा सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयश्च १३

युधिष्ठिर उवाच

महाभयाः कितवाः संनिविष्टा मायोपधा देवितारोऽत्र सन्ति

धाता तु दिष्टस्य वशे किलेदं नादेवनं कितवैरद्य तैर्मे १४

नाहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शासनान्न गन्तुमिच्छामि कवे दुरोदरम्

इष्टो हि पुत्रस्य पिता सदैव तदस्मि कर्ता विदुरात्थ मां यथा १५

न चाकामः शकुनिना देविताहं न चेन्मां धृष्णुराह्वयिता सभायाम्
आहूतोऽह न निवर्ते कदाचित्तदाहितं शाश्वतं वै व्रतं मे १६

वैशम्पायन उवाच

एवमुक्त्वा विदुरं धर्मराजः प्रायात्रिकं सर्वमाज्ञाप्य तूर्णम्
प्रायाच्छ्वोभूते सगणः सानुयात्रः सह स्त्रीभिर्द्रौपदीमादिकृत्वा १७

दैवं प्रज्ञां तु मुष्णाति तेजश्चक्षुरिवापतत्

धातुश्च वशमन्वेति पाशैरिव नरः सितः १८

इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सह क्षत्रा युधिष्ठिरः

अमृष्यमाणस्तत्पार्थः समाह्वानमरिन्दमः १९

बाह्लिकेन रथं दत्तमास्थाय परवीरहा

परिच्छन्नौ ययौ पार्थो भ्रातृभिः सह पाण्डवः २०

राजश्रिया दीप्यमानो ययौ ब्रह्मपुरःसरः

धृतराष्ट्रेण चाहूतः कालस्य समयेन च २१

स हास्तिनपुरं गत्वा धृतराष्ट्रगृहं ययौ

समियाय च धर्मात्मा धृतराष्ट्रेण पाण्डवः २२

तथा द्रोणेन भीष्मेण कर्णेन च कृपेण च

समियाय यथान्यायं द्रौणिना च विभुः सह २३

समेत्य च महाबाहुः सोमदत्तेन चैव ह

दुर्योधनेन शल्येन सौबलेन च वीर्यवान् २४

ये चान्ये तत्र राजानः पूर्वमेव समागताः

जयद्रथेन च तथा कुरुभिश्चापि सर्वशः २५

ततः सर्वैर्महाबाहुर्भ्रातृभिः परिवारितः

प्रविवेश गृहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः २६

ददर्श तत्र गान्धारीं देवीं पतिमनुव्रताम्

स्रुषाभिः संवृतां शश्वत्ताराभिरिव रोहिणीम् २७

अभिवाद्य स गान्धारीं तया च प्रतिनन्दितः

ददर्श पितरं वृद्धं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् २८

राज्ञा मूर्धन्युपाघ्रातास्ते च कौरवनन्दनाः

चत्वारः पाण्डवा राजन्भीमसेनपुरोगमाः २९

ततो हर्षः समभवत्कौरवाणां विशां पते

तान्दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान्पारुडवान्प्रियदर्शनान् ३०
विविशुस्तेऽभ्यनुज्ञाता रत्नवन्ति गृहारयथ
ददृशुश्चोपयातास्तान्द्रौपदीप्रमुखाः स्त्रियः ३१
याज्ञसेन्याः परामृद्धिं दृष्ट्वा प्रज्वलितामिव
स्रुषास्ता धृतराष्ट्रस्य नातिप्रमनसोऽभवन् ३२
ततस्ते पुरुषव्याघ्रा गत्वा स्त्रीभिस्तु संविदम्
कृत्वा व्यायामपूर्वाणि कृत्यानि प्रतिकर्म च ३३
ततः कृताह्निकाः सर्वे दिव्यचन्दनरूषिताः
कल्याणमनसश्चैव ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ३४
मनोज्ञमशनं भुक्त्वा विविशुः शरणान्यथ
उपगीयमाना नारीभिरस्वपन्कुरुनन्दनाः ३५
जगाम तेषां सा रात्रिः पुण्या रतिविहारिणाम्
स्तूयमानाश्च विश्रान्ताः काले निद्रामथात्यजन् ३६
सुखोषितास्तां रजनीं प्रातः सर्वे कृताह्निकाः
सभां रम्यां प्रविविशुः कितवैरभिसंवृताम् ३७
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ५२

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः

शकुनिरुवाच
उपस्तीर्णा सभा राजन्नन्तुं चैते कृतक्षणाः
अक्षानुप्त्वा देवनस्य समयोऽस्तु युधिष्ठिर १
युधिष्ठिर उवाच
निकृतिर्देवनं पापं न क्षात्रोऽत्र पराक्रमः
न च नीतिर्ध्रुवा राजन्किं त्वं द्यूतं प्रशंससि २
न हि मानं प्रशंसन्ति निकृतौ कितवस्य ह
शकुने मैव नो जैषीरमार्गेण नृशंसवत् ३
शकुनिरुवाच
योऽन्वेति संख्यां निकृतौ विधिज्ञश्चेष्टास्वखिन्नः कितवोऽक्षजासु
महामतिर्यश्च जानाति द्यूतं स वै सर्वं सहते प्रक्रियासु ४
अक्षग्लहः सोऽभिभवेत्परं नस्तेनैव कालो भवतीदमात्थ

दीव्यामहे पार्थिव मा विशङ्कां कुरुष्व पाणं च चिरं च मा कृथाः ५

युधिष्ठिर उवाच

एवमाहायमसितो देवलो मुनिसत्तमः
इमानि लोकद्वाराणि यो वै संचरते सदा ६
इदं वै देवनं पापं मायया कितवैः सह
धर्मेण तु जयो युद्धे तत्परं साधु देवनम् ७
नार्या म्लेच्छन्ति भाषाभिर्मायया न चरन्त्युत
अजिह्वमशठं युद्धमेतत्सत्पुरुषव्रतम् ८
शक्तितो ब्राह्मणान्वन्द्याञ्छिक्षितुं प्रयतामहे
तद्वै वित्तं मातिदेवीर्मा जैषीः शकुने परम् ९
नाहं निकृत्या कामये सुखान्युत धनानि वा
कितवस्याप्यनिकृतेर्वृत्तमेतन्न पूज्यते १०

शकुनिरुवाच

श्रोत्रियोऽश्रोत्रियमुत निकृत्यैव युधिष्ठिर
विद्वानविदुषोऽभ्येति नाहुस्तां निकृतिं जनाः ११

एवं त्वं मामिहाभ्येत्य निकृतिं यदि मन्यसे
देवनाद्विनिवर्तस्व यदि ते विद्यते भयम् १२

युधिष्ठिर उवाच

आहूतो न निवर्तेयमिति मे व्रतमाहितम्
विधिश्च बलवान्नाजन्दिष्टस्यास्मि वशे स्थितः १३
अस्मिन्समागमे केन देवनं मे भविष्यति
प्रतिपाणश्च कोऽन्योऽस्ति ततो द्यूतं प्रवर्तताम् १४

दुर्योधन उवाच

अहं दातास्मि रत्नानां धनानां च विशां पते
मदर्थं देविता चायं शकुनिर्मातुलो मम १५

युधिष्ठिर उवाच

अन्येनान्यस्य विषमं देवनं प्रतिभाति मे
एतद्विद्वन्नुपादत्स्व काममेवं प्रवर्तताम् १६

वैशम्पायन उवाच

उपोह्यमाने द्यूते तु राजानः सर्व एव ते

धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य विविशुस्तां सभां ततः १७
 भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव विदुरश्च महामतिः
 नातीवप्रीतमनसस्तेऽन्ववर्तन्त भारत १८
 ते द्वंद्वशः पृथक्चैव सिंहग्रीवा महौजसः
 सिंहासनानि भूरीणि विचित्राणि च भेजिरे १९
 शुशुभे सा सभा राजन्नाजभिस्तैः समागतैः
 देवैरिव महाभागैः समवेतैस्त्रिविष्टपम् २०
 सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे भास्वरमूर्तयः
 प्रावर्तत महाराज सुहृद्घृतमनन्तरम् २१
 युधिष्ठिर उवाच
 अयं बहुधनो राजन्सागरावर्तसंभवः
 मणिर्हारोत्तरः श्रीमान्कनकोत्तमभूषणः २२
 एतद्राजन्धनं मह्यं प्रतिपाणस्तु कस्तव
 भवत्वेष क्रमस्तात जयाम्येनं दुरोदरम् २३
 दुर्योधन उवाच
 सन्ति मे मणयश्चैव धनानि विविधानि च
 मत्सरश्च न मेऽथेषु जयाम्येनं दुरोदरम् २४
 वैशम्पायन उवाच
 ततो जग्राह शकुनिस्तानक्षानक्षतत्त्ववित्
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २५
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ५३

चतुः पञ्चाशोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच
 मत्तः कैतवकेनैव यज्जितोऽस्मि दुरोदरम्
 शकुने हन्त दीव्यामो ग्लहमानाः सहस्रशः १
 इमे निष्कसहस्रस्य कुरिडनो भरिताः शतम्
 कोशो हिरण्यमक्षय्यं जातरूपमनेकशः
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २
 वैशम्पायन उवाच

इत्युक्तः शकुनिः प्राह जितमित्येव तं नृपम् ३
युधिष्ठिर उवाच

अयं सहस्रसमितो वैयाघ्रः सुप्रवर्तितः
सुचक्रोपस्करः श्रीमान्किङ्किणीजालमण्डितः ४

संहादनो राजरथो य इहास्मानुपावहत्
जैत्रो रथवरः पुण्यो मेघसागरनिःस्वनः ५

अष्टौ यं कुररच्छायाः सदश्वा राष्ट्रसंमताः
वहन्ति नैषामुच्येत पदा भूमिमुपस्पृशन्
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ६
वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ७

युधिष्ठिर उवाच

सहस्रसंख्या नागा मे मत्तास्तिष्ठन्ति सौबल
हेमकक्षाः कृतापीडाः पद्मिनो हेममालिनः ८

सुदान्ता राजवहनाः सर्वशब्दक्षमा युधि
ईषादन्ता महाकायाः सर्वे चाष्टकरेणवः ९

सर्वे च पुरभेत्तारो नगमेघनिभा गजाः

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया १०
वैशम्पायन उवाच

तमेवंवादिनं पार्थ प्रहसन्निव सौबलः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ११

युधिष्ठिर उवाच

शतं दासीसहस्राणि तरुण्यो मे प्रभद्रिकाः

कम्बुकैयूरधारिण्यो निष्ककण्ठ्यः स्वलंकृताः १२

महार्हमाल्याभरणाः सुवस्त्राश्चन्दनोक्षिताः

मणीन्हेम च बिभ्रत्यः सर्वा वै सूक्ष्मवाससः १३

अनुसेवां चरन्तीमाः कुशला नृत्यसामसु

स्नातकानाममात्यानां राज्ञां च मम शासनात्

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया १४

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १५

युधिष्ठिर उवाच

एतावन्त्येव दासानां सहस्राण्युत सन्ति मे

प्रदक्षिणानुलोमाश्च प्रावारवसनाः सदा १६

प्राज्ञा मेधाविनो दक्षा युवानो मृष्टकुण्डलाः

पात्रीहस्ता दिवारात्रमतिथीभोजयन्त्युत

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया १७

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १८

युधिष्ठिर उवाच

रथास्तावन्त एवेमे हेमभाण्डाः पताकिनः

हयैर्विनीतैः संपन्ना रथिभिश्चित्रयोधिभिः १९

एकैको यत्र लभते सहस्रपरमां भृतिम्

युध्यतोऽयुध्यतो वापि वेतनं मासकालिकम्

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २०

वैशम्पायन उवाच

इत्येवमुक्ते पार्थेन कृतवैरो दुरात्मवान्

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २१

युधिष्ठिर उवाच

अश्वांस्तित्तिरि कल्माषान्गान्धर्वान्हेममालिनः

ददौ चित्ररथस्तुष्टो यांस्तान्गाण्डीवधन्वने

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २२

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २३

युधिष्ठिर उवाच

रथानां शकटानां च हयानां चायुतानि मे

युक्तानामेव तिष्ठन्ति वाहैरुच्चावचैर्वृताः २४
 एवं वर्णस्य वर्णस्य समुच्चीय सहस्रशः
 क्षीरं पिबन्तस्तिष्ठन्ति भुञ्जानाः शालितण्डुलान् २५
 षष्टिस्तानि सहस्राणि सर्वे पृथुलवक्षसः
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २६
 वैशम्पायन उवाच
 एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २७
 युधिष्ठिर उवाच
 ताम्रलोहैः परिवृता निधयो ये चतुःशताः
 पञ्चद्रौणिक एकैकः सुवर्णस्याहतस्य वै
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया २८
 वैशम्पायन उवाच
 एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतं समुपाश्रितः
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २९
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ५४

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः

विदुर उवाच
 महाराज विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु
 मुमूर्षोरौषधमिव न रोचेतापि ते श्रुतम् १
 यद्वै पुरा जातमात्रो रुराव गोमायुवद्विस्वरं पापचेताः
 दुर्योधनो भारतानां कुलघ्नः सोऽय युक्तो भविता कालहेतुः २
 गृहे वसन्तं गोमायुं त्वं वै मत्वा न बुध्यसे
 दुर्योधनस्य रूपेण शृणु काव्यां गिरं मम ३
 मधु वै माध्विको लब्ध्वा प्रपातं नावबुध्यते
 आरुह्य तं मञ्जति वा पतनं वाधिगच्छति ४
 सोऽय मत्तोऽक्षदेवेन मधुवन्न परीक्षते
 प्रपातं बुध्यते नैव वैरं कृत्वा महारथैः ५
 विदितं ते महाराज राजस्वेवासमञ्जसम्

अन्धका यादवा भोजाः समेताः कंसमत्यजन् ६
नियोगाच्च हते तस्मिन्कृष्णेनामित्रघातिना
एवं ते ज्ञातयः सर्वे मोदमानाः शतं समाः ७
त्वन्नियुक्तः सव्यसाची निगृह्णातु सुयोधनम्
निग्रहादस्य पापस्य मोदन्तां कुरवः सुखम् ८
काकेनेमांश्चित्र बर्हाञ्शार्दूलान्करोष्टुकेन च
क्रीणीष्व पाण्डवान्नाजन्मा मञ्जीः शोकसागरे ९
त्यजेत्कुलार्थं पुरुषं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत्
ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् १०
सर्वज्ञः सर्वभावज्ञः सर्वशत्रुभयंकरः
इति स्म भाषते काव्यो जम्भत्यागे महासुरान् ११
हिरण्यष्ठीविनः कश्चित्पक्षिणो वनगोचरान्
गृहे किल कृतावासाँल्लोभाद्राजन्नपीडयत् १२
सदोपभोज्याँल्लोभान्धो हिरण्यार्थे परन्तप
आयतिं च तदात्वं च उभे सद्यो व्यनाशयत् १३
तदात्वकामः पाण्डूस्त्वं मा द्रुहो भरतर्षभ
मोहात्मा तप्यसे पश्चात्पक्षिहा पुरुषो यथा १४
जातं जातं पाण्डवेभ्यः पुष्पमादत्स्व भारत
मालाकारइवारामे स्नेहं कुर्वन्पुनः पुनः १५
वृद्धानङ्गारकारीव मैनान्धाक्षीः समूलकान्
मा गमः ससुतामात्यःसबलश्च पराभवम् १६
समवेतान्हि कः पार्थान्प्रतियुध्येत भारत
मरुद्भिः सहितो राजन्नपि साक्षान्मरुत्पतिः १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ५५

षट् पञ्चाशोऽध्यायः

विदुर उवाच

द्यूतं मूलं कलहस्यानुपाति मिथोभेदाय महते वा रणाय
यदास्थितोऽय धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्योधनः सृजते वैरमुग्रम् १
प्रातिपीयाः शान्तनवा भैमसेनाः सबाह्लिकाः

दुर्योधनापराधेन कृच्छ्रं प्राप्स्यन्ति सर्वशः २
 दुर्योधनो मदेनैव क्षेमं राष्ट्रादपोहति
 विषाणं गौरिव मदात्स्वयमारुजते बलात् ३
 यश्चित्तमन्वेति परस्य राजन्वीरः कविः स्वामतिपत्य दृष्टिम्
 नावं समुद्र इव बालनेत्रामारुह्य घोरे व्यसने निमज्जेत् ४
 दुर्योधनो ग्लहते पाण्डवेन प्रियायसे त्वं जयतीति तच्च
 अतिनर्माञ्जायते संप्रहारो यतो विनाशः समुपैति पुंसाम् ५
 आकर्षस्तेऽवाक्फलः कुप्रणीतो हृदि प्रौढो मन्त्रपदः समाधिः
 युधिष्ठिरेण सफलः संस्तवोऽस्तु साम्नः सुरिक्तोऽरिमतेः सुधन्वा ६
 प्रातिपीयाः शान्तनवाश्च राजन्काव्यां वाचं शृणुत मात्यगाद्वः
 वैश्वानरं प्रज्वलितं सुघोरमयुद्धेन प्रशमयतोत्पतन्तम् ७
 यदा मन्युं पाण्डवोऽजातशत्रुर्न संयच्छेदक्षमयाभिभूतः
 वृकोदरः सव्यसाची यमौ च कोऽत्र द्वीपः स्यात्तुमुले वस्तदानीम् ८
 महाराज प्रभवस्त्वं धनानां पुरा द्यूतान्मनसा यावदिच्छेः
 बहु वित्तं पाण्डवांश्चेज्जयेस्त्वं किं तेन स्याद्वसु विन्देह पार्थान् ९
 जानीमहे देवितं सौबलस्य वेद द्यूते निकृतिं पार्वतीयः
 यतः प्राप्तः शकुनिस्तत्र यातु मायायोधी भारत पार्वतीयः १०
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्पञ्चाशोऽध्यायः ५६

सप्त पञ्चाशोऽध्यायः

दुर्योधन उवाच
 परेषामेव यशसा श्लाघसे त्वं सदा छन्नः कुत्सयन्धार्तराष्ट्रान्
 जानीमस्त्वां विदुर यत्प्रियस्त्वं बालानिवास्मानवमन्यसे त्वम् १
 सुविज्ञेयः पुरुषोऽन्यत्रकामो निन्दाप्रशंशे हि तथा युनक्ति
 जिह्वा मनस्ते हृदयं निर्व्यनक्ति ज्यायो निराह मनसः प्रातिकूल्यम् २
 उत्सङ्गेन व्याल इवाहतोऽसि मार्जारवत्पोषकं चोपहंसि
 भर्तृघ्नत्वान्न हि पापीय आहुस्तस्मात्क्षत्तः किं न विभेषि पापात् ३
 जित्वा शत्रून्फलमाप्तं महन्नो मास्मान्क्षत्तः परुषाणीह वोचः
 द्विषद्भिस्त्वं संप्रयोगाभिनन्दी मुहुर्द्वेषं यासि नः संप्रमोहात् ४
 अमित्रतां याति नरोऽक्षमं ब्रुवन्निगूहते गुह्यममित्रसंस्तवे

तदाश्रितापत्रपा किं न बाधते यदिच्छसि त्वं तदिहाद्य भाषसे ५
 मा नोऽवमंस्था विद्य मनस्तवेदं शिद्धस्व बुद्धिं स्थविराणां सकाशात्
 यशो रक्षस्व विदुर संप्रणीतं मा व्यापृतः परकार्येषु भूस्त्वम् ६
 अहं कर्तेति विदुर मावमंस्था मा नो नित्यं परुषाणीह वोचः
 न त्वां पृच्छामि विदुर यद्धितं मे स्वस्ति क्षत्तर्मा तितिक्षून्क्षिणु त्वम् ७
 एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता
 तेनानुशिष्टः प्रवणादिवाम्भो यथा नियुक्तोऽस्मि तथा वहामि ८
 भिनत्ति शिरसा शैलमहिं भोजयते च यः
 स एव तस्य कुरुते कार्याणामनुशासनम् ९
 यो बलादनुशास्तीह सोऽमित्रं तेन विन्दति
 मित्रतामनुवृत्तं तु समुपेक्षेत परिडतः १०
 प्रदीप्य यः प्रदीप्ताग्निं प्राक्त्वरन्नाभिधावति
 भस्मापि न स विन्देत शिष्टं क्वचन भारत ११
 न वासयेत्पारवर्ग्यं द्विषन्तं विशेषतः क्षत्तरहितं मनुष्यम्
 स यत्रेच्छसि विदुर तत्र गच्छ सुसान्त्वितापि ह्यसती स्त्री जहाति १२
 विदुर उवाच
 एतावता ये पुरुषं त्यजन्ति तेषां सख्यमन्तवद्ब्रूहि राजन्
 राज्ञां हि चित्तानि परिप्लुतानि सान्त्वं दत्त्वा मुसलैर्घातयन्ति १३
 अबालस्त्वं मन्यसे राजपुत्र बालोऽहमित्येव सुमन्दबुद्धे
 यः सौहृदे पुरुषं स्थापयित्वा पश्चादेनं दूषयते स बालः १४
 न श्रेयसे नीयते मन्दबुद्धिः स्त्री श्रोत्रियस्येव गृहे प्रदुष्टा
 ध्रुवं न रोचेद्भरतर्षभस्य पतिः कुमार्या इव षष्टिवर्षः १५
 अनुप्रियं चेदनुकाङ्क्षसे त्वं सर्वेषु कार्येषु हिताहितेषु
 स्त्रियश्च राजञ्जडपङ्गुकांश्च पृच्छ त्वं वै तादृशांश्चैव मूढान् १६
 लभ्यः खलु प्रातिपीय नरोऽनुप्रियवागिह
 अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः १७
 यस्तु धर्मे पराश्वस्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये
 अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् १८
 अव्याधिजं कटुकं तीक्ष्णमुष्णं यशोमुषं परुषं पूतिगन्धि
 सतां पेयं यन्नपिबन्त्यसन्तो मन्युं महाराज पिब प्रशाम्य १९

वैचित्रवीर्यस्य यशो धनं च वाञ्छाम्यहं सहपुत्रस्य शश्वत्
 यथा तथा वोऽस्तु नमश्च वोऽस्तु ममापि च स्वस्ति दिशन्तु विप्राः २०
 आशीविषान्नेत्रविषान्कोपयेन्न तु परिडतः
 एवं तेऽह वदामीदं प्रयतः कुरुनन्दन २१
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ५७

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः

शकुनिरुवाच
 बहु वित्तं पराजैषीः पाण्डवानां युधिष्ठिर
 आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्यपराजितम् १
 युधिष्ठिर उवाच
 मम वित्तमसंख्येयं यदहं वेद सौबल
 अथ त्वं शकुने कस्माद्वित्तं समनुपृच्छसि २
 अयुतं प्रयुतं चैव खर्वं पद्मं तथार्बुदम्
 शंखं चैव निखर्वं च समुद्रं चात्र परयताम्
 एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ३
 वैशम्पायन उवाच
 एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ४
 युधिष्ठिर उवाच
 गवाश्वं बहुधेनूकमसंख्येयमजाविकम्
 यत्किंचिदनुवर्णानां प्राक्सिन्धोरपि सौबल
 एतन्मम धनंराजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ५
 वैशम्पायन उवाच
 एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ६
 युधिष्ठिर उवाच
 पुरं जनपदो भूमिरब्राह्मणधनैः सह
 अब्राह्मणाश्च पुरुषा राजज्जिष्टं धनं मम
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ७

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ८

युधिष्ठिर उवाच

राजपुत्रा इमे राजञ्शोभन्ते येन भूषिताः

कुण्डलानि च निष्काञ्च सर्वं चाङ्गविभूषणम्

एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ९

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १०

युधिष्ठिर उवाच

श्यामो युवा लोहिताक्षः सिंहस्कन्धो महाभुजः

नकुलो ग्लह एको मे यच्चैतत्स्वगतं धनम् ११

शकुनिरुवाच

प्रियस्ते नकुलो राजन्नाजपुत्रो युधिष्ठिर

अस्माकं धनतां प्राप्तो भूयस्त्वं केन दीव्यसि १२

वैशम्पायन उवाच

एवमुक्त्वा तु शकुनिस्तानक्षान्प्रत्यपद्यत

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १३

युधिष्ठिर उवाच

अयं धर्मान्सहदेवोऽनुशास्ति लोके ह्यस्मिन्पण्डितारव्यां गतश्च

अनर्हता राजपुत्रेण तेन त्वया दीव्याम्यप्रियवत्प्रियेण १४

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १५

शकुनिरुवाच

माद्रीपुत्रौ प्रियौ राजंस्तवेमौ विजितौ मया

गरीयांसौ तु ते मन्ये भीमसेनधनञ्जयौ १६

युधिष्ठिर उवाच

अधर्मं चरसे नूनं यो नावेक्षसि वै नयम्

यो नः सुमनसां मूढ विभेदं कर्तुमिच्छसि १७

शकुनिरुवाच

गते मत्तः प्रपतति प्रमत्तः स्थाणुमृच्छति

ज्येष्ठो राजन्वरिष्ठोऽसि नमस्ते भरतर्षभ १८

स्वप्ने न तानि पश्यन्ति जाग्रतो वा युधिष्ठिर

कितवा यानि दीव्यन्तः प्रलपन्त्युत्कटा इव १९

युधिष्ठिर उवाच

यो नः संख्ये नौरिव पारनेता जेता रिपूणां राजपुत्रस्तरस्वी

अनर्हता लोकवीरेण तेन दीव्याम्यहं शकुने फल्गुनेन २०

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २१

शकुनिरुवाच

अयं मया पाण्डवानां धनुर्धरः पराजितः पाण्डवः सव्यसाची

भीमेन राजन्दयितेन दीव्य यत्कैतव्यं पाण्डव तेऽवशिष्टम् २२

युधिष्ठिर उवाच

यो नो नेता यो युधां नः प्रणेता यथा वज्री दानवशत्रुरेकः

तिर्यग्प्रेक्षी संहतभूर्महात्मा सिंहस्कन्धो यश्च सदात्यमर्षी २३

बलेन तुल्यो यस्य पुमान्न विद्यते गदाभृतामग्रच इहारिमर्दनः

अनर्हता राजपुत्रेण तेन दीव्याम्यहं भीमसेनेन राजन् २४

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २५

शकुनिरुवाच

बहु वित्तं पराजैषीर्भ्रातृंश्च सहयद्विपान्

आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्वपराजितम् २६

युधिष्ठिर उवाच

अहं विशिष्टः सर्वेषां भ्रातृणां दयितस्तथा

कुर्यामस्ते जिताः कर्म स्वयमात्मन्युपप्लवे २७

वैशम्पायन उवाच

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २८
 शकुनिरुवाच
 एतत्पापिष्ठमकरोर्यदात्मानं पराजितः
 शिष्टे सति धने राजन्याप आत्मपराजयः २९
 वैशम्पायन उवाच
 एवमुक्त्वा मताक्षस्तान्गलहे सर्वानवस्थितान्
 पराजयल्लोकवीरानाक्षेपेण पृथक्पृथक् ३०
 शकुनिरुवाच
 अस्ति वै ते प्रिया देवी ग्लह एकोऽपराजितः
 पणस्व कृष्णां पञ्चालद्यं तयात्मानं पुनर्जय ३१
 युधिष्ठिर उवाच
 नैव ह्रस्वा न महती नातिकृष्णा न रोहिणी
 सरागरक्तनेत्रा च तया दीव्याम्यहं त्वया ३२
 शारदोत्पलपत्राक्ष्या शारदोत्पलगन्धया
 शारदोत्पलसेविन्या रूपेण श्रीसमानया ३३
 तथैव स्यादानृशंस्यात्तथा स्याद्रूपसंपदा
 तथा स्याच्छीलसंपत्त्या यामिच्छेत्पुरुषः स्त्रियम् ३४
 चरमं संविशति या प्रथमं प्रतिबुध्यते
 आ गोपालाविपालेभ्यः सर्वं वेद कृताकृतम् ३५
 आभाति पद्मवद्वक्त्रं सस्वेदं मल्लिकेव च
 वेदीमध्या दीर्घकेशी ताम्राक्षी नातिरोमशा ३६
 तथैवंविधया राजन्याञ्चाल्याहं सुमध्यया
 ग्लहं दीव्यामि चार्वङ्ग्या द्रौपद्या हन्त सौबल ३७
 वैशम्पायन उवाच
 एममुक्ते तु वचने धर्मराजेन भारत
 धिग्धिगत्येव वृद्धानां सभ्यानां निःसृता गिरः ३८
 चुक्षुभे सा सभा राजन्नाज्ञां संजज्ञिरे कथाः
 भीष्मद्रोणकृपादीनां स्वेदश्च समजायत ३९
 शिरो गृहीत्वा विदुरो गतसत्त्व इवाभवत्

आस्ते ध्यायन्नधोवक्त्रो निःश्वसन्पन्नगो यथा ४०

धृतराष्ट्रस्तु संहृष्टः पर्यपृच्छत्पुनः पुनः

किं जितं किं जितमिति ह्याकारं नाभ्यरक्षत ४१

जहर्ष कर्णोऽतिभृशं सह दुःशासनादिभिः

इतरेषां तु सभ्यानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ४२

सौबलस्त्वविचार्यैव जितकाशी मदोत्कटः

जितमित्येव तानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत ४३

इति महाभारते सभापर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ५८

एकोनषष्टितमोऽध्यायः

दुर्योधन उवाच

एहि क्षत्तद्रौपदीमानयस्व प्रियां भार्या संमतां पाण्डवानाम्

संमार्जतां वेश्म परैतु शीघ्रमानन्दो नः सह दासीभिरस्तु १

विदुर उवाच

दुर्विभाव्यं भवति त्वादृशेन न मन्द संबुध्यसि पाशबद्धः

प्रपाते त्वं लम्बमानो न वेत्सि व्याघ्रान्मृगः कोपयसेऽतिबाल्यात् २

आशीविषाः शिरसि ते पूर्णकोशा महाविषाः

मा कोपिष्ठाः सुमन्दात्मन्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ३

न हि दासीत्वमापन्ना कृष्णा भवति भारत

अनीशेन हि राज्ञैषा पणे न्यस्तेऽति मे मतिः ४

अयं धत्ते वेणुरिवात्मघाती फलं राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रः

द्यूतं हि वैराय महाभयाय पक्वो न बुध्यत्ययमन्तकाले ५

नारुंतुदः स्यान्न नृशंसवादी न हीनतः परमभ्याददीत

ययास्य वाचा पर उद्विजेत न तां वदेद्द्रुशतीं पापलोक्याम् ६

समुच्चरन्त्यतिवादा हि वक्त्राद्यैराहतः शोचति राज्यहानि

परस्य नामर्मसु ते पतन्ति तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ७

अजो हि शस्त्रमखनत्किलैकः शस्त्रे विपन्ने पद्भिरपास्य भूमिम्

निकृन्तनं स्वस्य करणस्य घोरं तद्वद्वैरं मा खनीः पाण्डुपुत्रैः ८

न किञ्चिदीड्यं प्रवदन्ति पापं वनेचरं वा गृहमेधिनं वा

तपस्विनं संपरिपूर्णविद्यं भषन्ति हैवं श्वनराः सदैव ९

द्वारं सुघोरं नरकस्य जिह्वं न बुध्यसे धृतराष्ट्रस्य पुत्र
त्वामन्वेतारो बहवः कुरूणां द्यूतोदये सह दुःशासनेन १०
मज्जन्त्यलाबूनि शिलाः प्लवन्ते मुह्यन्ति नावोऽम्भसि शश्वदेव
मूढो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो न मे वाचः पथ्यरूपाः शृणोति ११
अन्तो नूनं भवितायं कुरूणां सुदारुणः सर्वहरो विनाशः
वाचः काव्याः सुहृदां पथ्यरूपा न श्रूयन्ते वर्धते लोभ एव १२
इति श्रीमहाभारते सभावर्षणि एकोनषष्टितमोऽध्यायः ५६

षष्टितमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

धिगस्तु क्षत्तारमिति ब्रुवाणो दर्पेण मत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः
अवैक्षत प्रातिकामीं सभायामुवाच चैनं परमार्यमध्ये १
त्वं प्रातिकामिन्द्रौपदीमानयस्व न ते भयं विद्यते पाण्डवेभ्यः
क्षत्ता ह्ययं विवदत्येव भीरुर्न चास्माकं वृद्धिकामः सदैव २
एवमुक्तः प्रातिकामी स सूतः प्रायाच्छीघ्रं राजवचो निशम्य
प्रविश्य च श्वेव स सिंहगोष्ठं समासदन्महिषीं पाण्डवानाम् ३
प्रातिकाम्युवाच
युधिष्ठिरे द्यूतमदेन मत्ते दुर्योधनो द्रौपदि त्वामजैषीत्
सा प्रपद्य त्वं धृतराष्ट्रस्य वेश्म नयामि त्वां कर्मणे याज्ञसेनि ४
द्रौपद्युवाच
कथं त्वेवं वदसि प्रातिकामिन्को हि दीव्येद्भार्यया राजपुत्रः
मूढो राजा द्यूतमदेन मत्त आहो नान्यत्कैतवमस्य किञ्चित् ५
प्रातिकाम्युवाच
यदा नाभूत्कैतवमन्यदस्य तदादेवीत्पाण्डवोऽजातशत्रुः
न्यस्ताः पूर्वं भ्रातरस्तेन राज्ञा स्वयं चात्मा त्वमथो राजपुत्रि ६
द्रौपद्युवाच
गच्छ त्वं कितवं गत्वा सभायां पृच्छ सूतज
किं नु पूर्वं पराजैषीरात्मानं मां नु भारत
एतज्ज्ञात्वा त्वमागच्छ ततो मां नय सूतज ७
वैशम्पायन उवाच

सभां गत्वा स चोवाच द्रौपद्यास्तद्वचस्तदा
कस्येशो नः पराजैषीरिति त्वामाह द्रौपदी
किं नु पूर्वं पराजैषीरात्मानमथ वापि माम् ८
युधिष्ठिरस्तु निश्चेष्टो गतसत्त्व इवाभवत्
न तं सूतं प्रत्युवाच वचनं साध्वसाधु वा ९
दुर्योधन उवाच
इहैत्य कृष्णा पाञ्चाली प्रश्नमेतं प्रभाषताम्
इहैव सर्वे शृण्वन्तु तस्या अस्य च यद्वचः १०
वैशम्पायन उवाच
स गत्वा राजभवनं दुर्योधनवशानुगः
उवाच द्रौपदीं सूतः प्रातिकामी व्यथन्निव ११
सभ्यास्त्वमी राजपुत्र्याह्वयन्ति मन्ये प्राप्तः संक्षयः कौरवाणाम्
न वै समृद्धिं पालयते लघीयान्यत्त्वं सभामेष्यसि राजपुत्रि १२
द्रौपद्युवाच
एवं नूनं व्यदधात्संविधाता स्पर्शाबुभौ स्पृशतो धीरबालौ
धर्मं त्वेकं परमं प्राह लोके स नः शमं धास्यति गोप्यमानः १३
वैशम्पायन उवाच
युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनचिकीर्षितम्
द्रौपद्याः संमतं दूतं प्राहिणोद्भरतर्षभ १४
एकवस्त्रा अधोनीवी रोदमाना रजस्वला
सभामागम्य पाञ्चाली श्वशुरस्याग्रतोऽभवत् १५
ततस्तेषां मुखमालोक्य राजा दुर्योधनः सूतमुवाच हृष्टः
इहैवैतामानय प्रातिकामिन्प्रत्यक्षमस्याः कुरवो ब्रुवन्तु १६
ततः सूतस्तस्य वशानुगामी भीतश्च कोपाद्द्रुपदात्मजायाः
विहाय मानं पुनरेव सभ्यानुवाच कृष्णां किमहं ब्रवीमि १७
दुर्योधन उवाच
दुःशासनैष मम सूतपुत्रो वृकोदरादुद्विजतेऽल्पचेताः
स्वयं प्रगृह्याण्य याज्ञसेनीं किं ते करिष्यन्त्यवशाः सपत्नाः १८
ततः समुत्थाय स राजपुत्रः श्रुत्वा भ्रातुः कोपविरक्तदृष्टिः
प्रविश्य तद्वेश्म महारथानामित्यब्रवीद्द्रौपदीं राजपुत्रीम् १९

एह्येहि पाञ्चालि जितासि कृष्णे दुर्योधनं पश्य विमुक्तलज्जा
 कुरूम्भजस्वायतपद्मनेत्रे धर्मेण लब्धासि सभां परैहि २०
 ततः समुत्थाय सुदुर्मनाः सा विवर्णमामृज्य मुखं करेण
 आर्ता प्रदुद्राव यतः स्त्रियस्ता वृद्धस्य राज्ञः कुरुपुङ्गवस्य २१
 ततो जवेनाभिससार रोषाद्दुःशासनस्तामभिगर्जमानः
 दीर्घेषु नीलेष्वथ चोर्मिमत्सु जग्राह केशेषु नरेन्द्रपत्नीम् २२
 ये राजसूयावभृथे जलेन महाक्रतौ मन्त्रपूतेन सिक्ताः
 ते पाण्डवानां परिभूय वीर्यं बलात्प्रमृष्टा धृतराष्ट्रजेन २३
 स तां परामृश्य सभासमीपमानीय कृष्णामतिकृष्णकेशीम्
 दुःशासनो नाथवतीमनाथवच्चकर्ष वायुः कदलीमिवार्ताम् २४
 सा कृष्यमाणा नमिताङ्गयष्टिः शनैरुवाचाद्य रजस्वलास्मि
 एकं च वासो मम मन्दबुद्धे सभां नेतुं नार्हसि मामनार्य २५
 ततोऽब्रवीत्तां प्रसभं निगृह्य केशेषु कृष्णेषु तदा स कृष्णाम्
 कृष्णं च जिष्णुं च हरिं नरं च त्राणाय विक्रोश नयामि हि त्वाम् २६
 रजस्वला वा भव याज्ञसेनि एकाम्बरा वाप्यथ वा विवस्त्रा
 द्यूते जिता चासि कृतासि दासी दासीषु कामश्च यथोपजोषम् २७
 प्रकीर्णकेशी पतितार्धवस्त्रा दुःशासनेन व्यवधूयमाना
 हीमत्यमर्षेण च दह्यमाना शनैरिदं वाक्यमुवाच कृष्णा २८
 इमे सभायामुपदिष्टशास्त्राः क्रियावन्तः सर्व एवेन्द्रकल्पाः
 गुरुस्थाना गुरवश्चैव सर्वे तेषामग्रे नोत्सहे स्थातुमेवम् २९
 नृशंसकर्मस्त्वमनार्यवृत्त मा मां विवस्त्रां कुरु मा विकार्षीः
 न मर्षयेयुस्तव राजपुत्राः सेन्द्रापि देवा यदि ते सहायाः ३०
 धर्मे स्थितो धर्मसुतश्च राजा धर्मश्च सूक्ष्मो निपुणोपलभ्यः
 वाचापि भर्तुः परमाणुमात्रं नेच्छामि दोषं स्वगुणान्विसृज्य ३१
 इदं त्वनार्यं कुरुवीरमध्ये रजस्वलां यत्परिकर्षसे माम्
 न चापि कश्चित्कुरुतेऽत्र पूजां ध्रुवं तवेदं मतमन्वपद्यन् ३२
 धिगस्तु नष्टः खलु भारतानां धर्मस्तथा क्षत्रविदां च वृत्तम्
 यत्राभ्यतीतां कुरुधर्मवेलां प्रेक्षन्ति सर्वे कुरवः सभायाम् ३३
 द्रोणस्य भीष्मस्य च नास्ति सत्त्वं ध्रुवं तथैवास्य महात्मनोऽपि
 राज्ञस्तथा हीममधर्ममुग्रं न लक्षयन्ते कुरुवृद्धमुख्याः ३४

तथा ब्रुवन्ती करुणं सुमध्यमा काक्षेण भर्तृन्कुपितानपश्यत्
 सा पाण्डवान्कोपपरीतदेहान्संदीपयामास कटाक्षपातैः ३५
 हतेन राज्येन तथा धनेन रत्नैश्च मुखैर्न तथा बभूव
 यथार्तया कोपसमीरितेन कृष्णाकटाक्षेण बभूव दुःखम् ३६
 दुःशासनश्चापि समीक्ष्य कृष्णामवेक्षमाणां कृपणान्पतींस्तान्
 आधूय वेगेन विसंज्ञकल्पामुवाच दासीति हसन्निवोग्रः ३७
 कर्णस्तु तद्वाक्यमतीव हृष्टः संपूजयामास हसन्सशब्दम्
 गान्धारराजः सुबलस्य पुत्रस्तथैव दुःशासन मभ्यनन्दत् ३८
 सभ्यास्तु ये तत्र बभूवुरन्ये ताभ्यामृते धार्तराष्ट्रेणचैव
 तेषामभूद्दुःखमतीव कृष्णां दृष्ट्वा सभायां परिकृष्यमाणाम् ३९
 भीष्म उवाच

न धर्मसौक्ष्म्यात्सुभगे विवेक्तुं शक्नोमि ते प्रश्नमिमं यथावत्
 अस्वो ह्यशक्तः पणितुं परस्वं स्त्रियश्च भर्तुर्वशतां समीक्ष्य ४०
 त्यजेत सर्वा पृथिवींसमृद्धां युधिष्ठिरः सत्यमथो न जह्यात्
 उक्तं जितोऽस्मीति च पाण्डवेन तस्मान्न शक्नोमि विवेक्तुमेतत् ४१
 द्यूतेऽद्वितीयः शकुनिर्नरेषु कुन्तीसुतस्तेन निसृष्टकामः
 न मन्यते तां निकृतिं महात्मा तस्मान्न ते प्रश्नमिमं ब्रवीमि ४२
 द्रौपद्युवाच

आहूय राजा कुशलैः सभायां दुष्टात्मभिर्नैकृतिर्कैरनार्यैः
 द्यूतप्रियैर्नातिकृतप्रयत्नः कस्मादयं नाम निसृष्टकामः ४३
 स शुद्धभावो निकृतिप्रवृत्तिमबुध्यमानः कुरुपाण्डवाग्रयः
 संभूय सर्वैश्च जितोऽपि यस्मात्पश्चाच्च यत्कैतवमभ्युपेतः ४४
 तिष्ठन्ति चेमे कुरवः सभायामीशाः सुतानां च तथास्रुषाणाम्
 समीक्ष्य सर्वे मम चापि वाक्यं विब्रूत मे प्रश्नमिमं यथावत् ४५
 वैशम्पायन उवाच

तथा ब्रुवन्तीं करुणं रुदन्तीमवेक्षमाणामसकृत्पतींस्तान्
 दुःशासनः परुषाण्यप्रियाणि वाक्यान्मुवाचामधुराणि चैव ४६
 तां कृष्यमाणां च रजस्वलां च स्रस्तोत्तरीयामतदर्हमाणाम्
 वृकोदरः प्रेक्ष्य युधिष्ठिरं च चकार कोपं परमार्तरूपः ४७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षष्ठितमोऽध्यायः ६०

एक षष्ठितमोऽध्यायः

भीम उवाच

भवन्ति देशे बन्धक्यः कितवानां युधिष्ठिर
न ताभिरुत दीव्यन्ति दया चैवास्ति तास्वपि १
काश्यो यद्वलिमाहार्षीद्द्रव्यं यच्चान्यदुत्तमम्
तथान्ये पृथिवीपाला यानि रत्नान्युपाहरन् २
वाहनानि धनं चैव कवचान्यायुधानि च
राज्यमात्मा वयं चैव कैतवेन हतं परैः ३
न च मे तत्र कोपोऽभूत्सर्वस्येशो हि नो भवान्
इदं त्वतिकृतं मन्ये द्रौपदी यत्र परयते ४
एषा ह्यनर्हती बाला पाण्डवान्प्राप्य कौरवैः
त्वत्कृते क्लिश्यते क्षुद्रैर्नृशंसैर्निकृतिप्रियैः ५
अस्याः कृते मन्युरयं त्वयि राजन्निपात्यते
बाहू ते संप्रधक्ष्यामि सहदेवाग्निमानय ६
अर्जुन उवाच

न पुरा भीमसेन त्वमीदृशीर्वदिता गिरः
परैस्ते नाशितं नूनं नृशंसैर्धर्मगौरवम् ७
न सकामाः परे कार्या धर्ममेवाचरोत्तमम्
भ्रातरं धार्मिकं ज्येष्ठं नातिक्रमितुमर्हति ८
आहूतो हि परै राजा क्षात्रधर्ममनुस्मरन्
दीव्यते परकामेन तन्नः कीर्तिकरंमहत् ९
भीमसेन उवाच

एवमस्मिकृतं विद्यां यदस्याह धनञ्जय
दीप्तेऽग्नौ सहितौबाहू निर्दहेयं बलादिव १०
वैशम्पायन उवाच

तथा तान्दुःखितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्धृतराष्ट्रजः
क्लिश्यमानां च पाञ्चालद्यं विकर्णं इदमब्रवीत् ११
याज्ञसेन्या यदुक्तं तद्वाक्यं विब्रूत पार्थिवाः
अविवेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः १२
भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च कुरुवृद्धतमावुभौ

समेत्य नाहतुः किञ्चिद्विदुरश्च महामतिः १३
भारद्वाजोऽपि सर्वेषामाचार्यः कृप एव च
अत एतावपि प्रश्नं नाहतुर्द्विजसत्तमौ १४
ये त्वन्ये पृथिवीपालाः समेताः सर्वतो दिशः
कामक्रोधौ समुत्सृज्य ते ब्रुवन्तु यथामति १५
यदिदं द्रौपदी वाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा
विमृश्य कस्य कः पद्मः पार्थिवा वदतोत्तरम् १६
एवं स बहुशः सर्वानुक्तवांस्तान्सभासदः
न च ते पृथिवीपालास्तमूचुः साध्वसाधु वा १७
उक्त्वा तथासकृत्सर्वान्विकर्णः पृथिवीपतीन्
पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य निःश्वसन्निदमब्रवीत् १८
विब्रूत पृथिवीपाला वाक्यं मा वा कथंचन
मन्ये न्याय्यं यदत्राहं तद्धि वक्ष्यामि कौरवाः १९
चत्वार्याहर्नरश्रेष्ठा व्यसनानि महीक्षिताम्
मृगया पानमन्त्रांश्च ग्राम्ये चैवातिसक्तताम् २०
एतेषु हि नरः सक्तो धर्ममुत्सृज्य वर्तते
तथायुक्तेन च कृतां क्रियां लोको न मन्यते २१
तदयं पाण्डुपुत्रेण व्यसने वर्तता भृशम्
समाहूतेन कितवैरास्थितो द्रौपदीपणः २२
साधारणी च सर्वेषां पाण्डवानामनिन्दिता
जितेन पूर्वं चानेन पाण्डवेन कृतः पणः २३
इयं च कीर्तिता कृष्णा सौबलेन पणार्थिना
एतत्सर्वं विचार्याहं मन्ये न विजितामिमाम् २४
एतच्छ्रुत्वा महान्नादः सभ्यानामुदतिष्ठत
विकर्णं शंसमानानां सौबलं च विनिन्दताम् २५
तस्मिन्नुपरते शब्दे राधेयः क्रोधमूर्च्छितः
प्रगृह्य रुचिरं बाहुमिदं वचनमब्रवीत् २६
दृश्यन्ते वै विकर्णे हि वैकृतानि बहून्यपि
तज्जस्तस्य विनाशाय यथाग्निररणिप्रजः २७
एते न किञ्चिदप्याहुश्चोद्यमानापि कृष्णया

धर्मेण विजितां मन्ये मन्यन्ते द्रुपदात्मजाम् २८
 त्वं तु केवलबाल्येन धार्तराष्ट्रं विदीर्यसे
 यद्ब्रवीषि सभामध्ये बालः स्थविरभाषितम् २९
 न च धर्मं यथातत्त्वं वेत्सि दुर्योधनावरः
 यद्ब्रवीषि जितां कृष्णामजितेति सुमन्दधीः ३०
 कथं ह्यविजितां कृष्णां मन्यसे धृतराष्ट्रज
 यदा सभायां सर्वस्वं न्यस्तवान्पाण्डवाग्रजः ३१
 अभ्यन्तरा च सर्वस्वे द्रौपदी भरतर्षभ
 एवं धर्मजितां कृष्णां मन्यसे न जितां कथम् ३२
 कीर्तिता द्रौपदी वाचा अनुज्ञाता च पाण्डवैः
 भवत्यविजिता केन हेतुनैषा मया तव ३३
 मन्यसे वा सभामेतामानीतामेकवाससम्
 अधर्मेणेति तत्रापि शृणु मे वाक्यमुत्तरम् ३४
 एको भर्ता स्त्रिया देवैर्विहितः कुरुनन्दन
 इयं त्वनेकवशगा बन्धकीति विनिश्चिता ३५
 अस्याः सभामानयनं न चित्रमिति मे मतिः
 एकाम्बरधरत्वं वाप्यथ वापि विवस्त्रता ३६
 यच्चैषांद्रविणं किञ्चिद्वा चैषा ये च पाण्डवाः
 सौबलेनेह तत्सर्वं धर्मेण विजितं वसु ३७
 दुःशासन सुबालोऽय विकर्णः प्राज्ञवादिकः
 पाण्डवानां च वासांसि द्रौपद्याश्चाप्युपाहर ३८
 तच्छ्रुत्वा पाण्डवाः सर्वे स्वानि वासांसि भारत
 अवकीर्योत्तरीयाणि सभायां समुपाविशन् ३९
 ततो दुःशासनो राजन्द्रौपद्या वसनं बलात्
 सभामध्ये समाक्षिप्य व्यपाक्रष्टं प्रचक्रमे ४०
 आकृष्यमाणे वसने द्रौपद्यास्तु विशां पते
 तद्रूपमपरं वस्त्रं प्रादुरासीदनेकशः ४१
 ततो हलहलाशब्दस्तत्रासीद्घोरनिस्वनः
 तदद्भुततमं लोके वीक्ष्य सर्वे महीक्षिताम् ४२
 शशाप तत्र भीमस्तु राजमध्ये महास्वनः

क्रोधाद्विस्फुरमाणोष्ठो विनिष्पिष्य करे करम् ४३
 इदं मे वाक्यमादद्ध्वं क्षत्रिया लोकवासिनः
 नोक्तपूर्वं नरैरन्यैर्न चान्यो यद्वदिष्यति ४४
 यद्येतदेवमुक्त्वा तु न कुर्या पृथिवीश्वराः
 पितामहानां सर्वेषां नाहं गतिमवाप्नुयाम् ४५
 अस्य पापस्य दुर्जतिर्भारतापसदस्य च
 न पिबेयं बलाद्धन्नो भित्त्वा चेद्बुधिरं युधि ४६
 तस्य ते वचनं श्रुत्वा सर्वलोकप्रहर्षणम्
 प्रचक्रुर्बहुलां पूजां कुत्सन्तो धृतराष्ट्रजम् ४७
 यदा तु वाससां राशिः सभामध्ये समाचितः
 ततो दुःशासनः श्रान्तो व्रीडितः समुपाविशत् ४८
 धिक्शब्दस्तु ततस्तत्र समभूल्लोमहर्षणः
 सभ्यानां नरदेवानां दृष्ट्वा कुन्तीसुतांस्तथा ४९
 न विब्रुवन्ति कौरव्याः प्रश्नमेतमिति स्म ह
 स जनः क्रोशति स्मात्र धृतराष्ट्रं विगर्हयन् ५०
 ततो बाहू समुच्छ्रित्य निवार्य च सभासदः
 विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ५१
 विदुर उवाच
 द्रौपदी प्रश्नमुक्त्वैवं रोरवीति ह्यनाथवत्
 न च विब्रूत तं प्रश्नं सभ्या धर्मोऽत्र पीड्यते ५२
 सभां प्रपद्यते ह्यार्तः प्रज्वलन्निव हव्यवाट्
 तं वै सत्येन धर्मेण सभ्याः प्रशमयन्त्युत ५३
 धर्मप्रश्नमथो ब्रूयादार्तः सभ्येषु मानवः
 विब्रूयुस्तत्र ते प्रश्नं कामक्रोधवशातिगाः ५४
 विकर्णेन यथाप्रज्ञमुक्तः प्रश्नो नराधिपाः
 भवन्तोऽपि हि तं प्रश्नं विब्रुवन्तु यथामति ५५
 यो हि प्रश्नं न विब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः
 अनृते या फलावाप्तिस्तस्याः सोऽध समश्नुते ५६
 यः पुनर्वितथं ब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः
 अनृतस्य फलं कृत्स्नं सम्प्राप्नोतीति निश्चयः ५७

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
 प्रह्लादस्य च संवादं मुनेराङ्गिरसस्य च ५८
 प्रह्लादो नाम दैत्येन्द्रस्तस्य पुत्रो विरोचनः
 कन्याहेतोराङ्गिरसं सुधन्वानमुपाद्रवत् ५९
 अहं ज्यायानहं ज्यायानिति कन्येप्सया तदा
 तयोर्देवनमत्रासीत्प्राणयोरिति नः श्रुतम् ६०
 तयोः प्रश्नविवादोऽभूत्प्रह्लादं तावपृच्छताम्
 ज्यायान्क आवयोरेकः प्रश्नं प्रब्रूहि मा मृषा ६१
 स वै विवदनाद्भीतः सुधन्वानं व्यलोकयत्
 तं सुधन्वाब्रवीत्क्रुद्धो ब्रह्मदण्ड इव ज्वलन् ६२
 यदि वै वक्ष्यसि मृषा प्रह्लादाथ न वक्ष्यसि
 शतधा ते शिरो वज्री वज्रेण प्रहरिष्यति ६३
 सुधन्वना तथोक्तः सन्व्यथितोऽश्वत्थपर्णवत्
 जगाम कश्यपं दैत्यः परिप्रष्टुं महौजसम् ६४
 प्रह्लाद उवाच
 त्वं वै धर्मस्य विज्ञाता दैवस्येहासुरस्य च
 ब्राह्मणस्य महाप्राज्ञ धर्मकृच्छ्रमिदं शृणु ६५
 यो वै प्रश्नं न विब्रूयाद्वितथं वापि निर्दिशेत्
 के वै तस्य परे लोकास्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ६६
 कश्यप उवाच
 जानन्न विब्रुवन्प्रश्नं कामात्क्रोधात्तथा भयात्
 सहस्रं वारुणान्पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ६७
 तस्य संवत्सरे पूर्णे पाश एकः प्रमुच्यते
 तस्मात्सत्यं तु वक्तव्यं जानता सत्यमञ्जसा ६८
 विद्धो धर्मो ह्यधर्मेण सभां यत्र प्रपद्यते
 न चास्य शल्यं कृन्तन्ति विद्धास्तत्र सभासदः ६९
 अर्धं हरति वै श्रेष्ठः पादो भवति कर्तृषु
 पादश्चैव सभासत्सु ये न निन्दन्ति निन्दितम् ७०
 अनेना भवति श्रेष्ठो मुच्यन्ते च सभासदः
 एनो गच्छति कर्तारं निन्दार्हो यत्र निन्द्यते ७१

वितथं तु वदेयुर्ये धर्मं प्रह्लाद पृच्छते
 इष्टापूर्तं च ते घ्नन्ति सप्त चैव परावरान् ७२
 हतस्वस्य हि यद्दुःखं हतपुत्रस्य चापि यत्
 ऋणिनं प्रति यच्चैव राज्ञा ग्रस्तस्य चापि यत् ७३
 स्त्रियाः पत्या विहीनायाः सार्थाद्भ्रष्टस्य चैव यत्
 अध्यूढायाश्च यद्दुःखं साक्षिभिर्विहितस्य च ७४
 एतानि वै समान्याहुर्दुःखानि त्रिदशेश्वराः
 तानि सर्वाणि दुःखानि प्राप्नोति वितथं ब्रुवन् ७५
 समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चेति धारणात्
 तस्मात्सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ७६
 विदुर उवाच

कश्यपस्य वचः श्रुत्वा प्रह्लादः पुत्रमब्रवीत्
 श्रेयान्सुधन्वा त्वत्तो वै मत्तः श्रेयांस्तथाङ्गिराः ७७
 माता सुधन्वनश्चापि श्रेयसी मातृतस्तव
 विरोचन सुधन्वायं प्राणानामीश्वरस्तव ७८
 सुधन्वोवाच

पुत्रस्त्रेहं परित्यज्य यस्त्वं धर्मे प्रतिष्ठितः
 अनुजानामि ते पुत्रं जीवत्वेष शतं समाः ७९
 विदुर उवाच

एवं वै परमं धर्मं श्रुत्वा सर्वे सभासदः
 यथाप्रश्नं तु कृष्णायाः मन्यध्वं तत्र किं परम् ८०
 वैशम्पायन उवाच

विदुरस्य वचः श्रुत्वा नोचुः किञ्चन पार्थिवाः
 कर्णो दुःशासनं त्वाह कृष्णां दासीं गृहान्नय ८१
 तां वेपमानां सब्रीडां प्रलपन्तीं स्म पाण्डवान्
 दुःशासनः सभामध्ये विचकर्ष तपस्विनीम् ८२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकषष्टितमोऽध्यायः ६१

द्विषष्टितमोऽध्यायः

द्रौपद्युवाच

पुरस्तात्करणीयं मे न कृतं कार्यमुत्तरम्
 विह्वलास्मि कृतानेन कर्षता बलिना बलात् १
 अभिवादं करोम्येषां गुरूणां कुरुसंसदि
 न मेस्यादपराधोऽय यदिदं न कृतं मया २
 वैशम्पायन उवाच
 सा तेन च समुद्धूता दुःखेन च तपस्विनी
 पतिता विललापेदं सभायामतथोचिता ३
 द्रौपद्युवाच
 स्वयंवरे यास्मि नृपैर्दृष्टा रङ्गे समागतैः
 न दृष्टपूर्वा चान्यत्र साहमद्य सभां गता ४
 यां न वायुर्नचादित्यो दृष्टवन्तौ पुरा गृहे
 साहमद्य सभामध्ये दृश्यामि कुरुसंसदि ५
 यां न मृष्यन्ति वातेन स्पृश्यमानां पुरा गृहे
 स्पृश्यमानां सहन्तेऽद्य पाण्डवास्तां दुरात्मना ६
 मृष्यन्ते कुरवश्चेमे मन्ये कालस्य पर्ययम्
 स्नुषां दुहितरं चैव क्लिश्यमानामनर्हतीम् ७
 किं त्वतः कृपणं भूयो यदहं स्त्री सती शुभा
 सभामध्यं विगाहेऽद्य क्व नु धर्मो महीक्षिताम् ८
 धर्म्याः स्त्रियः सभां पूर्वं न नयन्तीति नः श्रुतम्
 स नष्टः कौरवेयेषु पूर्वो धर्मः सनातनः ९
 कथं हि भार्या पाण्डूनां पार्षतस्य स्वसा सती
 वासुदेवस्य च सखी पार्थिवानां सभामियाम् १०
 तामिमां धर्मराजस्य भार्या सदृशवर्णजाम्
 ब्रूत दासीमदासीं वा तत्करिष्यामि कौरवाः ११
 अयं हि मां दृढं क्षुद्रः कौरवाणां यशोहरः
 क्लिश्नाति नाहं तत्सोढुं चिरं शक्यामि कौरवाः १२
 जितां वाप्यजितां वापि मन्यध्वं वा यथा नृपाः
 तथा प्रत्युक्तमिच्छामि तत्करिष्यामि कौरवाः १३
 भीष्म उवाच
 उक्तवानस्मि कल्याणि धर्मस्य तु परां गतिम्

लोके न शक्यते गन्तुमपि विप्रैर्महात्मभिः १४
 बलवांस्तु यथा धर्मं लोके पश्यति पूरुषः
 स धर्मो धर्मवेलायां भवत्यभिहितः परैः १५
 न विवेक्तुं च ते प्रश्नमेतं शक्नोमि निश्चयात्
 सूक्ष्मत्वाद्गहनत्वाच्च कार्यस्यास्य च गौरवात् १६
 नूनमन्तः कुलस्यास्य भविता नचिरादिव
 तथा हि कुरवः सर्वे लोभमोहपरायणाः १७
 कुलेषु जाताः कल्याणि व्यसनाभ्याहता भृशम्
 धर्म्यान्मार्गान्न च्यवन्ते यथा नस्त्वं वधूः स्थिता १८
 उपपन्नं च पाञ्चालि तवेदं वृत्तमीदृशम्
 यत्कृच्छ्रमपि संप्राप्ता धर्ममेवान्ववेक्षसे १९
 एते द्रोणादयश्चैव वृद्धा धर्मविदो जनाः
 शून्यैः शरीरैस्तिष्ठन्ति गतासव इवानताः २०
 युधिष्ठिरस्तु प्रश्नेऽस्मिन्प्रमाणमिति मे मतिः
 अजितां वा जितां वापि स्वयं व्याहर्तुमर्हति २१
 वैशम्पायन उवाच
 तथा तु दृष्ट्वा बहु तत्तदेवं रोरूयमाणां कुररीमिवार्ताम्
 नोचुर्वचः साध्वथ वाप्यसाधु महीक्षितो धार्तराष्ट्रस्य भीताः २२
 दृष्ट्वा तु पार्थिवपुत्रपौत्रांस्तूष्णींभूतान्धृतराष्ट्रस्य पुत्रः
 स्मयन्निवेदं वचनं बभाषे पाञ्चालराजस्य सुतां तदानीम् २३
 तिष्ठत्वयं प्रश्न उदारसत्त्वे भीमेऽजुने सहदेवे तथैव
 पत्यौ च ते नकुले याज्ञसेनि वदन्त्वेते वचनं त्वत्प्रसूतम् २४
 अनीश्वरं विब्रुवन्त्वार्यमध्ये युधिष्ठिरं तव पाञ्चालि हेतोः
 कुर्वन्तु सर्वे चानृतं धर्मराजं पञ्चालि त्वं मोक्षयसे दासभावात् २५
 धर्मे स्थितो धर्मराजो महात्मा स्वयं चेदं कथयत्विन्द्रकल्पः
 ईशो वा ते यद्यनीशोऽथ वैष वाक्यादस्य क्षिप्रमेकं भजस्व २६
 सर्वे हीमे कौरवेयाः सभायां दुःखान्तरे वर्तमानास्तवैव
 न विब्रुवन्त्यार्यसत्त्वा यथावत्पतींश्च ते समवेक्ष्याल्पभाग्यान् २७
 ततः सभ्याः कुरुराजस्य तत्र वाक्यं सर्वे प्रशशंसुस्तदोच्चैः
 चेलावेधांश्चापि चक्रुर्नदन्तो हा हेत्यासीदपि चैवात्र नादः

सर्वे चासन्पार्थिवाः प्रीतिमन्तः कुरुश्रेष्ठं धार्मिकं पूजयन्तः २८
युधिष्ठिरं च ते सर्वे समुदैक्षन्त पार्थिवाः
किं नु वक्ष्यति धर्मज्ञ इति साचीकृताननाः २९
किं नु वक्ष्यति बीभत्सुरजितो युधि पाण्डवः
भीमसेनो यमौ चेति भृशं कौतूहलान्विताः ३०
तस्मिन्नुपरते शब्दे भीमसेनोऽब्रवीदिदम्
प्रगृह्य विपुलं वृत्तं भुजं चन्दनरूषितम् ३१
यद्येष गुरुरस्माकं धर्मराजो युधिष्ठिरः
च प्रभुः स्यात्कुलस्यास्य न वयं मर्षयेमहि ३२
ईशो नः पुण्यतपसां प्राणानामपि चेश्वरः
मन्यते जितमात्मानं यद्येष विजिता वयम् ३३
न हि मुच्येत जीवन्मे पदा भूमिमुपस्पृशन्
मर्त्यधर्मा परामृश्य पाञ्चाल्या मूर्धजानिमान् ३४
पश्यध्वमायतौ वृत्तौ भुजौ मे परिधाविव
नैतयोरन्तरं प्राप्य मुच्येतापि शतक्रतुः ३५
धर्मपाशसितस्त्वेवं नाधिगच्छामि सङ्कटम्
गौरवेण निरुद्धश्च निग्रहादर्जुनस्य च ३६
धर्मराजनिमृष्टस्तु सिंहः क्षुद्रमृगानिव
धार्तराष्ट्रानिमान्पापान्निष्पिषेयं तलासिभिः ३७
तमुवाच तदा भीष्मो द्रोणो विदुर एव च
क्षम्यतामेवमित्येवं सर्वं संभवति त्वयि ३८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विषष्टितमोऽध्यायः ६२

त्रिषष्टितमोऽध्यायः

कर्ण उवाच

त्रयः किलेमे अधना भवन्ति दासः शिष्यश्चास्वतन्त्रा च नारी
दासस्य पत्नी त्वं धनमस्य भद्रे हीनेश्वरा दासधनं च दासी १
प्रविश्य सा नः परिचारैर्भजस्व तत्ते कार्यं शिष्टमावेश्म वेश्म
ईशाः स्म सर्वे तव राजपुत्रि भवन्ति ते धार्तराष्ट्रा न पार्थाः २
अन्यं वृणीष्व पतिमाशु भामिनि यस्माद्दास्यं न लभसे देवनेन

अनवद्या वै पतिषु कामवृत्तिर्नित्यं दास्ये विदितं वै तवास्तु ३
 पराजितो नकुलो भीमसेनो युधिष्ठिरः सहदेवोऽजुनश्च
 दासीभूता प्रविश याज्ञसेनि पराजितास्ते पतयो न सन्ति ४
 प्रयोजनं चात्मनि किं नु मन्यते पराक्रमं पौरुषं चेह पार्थः
 पाञ्चालस्य द्रुपदस्यात्मजामिमां सभामध्ये योऽतिदेवीद्गलहेषु ५
 वैशम्पायन उवाच
 तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी भृशं निशश्वास तदार्तरूपः
 राजानुगो धर्मपाशानुबद्धो दहन्नवैनं कोपविरक्तदृष्टिः ६
 भीम उवाच
 नाहं कुप्ये सूतपुत्रस्य राजन्नेष सत्यं दासधर्मः प्रविष्टः
 किं विद्विषो वाद्य मां धारयेयुर्नादेवीस्त्वं यद्यनया नरेन्द्र ७
 वैशम्पायन उवाच
 राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा
 युधिष्ठिरमुवाचेदं तूष्णींभूतमचेतसम् ८
 भीमार्जुनौ यमौ चैव स्थितौ ते नृप शासने
 प्रश्नं प्रब्रूहि कृष्णां त्वमजितां यदि मन्यसे ९
 एवमुक्त्वा स कौन्तेयमपोह्य वसनं स्वकम्
 स्मयन्नवैद्यत्पाञ्चालीमैश्वर्यं मदमोहितः १०
 कदलीदण्डसदृशं सर्वलक्षणपूजितम्
 गजहस्तप्रतीकाशं वज्रप्रतिमगौरवम् ११
 अभ्युत्समयित्वा राधेयं भीममाधर्षयन्निव
 द्रौपद्याः प्रेक्षमाणायाः सव्यमूरुमदर्शयत् १२
 वृकोदरस्तदालोक्य नेत्रे उत्फाल्य लोहिते
 प्रोवाच राजमध्ये तं सभां विश्रावयन्निव १३
 पितृभिः सह सालोक्यं मा स्म गच्छेद्वृकोदरः
 यद्येतमूरुं गदया न भिन्द्यां ते महाहवे १४
 क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः सर्वेभ्यः पावकार्चिषः
 वृक्षस्येव विनिश्चरुः कोटरेभ्यः प्रदह्यतः १५
 विदुर उवाच
 परं भयं पश्यत भीमसेनाद्बुध्यध्वं राज्ञो वरुणस्येव पाशात्

दैवेरितो नूनमयं पुरस्तात्परोऽनयो भरतेषूदपादि १६
 अतिद्यूतं कृतमिदं धार्तराष्ट्रा येऽस्या स्त्रियं विवदध्वं सभायाम्
 योगक्षेमा दृश्यते वो महाभयः पापान्मन्त्रान्कुरवो मन्त्रयन्ति १७
 इमं धर्मं कुरवो जानताशु दुर्दृष्टेऽस्मिन्परिषत्संप्रदुष्येत्
 इमां चेत्पूर्वं कितवोऽग्लहीष्यदीशोऽभविष्यदपराजितात्मा १८
 स्वप्ने यथैतद्धि धनं जितं स्यात्तदेवं मन्ये यस्य दीव्यत्यनीशः
 गान्धारिपुत्रस्य वचो निशम्य धर्मादस्मात्कुरवो मापयात् १९
 दुर्योधन उवाच
 भीमस्य वाक्ये तद्वदेवार्जुनस्य स्थितोऽह वै यमयोश्चैवमेव
 युधिष्ठिरं चेत्प्रवदन्त्वनीशमथो दास्यान्मोक्षयसे याज्ञसेनि २०
 अर्जुन उवाच
 ईशो राजा पूर्वमासीद्ग्लहे नः कुन्ती पुत्रो धर्मराजो महात्मा
 ईशस्त्वयं कस्य पराजितात्मा तज्जानीध्वं कुरवः सर्व एव २१
 वैशम्पायन उवाच
 ततो राज्ञो धृतराष्ट्रस्य गेहे गोमायुरुच्चैर्व्याहरदग्निहोत्रे
 तं रासभाःप्रत्यभाषन्त राजन्समन्ततः पक्षिणश्चैव रौद्राः २२
 तं च शब्दं विदुरस्तत्त्ववेदी शुश्राव घोरं सुबलात्मजा च
 भीष्मद्रोणौ गौतमश्चापि विद्वान्स्वस्ति स्वस्तीत्यपि चैवाहुरुच्चैः २३
 ततो गान्धारी विदुरश्चैव विद्वांस्तमुत्पातं घोरमालक्ष्य राज्ञे
 निवेदयामासतुरार्तवत्तदा ततो राजा वाक्यमिदं बभाषे २४
 हतोऽसि दुर्योधन मन्दबुद्धे यस्त्वं सभायां कुरुपुंगवानाम्
 स्त्रियं समाभाषसि दुर्विनीत विशेषतो द्रौपदीं धर्मपत्नीम् २५
 एवमुत्क्ता धृतराष्ट्रो मनीषी हितान्वेषी बान्धवानामपायात्
 कृष्णां पाञ्चालीमब्रवीत्सान्त्वपूर्वं विमृश्यैतत्प्रज्ञया तत्त्वबुद्धिः २६
 धृतराष्ट्र उवाच
 वरं वृणीष्व पाञ्चालि मत्तो यदभिकाङ्क्षसि
 वधूनां हि विशिष्टा मे त्वं धर्मपरमा सती २७
 द्रौपद्युवाच
 ददासि चेद्वरं मह्यं वृणोमि भरतर्षभ
 सर्वधर्मानुगः श्रीमानदासोऽस्तु युधिष्ठिरः २८

मनस्विनमजानन्तो मा वै ब्रूयुः कुमारकाः
 एष वै दासपुत्रेति प्रतिविन्ध्यं तमागतम् २६
 राजपुत्रः पुरा भूत्वा यथा नान्यः पुमान्क्वचित्
 लालितो दासपुत्रत्वं पश्यन्नश्येद्धि भारत ३०
 धृतराष्ट्र उवाच
 द्वितीयं ते वरं भद्रे ददानि वरयस्व माम्
 मनो हि मे वितरति नैकं त्वं वरमर्हसि ३१
 द्रौपद्युवाच
 सरथौ सधनुष्कौ च भीमसेनधनञ्जयौ
 नकुलं सहदेवं च द्वितीयं वरये वरम् ३२
 धृतराष्ट्र उवाच
 तृतीयं वरयास्मत्तो नासि द्वाभ्यां सुसत्कृता
 त्व हि सर्वस्नुषाणां मे श्रेयसी धर्मचारिणी ३३
 द्रौपद्युवाच
 लोभो धर्मस्य नाशाय भगवन्नाहमुत्सहे
 अनर्हा वरमादातुं तृतीयं राजसत्तम ३४
 एकमाहुर्वैश्यवरं द्वौ तु क्षत्रस्त्रिया वरौ
 त्रयस्तु राज्ञो राजेन्द्र ब्राह्मणस्य शतं वराः ३५
 पापीयांस इमे भूत्वा संतीर्णाः पतयो मम
 वेत्स्यन्ति चैव भद्राणि राजन्पुरायेन कर्मणा ३६
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिषष्टितमोऽध्यायः ६३

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

कर्ण उवाच
 या नः श्रुता मनुष्येषु स्त्रियो रूपेण संमताः
 तासामेतादृशं कर्म न कस्यांचन शुश्रुमः १
 क्रोधाविष्टेषु पार्थेषु धार्तराष्ट्रेषु चाप्यति
 द्रौपदी पाण्डुपुत्राणां कृष्णा शान्तिरिहाभवत् २
 अप्लवेऽम्भसि मग्नानामप्रतिष्ठे निमज्जताम्
 पाञ्चाली पाण्डुपुत्राणां नौरिषा पारगाभवत् ३

वैशम्पायन उवाच

तद्वै श्रुत्वा भीमसेनः कुरुमध्येऽत्यमर्षणः
स्त्री गतिः पाण्डुपुत्राणामित्युवाच सुदुर्मनाः ४

भीम उवाच

त्रीणि ज्योतींषि पुरुष इति वै देवलोऽब्रवीत्
अपत्यं कर्म विद्या च यतः सृष्टः प्रजास्ततः ५
अमेध्ये वै गतप्राणे शून्ये ज्ञातिभिरुज्जिते
देहे त्रितयमेवैतत्पुरुषस्योपजायते ६
तन्नो ज्योतिरभिहतं दाराणामभिमर्शनात्
धनञ्जय कथं स्वित्स्यादपत्यमभिमृष्टजम् ७

अर्जुन उवाच

न चैवोक्ता न चानुक्ता हीनतः परुषा गिरः
भारताः प्रतिजल्पन्ति सदा तूत्तमपूरुषाः ८
स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतानि च
सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ९

भीम उवाच

इहैवैतांस्तुरा सर्वान्हन्मि शत्रून्समागतान्
अथ निष्क्रम्य राजेन्द्र समूलान्कृन्धि भारत १०
किं नो विवदितेनेह किं नः क्लेशेन भारत
अद्यैवैतान्निहन्मीह प्रशाधि वसुधामिमाम् ११

वैशम्पायन उवाच

इत्युक्त्वा भीमसेनस्तु कनिष्ठैर्भ्रातृभिर्वृतः
मृगमध्ये यथा सिंहो मुहुः परिघमैक्षत १२
सान्त्वयमानो वीज्यमानः पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा
स्विद्यते च महाबाहुरन्तर्दाहेन वीर्यवान् १३
क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः कर्णादिभ्यो नराधिप
सधूमः सस्फुलिङ्गार्चिः पावकः समजायत १४
भ्रुकुटीपुटदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तस्य तन्मुखम्
युगान्तकाले संप्राप्ते कृतान्तस्येव रूपिणः १५
युधिष्ठिरस्तमावार्य बाहुना बाहुशालिनम्

मैवमित्यब्रवीच्चैनं जोषमास्वेति भारत १६

निवार्य तं महाबाहुं कोपसंरक्तलोचनम्

पितरं समुपातिष्ठद्धृतराष्ट्रं कृताञ्जलि १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ६४

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच

राजन्किं करवामस्ते प्रशाध्यस्मांस्त्वमीश्वरः

नित्यं हि स्थातुमिच्छामस्तव भारत शासने १

धृतराष्ट्र उवाच

अजातशत्रो भद्रं ते अरिष्टं स्वस्ति गच्छत

अनुज्ञाताः सहधनाः स्व राज्यमनुशासत २

इदं त्वेवावबोद्धव्यं वृद्धस्य मम शासनम्

धिया निगदितं कृत्स्नं पथ्यं निःश्रेयेसं परम् ३

वेत्थ त्वं तात धर्माणां गतिं सूक्ष्मां युधिष्ठिर

विनीतोऽसि महाप्राज्ञ वृद्धानां पर्युपासिता ४

यतो बुद्धिस्ततः शान्तिः प्रशमं गच्छ भारत

नादारौ क्रमते शस्त्रं दारौ शस्त्रं निपात्यते ५

न वैराण्यभिजानन्ति गुणान्पश्यन्ति नागुणान्

विरोधं नाधिगच्छन्ति ये त उत्तमपुरुषाः ६

संवादे परुषाण्याहुर्युधिष्ठिर नराधमाः

प्रत्याहुर्मध्यमास्त्वेतानुक्ताः परुषमुत्तरम् ७

नैवोक्ता नैव चानुक्ता अहिताः परुषा गिरः

प्रतिजल्पन्ति वै धीराः सदा उत्तमपुरुषाः ८

स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि

सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ९

तथाचरितमार्येण त्वयास्मिन्सत्समागमे

दुर्योधनस्य पारुष्यं तत्तात हृदि मा कृथाः १०

मातरं चैव गान्धारीं मां च त्वद्गुणकाङ्क्षिणम्

उपस्थितं वृद्धमन्धं पितरं पश्य भारत ११

प्रेक्षापूर्वं मया द्यूतमिदमासीदुपेक्षितम्
 मित्राणि द्रष्टुकामेन पुत्राणां च बलाबलम् १२
 अशोच्याः कुरवो राजन्येषां त्वमनुशासिता
 मन्त्री च विदुरो धीमान्सर्वशास्त्रविशारदः १३
 त्वयि धर्मोऽजुने वीर्यं भीमसेने पराक्रमः
 श्रद्धा च गुरुशुश्रूषा यमयोः पुरुषाग्रचयोः १४
 अजातशत्रो भद्रं ते खाण्डवप्रस्थमाविश
 भ्रातृभिस्तेऽस्तु सौभ्रात्रं धर्मे ते धीयतां मनः १५
 वैशम्पायन उवाच
 इत्युक्तो भरतश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः
 कृत्वार्यसमयं सर्वं प्रतस्थे भ्रातृभिः सह १६
 ते रथान्मेघसङ्काशानास्थाय सह कृष्णया
 प्रययुर्हृष्टमनस इन्द्रप्रस्थं पुरोत्तमम् १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ६५

षट् षष्ठितमोऽध्यायः

जनमेजय उवाच
 अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा सरत्नधनसंचयान्
 पाण्डवान्धार्तराष्ट्राणां कथमासीन्मनस्तदा १
 वैशम्पायन उवाच
 अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा धृतराष्ट्रेण धीमता
 राजन्दुःशासनः क्षिप्रं जगाम भ्रातरं प्रति २
 दुर्योधनं समासाद्य सामात्यं भरतर्षभ
 दुःखार्तो भरतश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ३
 दुःखेनैतत्समानीतं स्थविरो नाशयत्यसौ
 शत्रुसाद्गमयद्द्रव्यं तद्बुध्यध्वं महारथाः ४
 अथ दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः
 मिथः संगम्य सहिताः पाण्डवान्प्रति मानिनः ५
 वैचित्रवीर्यं राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम्
 अभिगम्य त्वरायुक्ताः श्लक्ष्णां वचनमब्रुवन् ६

दुर्योधन उवाच

न त्वयेदं श्रुतं राजन्यज्जगाद बृहस्पतिः
 शक्रस्य नीतिं प्रवदन्विद्वान्देवपुरोहितः ७
 सर्वोपावैर्निहन्तव्याः शत्रवः शत्रुकर्षण
 पुरा युद्धाद्बलाद्वापि प्रकुर्वन्ति तवाहितम् ८
 ते वयं पाण्डवधनैः सर्वान्संपूज्य पार्थिवान्
 यदि तान्योधयिष्यामः किं वा नः परिहास्यति ९
 अहीनाशीविषान्क्रुद्धान्दंशाय समुपस्थितान्
 कृत्वा कण्ठे च पृष्ठे च कः समुत्स्रष्टुमर्हति १०
 आत्तशस्त्रा रथगताः कुपितास्तात पाण्डवाः
 निःशेषं नः करिष्यन्ति क्रुद्धा ह्याशीविषा यथा ११
 संनद्धो ह्यर्जुनो याति विवृत्य परमेषुधी
 गाण्डीवं मुहुरादत्ते निःश्वसंश्च निरीक्षते १२
 गदां गुर्वी समुद्यम्य त्वरितश्च वृकोदरः
 स्वरथं योजयित्वाशु निर्यात इति नः श्रुतम् १३
 नकुलः खड्गमादाय चर्म चाप्यष्टचन्द्रकम्
 सहदेवश्च राजा च चक्रुराकारमिङ्गितैः १४
 ते त्वास्थाय रथान्सर्वे बहुशस्त्रपरिच्छदान्
 अभिघ्नन्तो रथव्रातान्सेनायोगाय निर्ययुः १५
 न क्षंस्यन्ते तथास्माभिर्जातु विप्रकृता हि ते
 द्रौपद्याश्च परिक्लेशं कस्तेषां क्षन्तुमर्हति १६
 पुनर्दीव्याम भद्रं ते वनवासाय पाण्डवैः
 एवमेतान्वशे कर्तुं शक्यामो भरतर्षभ १७
 ते वा द्वादश वर्षाणि वयं वा द्यूतनिर्जिताः
 प्रविशेम महारण्यमजिनैः प्रतिवासिताः १८
 त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम्
 ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश १९
 निवसेम वयं ते वा तथा द्यूतं प्रवर्तताम्
 अक्षानुप्त्वा पुनर्द्यूतमिदं दीव्यन्तु पाण्डवाः २०
 एतत्कृत्यतमं राजन्नस्माकं भरतर्षभ

अयं हि शकुनिर्वेद सविद्यामक्षसंपदम् २१
 दृढमूला वयं राज्ये मित्राणि परिगृह्य च
 सारवद्विपुलं सैन्यं सत्कृत्य च दुरासदम् २२
 ते च त्रयोदशे वर्षे पारयिष्यन्ति चेद्ब्रतम्
 जेष्यामस्तान्वयं राजत्रोचतां ते परन्तप २३
 धृतराष्ट्र उवाच
 तूर्णं प्रत्यानयस्वैतान्कामं व्यध्वगतानपि
 आगच्छन्तु पुनर्घूतमिदं कुर्वन्तु पाण्डवाः २४
 वैशम्पायन उवाच
 ततो द्रोणः सोमदत्तो बाह्लीकश्च महारथः
 विदुरो द्रोणपुत्रश्च वैश्यापुत्रश्च वीर्यवान् २५
 भूरिश्रवाः शान्तनवो विकर्णश्च महारथः
 मा घूतमित्यभाषन्त शमोऽस्त्विति च सर्वशः २६
 अकामानां च सर्वेषां सुहृदामर्थदर्शिनाम्
 अकरोत्पाण्डवाह्वानं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः २७
 अथाब्रवीन्महाराज धृतराष्ट्रं जनेश्वरम्
 पुत्रहार्दाद्धर्मयुक्तं गान्धारी शोककर्षिता २८
 जाते दुर्योधने क्षत्ता महामतिरभाषत
 नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसनः २९
 व्यनदज्जातमात्रो हि गोमायुरिव भारत
 अन्तो नूनं कुलस्यास्य कुरवस्तन्निबोधत ३०
 मा बालानामशिष्टानामभिमंस्था मतिं प्रभो
 मा कुलस्य क्षये घोरे कारणं त्वं भविष्यसि ३१
 बद्धं सेतुं को नु भिन्द्याद्धमेच्छान्तं च पावकम्
 शमे धृतान्पुनः पार्थान्कोपयेत्को नु भारत ३२
 स्मरन्तं त्वामाजमीढ स्मारयिष्याम्यहं पुनः
 शास्त्रं न शास्ति दुर्बुद्धिं श्रेयसे वेतराय वा ३३
 न वै वृद्धो बालमतिर्भवेद्राजन्कथंचन
 त्वन्नेत्राः सन्तु ते पुत्रा मा त्वां दीर्णाः प्रहासिषुः ३४
 शमेन धर्मेण परस्य बुद्ध्या जाता बुद्धिः सास्तु ते मा प्रतीपा

प्रध्वंसिनी क्रूरसमाहिता श्रीर्मृदुप्रौढा गच्छति पुत्रपौत्रान् ३५
 अथाब्रवीन्महाराजो गान्धारीं धर्मदर्शिनीम्
 अन्तः कामं कुलस्यास्तु न शक्यामि निवारितुम् ३६
 यथेच्छन्ति तथैवास्तु प्रत्यागच्छन्तु पाण्डवाः
 पुनर्द्यूतं प्रकुर्वन्तु मामकाः पाण्डवैः सह ३७
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ६६

सप्तषष्टितमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच
 ततो व्यध्वगतं पार्थं प्रातिकामी युधिष्ठिरम्
 उवाचवचनाद्राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः १
 उपस्तीर्णा सभा राजन्नक्षानुप्त्वा युधिष्ठिर
 एहि पाण्डव दीव्येति पिता त्वामाह भारत २
 युधिष्ठिर उवाच
 धातुर्नियोगाद्भूतानि प्राप्नुवन्ति शुभाशुभम्
 न निवृत्तिस्तयोरस्ति देवितव्यं पुनर्यदि ३
 अक्षद्यूते समाह्वानं नियोगात्स्थविरस्य च
 जानन्नपि क्षयकरं नातिक्रमितुमुत्सहे ४
 वैशम्पायन उवाच
 इति ब्रुवन्नववृते भ्रातृभिः सह पाण्डवः
 जानंश्च शकुनेर्मायां पार्थो द्यूतमियात्पुनः ५
 विविशुस्ते सभां तां तु पुनरेव महारथाः
 व्यथयन्ति स्म चेतांसि सुहृदां भरतर्षभाः ६
 यथोपजोषमासीनाः पुनर्द्यूतप्रवृत्तये
 सर्वलोकविनाशाय दैवेनोपनिपीडिताः ७
 शकुनिरुवाच
 अमुञ्चत्स्थविरो यद्वो धनं पूजितमेव तत्
 महाधनं ग्लहं त्वेकं शृणु मे भरतर्षभ ८
 वयं द्वादश वर्षाणि युष्माभिर्द्यूतनिर्जिताः
 प्रविशेम महारण्यं रौरवाजिनवाससः ९

त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम्
 ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश १०
 अस्माभिर्वा जिता यूयं वने वर्षाणि द्वादश
 वसध्वं कृष्णया सार्धमजिनैः प्रतिवासिताः ११
 त्रयोदशे च निर्वृत्ते पुनरेव यथोचितम्
 स्वराज्यं प्रतिपत्तव्यमितरैरथ वेतरैः १२
 अनेन व्यवसायेन सहास्माभिर्युधिष्ठिर
 अक्षानुप्त्वा पुनर्द्यूतमेहि दीव्यस्व भारत १३
 सभासदा ऊचुः
 अहो धिग्वान्धवा नैनं बोधयन्ति महद्भयम्
 बुद्ध्या बोध्यं न बुध्यन्ते स्वयं च भरतर्षभाः १४
 वैशम्पायन उवाच
 जनप्रवादान्सुबहूनिति शृण्वन्नराधिपः
 हिया च धर्मसङ्गाच्च पार्थो द्यूतमियात्पुनः १५
 जानन्नपि महाबुद्धिः पुनर्द्यूतमवर्तयत्
 अप्ययं न विनाशः स्यात्कुरूणामिति चिन्तयन् १६
 युधिष्ठिर उवाच
 कथं वै मद्भिधो राजा स्वधर्ममनुपालयन्
 आहूतो विनिवर्तेत दीव्यामि शकुने त्वया १७
 शकुनिरुवाच
 गवाश्च बहुधेनूकमपर्यन्तमजाविकम्
 गजाः कोशो हिरण्यं च दासीदासं च सर्वशः १८
 एष नो ग्लह एवैको वनवासाय पाण्डवाः
 यूयं वयं वा विजिता वसेम वनमाश्रिताः १९
 अनेन व्यवसायेन दीव्याम भरतर्षभ
 समुत्क्षेपेण चैकेन वनवासाय भारत २०
 वैशम्पायन उवाच
 प्रतिजग्राह तं पार्थो ग्लहं जग्राह सौबलः
 जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २१

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ६७

अष्ट षष्ठितमोऽध्यायः

वनवासाय चक्रुस्ते मतिं पार्थाः पराजिताः
 अजिनान्युत्तरीयाणि जगृहृश्च यथाक्रमम् १
 अजिनैः संवृतान्दृष्ट्वा हतराज्यानरिन्दमान्
 प्रस्थितान्वनवासाय ततो दुःशासनोऽब्रवीत् २
 प्रवृत्तं धार्तराष्ट्रस्य चक्रं राज्ञो महात्मनः
 पराभूताः पाण्डुपुत्रा विपत्तिं परमां गताः ३
 अद्य देवाः संप्रयाताः समैर्वर्त्मभिरस्थलैः
 गुणज्येष्ठास्तथा ज्येष्ठा भूयांसो यद्वयं परैः ४
 नरकं पातिताः पार्था दीर्घकालमनन्तकम्
 सुखाच्च हीना राज्याच्च विनष्टाः शाश्वतीः समाः ५
 बलेन मत्ता ये ते स्म धार्तराष्ट्रान्प्रहासिषुः
 ते निर्जिता हतधना वनमेष्यन्ति पाण्डवाः ६
 चित्रान्संनाहानवमुञ्चन्तु चैषां वासांसि दिव्यानि च भानुमन्ति
 निवास्यन्तां रुरुचर्माणि सर्वे यथा ग्लहं सौबलस्याभ्युपेताः ७
 न सन्ति लोकेषु पुमांस ईदृशा इत्येव ये भावितबुद्धयः सदा
 ज्ञास्यन्ति तेऽत्मानमिमेऽद्य पाण्डवा विपर्यये षण्ढतिला इवाफलाः ८
 अयं हि वासोदय ईदृशानां मनस्विनां कौरव मा भवेद्द्वः
 अदीक्षितानामजिनानि यद्वद्वलीयसां पश्यत पाण्डवानाम् ९
 महाप्राज्ञः सोमको यज्ञसेनः कन्यां पाञ्चालद्यं पाण्डवेभ्यः प्रदाय
 अकार्षीद्वै दुष्कृतं नेह सन्ति क्लीबाः पार्थाः पतयो याज्ञसेन्याः १०
 सूक्ष्मान्प्रावारानजिनानि चोदितान्दृष्ट्वारण्ये निर्धनानप्रतिष्ठान्
 कां त्वं प्रीतिं लप्स्यसे याज्ञसेनि पतिं वृणीष्व यमिहान्यमिच्छसि ११
 एते हि सर्वे कुरवः समेताः क्षान्ता दान्ताः सुद्रविणोपपन्नाः
 एषां वृणीष्वैकतमं पतित्वे न त्वां तपेत्कालविपर्ययोऽयम् १२
 यथाफलाः षण्ढतिला यथा चर्ममया मृगाः
 तथैव पाण्डवाः सर्वे यथा काकयवा अपि १३
 किं पाण्डवांस्त्वं पतितानुपास्से मोघः श्रमः षण्ढतिलानुपास्य
 एवं नृशंसः परुषाणि पार्थानश्रावयद्धृतराष्ट्रस्य पुत्रः १४
 तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी निर्भस्त्योच्चैस्तं निगृह्यैव रोषात्

उवाचेदं सहसैवोपगम्य सिंहो यथा हैमवतः शृगालम् १५

भीमसेन उवाच

क्रूर पापजनैर्जुष्टमकृतार्थं प्रभाषसे

गान्धारविद्यया हि त्वं राजमध्ये विकत्थसे १६

यथा तुदसि मर्माणि वाक्शरैरिह नो भृशम्

तथा स्मारयिता तेऽह कृन्तन्मर्माणि संयुगे १७

ये च त्वामनुवर्तन्ते कामलोभवशानुगाः

गोप्तारः सानुबन्धांस्तान्नेष्यामि यमसादनम् १८

वैशम्पायन उवाच

एवं ब्रुवाणमजिनैर्विवासितं दुःखाभिभूतं परिनृत्यति स्म

मध्ये कुरूणां धर्मनिबद्धमार्गं गौर्गौरिति स्माह्वयन्मुक्तलज्जः १९

भीमसेन उवाच

नृशंसं परुषं क्रूरं शक्यं दुःशासन त्वया

निकृत्या हि धनं लब्ध्वा को विकत्थितुमर्हति २०

मा ह स्म सुकृताँल्लोकान्गच्छेत्पार्थो वृकोदरः

यदि वक्षसि भित्त्वा ते न पिबेच्छोणितं रणे २१

धार्तराष्ट्रान्रणे हत्वा मिषतां सर्वधन्विनाम्

शमं गन्तास्मि न चिरात्सत्यमेतद्ब्रवीमि वः २२

वैशम्पायन उवाच

तस्य राजा सिंहगतेः सखेलं दुर्योधनो भीमसेनस्य हर्षात्

गतिं स्वगत्यानुचकार मन्दो निर्गच्छतां पाण्डवानां सभायाः २३

नैतावता कृतमित्यब्रवीत्तं वृकोदरः संनिवृत्तार्धकायः

शीघ्रं हि त्वां निहतं सानुबन्धं संस्मार्याहं प्रतिवक्ष्यामि मूढ २४

एतत्समीक्ष्यात्मनि चावमानं नियम्य मन्युं बलवान्स मानी

राजानुगः संसदि कौरवाणां विनिष्क्रमन्वाक्यमुवाच भीमः २५

अहं दुर्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता धनञ्जयः

शकुनिं चाक्षकितवं सहदेवो हनिष्यति २६

इदं च भूयो वक्ष्यामि सभामध्ये बृहद्वचः

सत्यं देवाः करिष्यन्ति यन्नो युद्धं भविष्यति २७

सुयोधनमिमं पापं हन्तास्मि गदया युधि

शिरः पादेन चास्याहमधिष्ठास्यामि भूतले २८
 वाक्यशूरस्य चैवास्य पुरुषस्य दुरात्मनः
 दुःशासनस्यरुधिरं पातास्मि मृगराडिव २९
 अर्जुन उवाच
 नैव वाचा व्यवसितं भीम विज्ञायते सताम्
 इतश्चतुर्दशे वर्षे द्रष्टारो यद्भविष्यति ३०
 दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः
 दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पास्यति शोणितम् ३१
 असूयितारं वक्तारं प्रस्तष्टारं दुरात्मनाम्
 भीमसेन नियोगात्ते हन्ताहं कर्णमाहवे ३२
 अर्जुनः प्रतिजानीते भीमस्य प्रियकाम्यया
 कर्णं कर्णानुगांश्चैव रणे हन्तास्मि पत्रिभिः ३३
 ये चान्ये प्रतियोत्स्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः
 तांश्च सर्वाञ्जितैर्वाणैर्नेतास्मि यमसादनम् ३४
 चलेद्धि हिमवान्स्थानान्निष्प्रभः स्याद्दिवाकरः
 शैत्यं सोमात्प्रणश्येत मत्सत्यं विचलेद्यदि ३५
 न प्रदास्यति चेद्राज्यमितो वर्षे चतुर्दशे
 दुर्योधनो हि सकृत्य सत्यमेतद्भविष्यति ३६
 वैशम्पायन उवाच
 इत्युक्तवति पार्थे तु श्रीमान्माद्रवतीसुतः
 प्रगृह्य विपुलं बाहुं सहदेवः प्रतापवान् ३७
 सौबलस्य वधं प्रेप्सुरिदं वचनमब्रवीत्
 क्रोधसंरक्तनयनो निःश्वसन्निव पन्नगः ३८
 अक्षान्यान्मन्यसे मूढ गान्धाराणां यशोहर
 नैतेऽक्षा निशिता बाणास्त्वयैते समरे वृताः ३९
 यथा चैवोक्तवान्भीमस्त्वामुद्दिश्य सबान्धवम्
 कर्ताहं कर्मणस्तस्य कुरु कार्याणि सर्वशः ४०
 हन्तास्मि तरसा युद्धे त्वां विक्रम्य सबान्धवम्
 यदि स्थास्यसि संग्रामे क्षत्रधर्मेण सौबल ४१
 सहदेववचः श्रुत्वा नकुलोऽपि विशां पते

दर्शनीयतमो नृणामिदं वचनमब्रवीत् ४२
सुतेयं यज्ञसेनस्य द्यूतेऽस्मिन्धृतराष्ट्रजैः
यैर्वाचः श्राविता रूक्षाः स्थितैदुर्योधनप्रिये ४३
तान्धारतराष्ट्रान्दुर्वृत्तान्मुमूर्षून्काल चोदितान्
दर्शयिष्यामि भूयिष्ठमहं वैवस्वतक्षयम् ४४
निदेशाद्धर्मराजस्य द्रौपद्याः पदवीं चरन्
निर्घातराष्ट्रं पृथिवीं कर्तास्मि नचिरादिव ४५
एवं ते पुरुषव्याघ्राः सर्वे व्यायतबाहवः
प्रतिज्ञा बहुलाः कृत्वा धृतराष्ट्रमुपागमन् ४६
इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टषष्टितमोऽध्यायः ६८

एकोन सप्ततितमोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच
आमन्त्रयामि भरतांस्तथा वृद्धं पितामहम्
राजानं सोमदत्तं च महाराजं च बाह्लिकम् १
द्रोणं कृपं नृपांश्चान्यानश्चत्थामानमेव च
विदुरं धृतराष्ट्रं च धार्तराष्ट्रांश्च सर्वशः २
युयुत्सुं संजयं चैव तथैवान्यान्सभासदः
सर्वानामन्त्र्य गच्छामि द्रष्टास्मि पुनरेत्य वः ३
वैशम्पायन उवाच
न च किञ्चित्तदोचुस्ते हिया सन्तो युधिष्ठिरम्
मनोभिरेव कल्याणं दध्युस्ते तस्य धीमतः ४
विदुर उवाच
आर्या पृथा राजपुत्री नारण्यं गन्तुमर्हति
सुकुमारी च वृद्धा च नित्यं चैव सुखोचिता ५
इह वत्स्यति कल्याणी सत्कृता मम वेश्मनि
इति पार्था विजानीध्वमगदं वोऽस्तु सर्वशः ६
युधिष्ठिर विजानीहि ममेदं भरतर्षभ
नाधर्मेण जितः कश्चिद्भवति वै पराजयात् ७
त्वं वै धर्मान्विजानीषे युधां वेत्ता धनंजयः

हन्तारीणां भीमसेनो नकुलस्त्वर्थसंग्रही ८
 संयन्ता सहदेवस्तु धौम्यो ब्रह्मविदुत्तमः
 धर्मार्थकुशला चैव द्रौपदी धर्मचारिणी ९
 अन्योन्यस्य प्रियाः सर्वे तथैव प्रियवादिनः
 परैरभेद्याः संतुष्टाः को वो न स्पृहयेदिह १०
 एष वै सर्वकल्याणः समाधिस्तव भारत
 नैनं शत्रुर्विषहते शक्रेणापि समोऽच्युत ११
 हिमवत्यनुशिष्टोऽसि मेरुसावर्णिना पुरा
 द्वैपायनेन कृष्णेन नगरे वारणावते १२
 भृगुतुङ्गे च रामेण दृषद्वत्यां च शंभुना
 अश्रौषीरसितस्यापि महर्षेरञ्जनं प्रति १३
 द्रष्टा सदा नारदस्ते धौम्यस्तेऽय पुरोहितः
 मा हार्षीः साम्पराये त्वं बुद्धिं तामृषिपूजिताम् १४
 पुरुरवसमैलं त्वं बुद्ध्या जयसि पाण्डव
 शक्त्या जयसि राज्ञोऽन्यान्वृषीन्धर्मोपसेवया १५
 एन्द्रे जये धृतमना याम्ये कोपविधारणे
 विसर्गे चैव कौबेरे वारुणे चैव संयमे १६
 आत्मप्रदानं सौम्यत्वमद्भ्यश्चैवोपजीवनम्
 भूमेः क्षमा च तेजश्च समग्रं सूर्यमण्डलात् १७
 वायोर्बलं विद्धि स त्वं भूतेभ्यश्चात्मसंभवम्
 अगदं वोऽस्तु भद्रं वो द्रक्ष्यामि पुनरागतान् १८
 आपद्धमार्थकृच्छ्रेषु सर्वकार्येषु वा पुनः
 यथावत्प्रतिपद्येथाः काले काले युधिष्ठिर १९
 आपृष्टोऽसीह कौन्तेय स्वस्ति प्राप्नुहि भारत
 कृतार्थं स्वस्तिमन्तं त्वां द्रक्ष्यामः पुनरागतम् २०
 वैशम्पायन उवाच
 एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा पाण्डवः सत्यविक्रमः
 भीष्मद्रोणौ नमस्कृत्य प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः २१
 इति श्रीमहाभाते सभापर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ६६

सप्ततितमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

तस्मिन्संप्रस्थिते कृष्णा पृथां प्राप्य यशस्विनीम्
 आपृच्छद्भृशदुःखार्ता याश्चान्यास्तत्र योषितः १
 यथार्हं वन्दनाश्लेषान्कृत्वा गन्तुमियेष सा
 ततो निनादः सुमहान्पाराडवान्तःपुरेऽभवत् २
 कुन्ती च भृशसंतप्ता द्रौपदीं प्रेक्ष्य गच्छतीम्
 शोकविह्वलया वाचा कृच्छ्राद्ब्रचनमब्रवीत् ३
 वत्से शोको न ते कार्यः प्राप्येदं व्यसनं महत्
 स्त्रीधर्माणामभिज्ञासि शीलाचारवती तथा ४
 न त्वां संदेष्टुमर्हामि भर्तृन्प्रति शुचिस्मिते
 साध्वीगुणसमाधानैर्भूषितं ते कुलद्वयम् ५
 सभाग्याः कुरवश्चेमे ये न दग्धास्त्वयानघे
 अरिष्टं ब्रज पन्थानं मदनुध्यानबृंहिता ६
 भाविन्यर्थे हि सत्स्त्रीणां वैक्लव्यं नोपजायते
 गुरुधर्माभिगुप्ता च श्रेयः क्षिप्रमवाप्स्यसि ७
 सहेदवश्च मे पुत्रः सदावेक्ष्यो वने वसन्
 यथेदं व्यसनं प्राप्य नास्य सीदेन्महन्मनः ८
 तथेत्युक्त्वा तु सा देवी स्रवन्नेत्रजलाविला
 शोणिताक्तैकवसना मुक्तकेश्यभिनिर्ययौ ९
 तां क्रोशन्तीं पृथा दुःखादनुवव्राज गच्छतीम्
 अथापश्यत्सुतान्सर्वान्हता भरणवाससः १०
 रुरुचर्मावृततनून्हिरया किञ्चिदवाङ्मुखान्
 परैः परीतान्संहृष्टैः सुहृद्भिश्चानुशोचितान् ११
 तदवस्थान्सुतान्सर्वानुपसृत्यातिवत्सला
 सस्वजानावदच्छोकात्तत्तद्विलपती बहु १२
 कथं सद्धर्मचारित्रवृत्तस्थितिभिभूषितान्
 अक्षुद्रान्दृढभक्तांश्च दैवतेज्यापरान्सदा १३
 व्यसनं वः समभ्यागात्कोऽयं विधिविपर्ययः
 कस्यापध्यानजं चेदमागः पश्यामि वो धिया १४

स्यात्तु मद्भाग्यदोषोऽय याहं युष्मानजीजनम्
 दुःखायासभुजोऽत्यर्थं युक्तानप्युत्तमैर्गुणैः १५
 कथं वत्स्यथ दुर्गेषु वनेष्वृद्धिविनाकृताः
 वीर्यसत्त्वबलोत्साहतेजोभिरकृशाः कृशाः १६
 यद्येतदहमज्ञास्यं वनवासो हि वो ध्रुवम्
 शतशृङ्गान्मृते पाण्डौ नागमिष्यं गजाह्वयम् १७
 धन्यं वः पितरं मन्ये तपोमेधान्वितं तथा
 यः पुत्राधिमसंप्राप्य स्वर्गेच्छामकरोत्प्रियाम् १८
 धन्यां चातीन्द्रियज्ञानामिमां प्राप्तां परां गतिम्
 मन्येऽद्य माद्रीं धर्मज्ञां कल्याणीं सर्वथैव हि १९
 रत्या मत्या च गत्या च ययाहमभिसन्धिता
 जीवितप्रियतां मह्यं धिगिमां क्लेशभागिनीम् २०
 एवं विलपतीं कुन्तीमभिसान्त्व्य प्रणम्य च
 पाण्डवा विगतानन्दा वनायैव प्रवव्रजुः २१
 विदुरादयश्च तामार्तां कुन्तीमाश्वास्य हेतुभिः
 प्रावेशयन्गृहं क्षत्तुः स्वयमार्ततराः शनैः २२
 राजा च धृतराष्ट्रः स शोकाकुलितचेतनः
 क्षत्तुः स्त्रंप्रेषयामास शीघ्रमागम्यतामिति २३
 ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनम्
 तं पर्यपृच्छत्संविग्रो धृतराष्ट्रो नराधिपः २४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ७०

एक सप्ततितमोऽध्यायः

धृतराष्ट्र उवाच
 कथं गच्छति कौन्तेयो धर्मराजो युधिष्ठिरः
 भीमसेनः सव्यसाची माद्रीपुत्रौ च तावुभौ १
 धौम्यश्चैव कथं क्षत्तद्रौपदी वा तपस्विनी
 श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं तेषामङ्गविचेष्टितम् २
 विदुर उवाच
 वस्त्रेण संवृत्य मुखं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः

बाहू विशालौ कृत्वा तु भीमो गच्छति पाण्डवः ३
 सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति
 माद्रीपुत्रः सहदेवो मुखमालिष्य गच्छति ४
 पांसूपलिप्तसर्वाङ्गो नकुलश्चित्तविह्वलः
 दर्शनीयतमो लोके राजानमनुगच्छति ५
 कृष्णा केशैः प्रतिच्छाद्य मुखमायतलोचना
 दर्शनीया प्ररुदती राजानमनुगच्छति ६
 धौम्यो याम्यानि सामानि रौद्राणि च विशां पते
 गायन्गच्छति मार्गेषु कुशानादाय पाणिना ७
 धृतराष्ट्र उवाच
 विविधानीह रूपाणि कृत्वा गच्छन्ति पाण्डवाः
 तन्ममाचक्ष्व विदुर कस्मादेवं व्रजन्ति ते ८
 विदुर उवाच
 निकृतस्यापि ते पुत्रैर्हते राज्ये धनेषु च
 न धर्माच्चलते बुद्धिर्धर्मराजस्य धीमतः ९
 योऽसौ राजा घृणी नित्यं धार्तराष्ट्रेषु भारत
 निकृत्या क्रोधसंतप्तो नोन्मीलयति लोचने १०
 नाहं जनं निर्दहेयं दृष्ट्वा घोरेण चक्षुषा
 स पिधाय मुखं राजा तस्माद्गच्छति पाण्डवः ११
 यथा च भीमो व्रजति तन्मे निगदतः शृणु
 बाहोर्बले नास्ति समो ममेति भरतर्षभ १२
 बाहू विशालौ कृत्वा तु तेन भीमोऽपि गच्छति
 बाहू दर्शयमानो हि बाहुद्रविणदर्पितः
 चिकीर्षन्कर्म शत्रुभ्यो बाहुद्रव्यानुरूपतः १३
 प्रदिशञ्शर संपातान्कुन्तीपुत्रोऽजुनस्तदा
 सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति १४
 असक्ताः सिकतास्तस्य यथा संप्रति भारत
 अशक्तं शरवर्षाणि तथा मोक्षयति शत्रुषु १५
 न मे कश्चिद्विजानीयान्मुखमद्येति भारत
 मुखमालिष्य तेनासौ सहदेवोऽपि गच्छति १६

नाहं मनांस्याददेयं मार्गे स्त्रीणामिति प्रभो
 पांसूपचितसर्वाङ्गो नकुलस्तेन गच्छति १७
 एकवस्त्रा तु रुदती मुक्तकेशी रजस्वला
 शोणितात्कार्द्रवसना द्रौपदी वाक्यमब्रवीत् १८
 यत्कृतेऽहमिमां प्राप्ता तेषां वर्षे चतुर्दशे
 हतपत्यो हतसुता हतबन्धुजनप्रियाः १९
 बन्धुशोणितदिग्धाङ्ग्यो मुक्तकेश्यो रजस्वलाः
 एवं कृतोदका नार्यः प्रवेक्ष्यन्ति गजाह्वयम् २०
 कृत्वा तु नैर्ऋतान्दर्भान्धीरो धौम्यः पुरोहितः
 सामानिगायन्याम्यानि पुरतो याति भारत २१
 हतेषु भारतेष्वजौ कुरूणां गुरवस्तदा
 एवं सामानि गास्यन्तीत्युक्त्वा धौम्योऽपि गच्छति २२
 हा हा गच्छन्ति नो नाथाः समवेक्षध्वमीदृशम्
 इति पौराः सुदुःखार्ताः क्रोशन्ति स्म समन्ततः २३
 एवमाकारलिङ्गैस्ते व्यवसायं मनोगतम्
 कथयन्तः स्म कौन्तेया वनं जग्मुर्मनस्विनः २४
 एवं तेषु नराग्र्येषु निर्यत्सु गजसाह्वयात्
 अनभ्रे विद्युतश्चासन्भूमिश्च समकम्पत २५
 राहुरग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते
 उल्का चाप्यपसव्यं तु परं कृत्वा व्यशीर्यत २६
 प्रव्याहरन्ति क्रव्यादा गृध्रगोमायुवायसाः
 देवायतनचैत्येषु प्राकाराट्टालकेषु च २७
 एवमेते महोत्पाता वनं गच्छति पाण्डवे
 भारतानामभावाय राजन्दुर्मन्त्रिते तव २८
 नारदश्च सभामध्ये कुरूणामग्रतः स्थितः
 महर्षिभिः परिवृतो रौद्रं वाक्यमुवाच ह २९
 इतश्चतुर्दशे वर्षे विनङ्क्ष्यन्तीह कौरवाः
 दुर्योधनापराधेन भीमार्जुनबलेन च ३०
 इत्युक्त्वा दिवमाक्रम्य क्षिप्रमन्तरधीयत
 ब्राह्मीं श्रियं सुविपुलां बिभ्रद्देवर्षिसत्तमः ३१

ततो दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः
 द्रोणं द्वीपममन्यन्त राज्यं चास्मै न्यवेदयन् ३२
 अथाब्रवीत्ततो द्रोणो दुर्योधनममर्षणम्
 दुःशासनं च कर्णं च सर्वानिव च भारतान् ३३
 अवध्यान्पाण्डवानाहुर्देवपुत्रान्द्विजातयः
 अहं तु शरणं प्राप्तान्वर्तमानो यथाबलम् ३४
 गतान्सर्वात्मना भक्त्या धार्तराष्ट्रान्सराजकान्
 नोत्सहे समभित्यक्तुं दैवमूलमतः परम् ३५
 धर्मतः पाण्डुपुत्रा वै वनं गच्छन्ति निर्जिताः
 ते च द्वादश वर्षाणि वने वत्स्यन्ति कौरवाः ३६
 चरितब्रह्मचर्याश्च क्रोधामर्षवशानुगाः
 वैरं प्रत्यानयिष्यन्ति मम दुःखाय पाण्डवाः ३७
 मया तु भ्रंशितो राज्याद्द्रुपदः सखिविग्रहे
 पुत्रार्थमयजत्क्रोधाद्ब्रुधाय मम भारत ३८
 याजोपयाजतपसा पुत्रं लेभे स पावकात्
 धृष्टद्युम्नं द्रौपदीं च वेदीमध्यात्सुमध्यमाम् ३९
 ज्वालावर्णो देवदत्तो धनुष्मान्कवची शरी
 मर्त्यधर्मतया तस्मादिति मां भयमाविशत् ४०
 गतो हि पक्षतां तेषां पार्षतः पुरुषर्षभः
 सृष्टप्राणो भृशतरं तस्माद्योत्से तवारिभिः ४१
 मद्ब्रुधाय श्रुतो ह्येष लोके चाप्यतिविश्रुतः
 नूनं सोऽयमनुप्राप्तस्त्वत्कृते कालपर्ययः ४२
 त्वरिताः कुरुत श्रेयो नैतदेतावता कृतम्
 मुहूर्तं सुखमेवैतत्तालच्छायेव हैमनी ४३
 यजध्वं च महायज्ञैर्भोगानाशनीत दत्त च
 इतश्चतुर्दशे वर्षे महत्प्राप्स्यथ वैशसम् ४४
 दुर्योधन निशम्यैतत्प्रतिपद्य यथेच्छसि
 साम वा पाण्डवेयेषु प्रयुङ्क्ष्व यदि मन्यसे ४५
 वैशम्पायन उवाच
 द्रोणस्य वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम्

सम्यगाह गुरुः क्षत्ररूपावर्तय पाण्डवान् ४६
यदि वा न निवर्तन्ते सत्कृता यान्तु पाण्डवाः
सशस्त्ररथपादाता भोगवन्तश्च पुत्रकाः ४७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ७१

द्विसप्ततितमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

वनं गतेषु पार्थेषु निर्जितेषु दुरोदरे
धृतराष्ट्रं महाराज तदा चिन्ता समाविशत् १
तं चिन्तयानमासीनं धृतराष्ट्रं जनेश्वरम्
निःश्वसन्तमनेकाग्रमिति होवाच संजयः २
अवाप्य वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिप
प्रवाज्य पाण्डवान्नाज्याद्राजन्किमनुशोचसि ३
धृतराष्ट्र उवाच
अशोच्यं तु कुतस्तेषां येषां वैरं भविष्यति
पाण्डवैर्युद्धशौर्यैर्हि मित्रवद्भिर्महारथैः ४
संजय उवाच
तवेदं सुकृतं राजन्महद्वैरं भविष्यति
विनाशः सर्वलोकस्य सानुबन्धो भविष्यति ५
वार्यमाणोऽपि भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च
पाण्डवानां प्रियां भार्यां द्रौपदीं धर्मचारिणीम् ६
प्राहिणोदानयेहेति पुत्रो दुर्योधनस्तव
सूतपुत्रं सुमन्दात्मा निर्लज्जः प्रातिकामिनम् ७
धृतराष्ट्र उवाच
यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय पराभवम्
बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽपाचीनानि पश्यति ८
बुद्धौ कलुषभूतायां विनाशे प्रत्युपस्थिते
अनयो नयसङ्काशो हृदयान्नापसर्पति ९
अनर्थाश्चार्थरूपेण अर्थाश्चानर्थरूपिणः
उत्तिष्ठन्ति विनाशान्ते नूनं तच्चास्य रोचते १०

न कालो दण्डमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित्
 कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ११
 आसादितमिदं घोरं तुमुलं लोमहर्षणम्
 पाञ्चालीमपकर्षद्भिः सभामध्ये तपस्विनीम् १२
 अयोनिजां रूपवतीं कुले जातां विभावरीम्
 को नु तां सर्वधर्मज्ञां परिभूय यशस्विनीम् १३
 पर्यानयेत्सभामध्यमृते दुर्घृतदेविनम्
 स्त्रीधर्मिणीं वरारोहां शोणितेन समुक्षिताम् १४
 एकवस्त्रां च पाञ्चालद्यं पाण्डवानभ्यवेक्षतीम्
 हतस्वान्भ्रष्टचित्तांस्तान्हृतदारान्हृतश्रियः १५
 विहीनान्सर्वकामेभ्यो दासभाववशं गतान्
 धर्मपाशपरिक्षिप्तानशक्तानिव विक्रमे १६
 क्रुद्धाममर्षितां कृष्णां दुःखितां कुरुसंसदि
 दुर्योधनश्च कर्णश्च कटुकान्यभ्यभाषताम् १७
 तस्याः कृपणचक्षुर्भ्यां प्रदह्येतापि मेदिनी
 अपि शेषं भवेदद्य पुत्राणां मम संजय १८
 भारतानां स्त्रियः सर्वा गान्धार्या सह सङ्गताः
 प्राक्रोशन्भैरवं तत्र दृष्ट्वा कृष्णां सभागताम् १९
 अग्निहोत्राणि सायाहे न चाहूयन्त सर्वशः
 ब्राह्मणाः कुपिताश्चासन्द्रीपद्याः परिकर्षणे २०
 आसीन्निष्ठानको घोरो निर्घातश्च महानभूत्
 दिवोल्काश्चापतन्वोरा राहुश्चार्कमुपाग्रसत्
 अपर्वणि महाघोरं प्रजानां जनयन्भयम् २१
 तथैव रथशालासु प्रादुरासीद्धुताशनः
 ध्वजाश्च व्यवशीर्यन्त भरतानामभूतये २२
 दुर्योधनस्याग्निहोत्रे प्राक्रोशन्भैरवं शिवाः
 तास्तदा प्रत्यभाषन्त रासभाः सर्वतोदिशम् २३
 प्रातिष्ठत ततो भीष्मो द्रोणेन सह संजय
 कृपश्च सोमदत्तश्च बाह्लीकश्च महारथः २४
 ततोऽहमब्रुवं तत्र विदुरेण प्रचोदितः

वरं ददानि कृष्णायै काङ्क्षितं यद्यदिच्छति २५
 अवृणोत्तत्र पाञ्चाली पाण्डवानमितौजसः
 सरथान्सधनुष्कांश्चाप्यनुज्ञासिषमप्यहम् २६
 अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो विदुरः सर्वधर्मवित्
 एतदन्ताः स्थ भरता यद्वः कृष्णा सभां गता २७
 एषा पाञ्चालराजस्य सुतैषा श्रीरनुत्तमा
 पाञ्चाली पाण्डवानेतान्दैवसृष्टोपसर्पति २८
 तस्याः पार्थाः परिक्लेशं न क्षंस्यन्तेऽत्यमर्षणाः
 वृष्णयो वा महेष्वासाः पाञ्चाला वा महौजसः २९
 तेन सत्याभिसन्धेन वासुदेवेन रक्षिताः
 आगमिष्यति बीभत्सुः पाञ्चालैरभिरक्षितः ३०
 तेषां मध्ये महेष्वासो भीमसेनो महाबलः
 आगमिष्यति धुन्वानो गदां दण्डमिवान्तकः ३१
 ततो गाण्डीवनिर्घोषं श्रुत्वा पार्थस्य धीमतः
 गदावेगं च भीमस्य नालं सोढुं नराधिपाः ३२
 तत्र मे रोचते नित्यं पार्थैः सार्धं न विग्रहः
 कुरुभ्यो हि सदा मन्ये पाण्डवाञ्शक्तिमत्तरान् ३३
 तथा हि बलवान्राजा जरासंधो महाद्युतिः
 बाहुप्रहरणेनैव भीमेन निहतो युधि ३४
 तस्य ते शम एवास्तु पाण्डवैर्भरतर्षभ
 उभयोः पक्षयोर्युक्तं क्रियतामविशङ्कया ३५
 एवं गावल्गणे क्षत्ता धर्मार्थसहितं वचः
 उक्तवान्न गृहीतं च मया पुत्रहितेप्सया ३६
 इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२

सभापर्व समाप्त